

Financuar nga
Bashkimi Evropian

MNE - KOS

IPA PROGRAMI I BASHKËPUNIMIT NDËRKUFITAR
MALI I ZI - KOSOVA 2014 - 2020

PLANI LOKAL I MBROJTJES SË MJEDISIT I KOMUNËS SË TUZIT 2024-2027

Tuz, viti 2023

Financuar nga
Bashkimi Evropian

MNE - KOS
IPA PROGRAMI I BASHKËPUNIMIT NDËRKUFTAR
MALI I ZI - KOSOVA 2014 - 2020

Anëtarët e grupit punues për përpilim të

Planit lokal të mbrojtjes së mjedisit të Komunës së Tuzit për periudhën 2024-2027

Adela Bahović, UD e sekretares së Sekretariatit për zhvillim dhe projekte – koordinatore;
Ružica Brnović, Përfaqësuese e Ministrisë së ekologjisë, planifikimit hapësinor dhe urbanizmit -
anëtar;

Ismeta Gjoka, sekretare e Sekretariatit për bujqësi të Komunës së Tuzit - anëtar;

Leka Ivezaj, sekretar i Sekretariatit për urbanizëm të Komunës së Tuzit - anëtar;

Admir Biorac, drejtor ekzekutiv i „Komunalno/Komunale“ sh.p.k. - anëtar;

Iilir Camaj, drejtor ekzekutiv i „Vodovod/Ujësijellësi“ sh.p.k. - anëtar;

Samir Orahovac, kryetar i Bashkësisë lokale Vllanë - anëtar;

Anton Vulaj, përfaqësues i „Castellana Co“ sh.p.k. - anëtar;

Pashko Dedvukaj, përfaqësues i kooperativës bujqësore - anëtar;

Hasan Hadžiablahović, biolog i diplomuar - anëtar;

Deniz Frljučkić, përfaqësues i OJQ „Razvoj Vranj“ (Zhvillimi i Vranes) - anëtar.

Bashkëpunëtor:

Adnan Efović, konsultant

Mihailo Zečević, konsultant

Plani lokal i mbrojtjes së mjedisit të Komunës së Tuzit është mbështetur financiarisht nga Bashkimi Evropian në kuadër të Programit të bashkëpunimit ndërkufitar Mali i Zi – Kosova 2014 – 2020. Përmbajtja e dokumentit është përgjegjësi ekskluzive e Komunës së Tuzit, dhe domosdoshmërisht nuk përfaqëson qëndrimet zyrtare të Bashkimit Evropian.

PËRMBAJTJA

1	HYRJE	7
2	KUADRI LIGJOR	9
3	TË DHËNA TË PËRGJITHSHME.....	22
3.1	Pozita gjeografike	24
3.2	Relafi.....	24
3.3	Karakteristikat pedologjike.....	25
3.4	Hidrologjia	25
3.5	Pyjet.....	27
3.6	Lëndët e para minerale	28
3.7	Klima.....	28
3.8	Popullsia	30
3.9	Ekonomia-biznesi.....	31
3.9.1	Industria përpunuese	32
3.9.2	Bujqësia	32
3.9.3	Peshkataria	35
3.9.4	Turizmi	36
3.10	Veprimtaria shoqërore	37
3.10.1	Arsimi	37
3.10.2	Shëndetësia.....	39
3.10.3	Kultura.....	39
3.10.4	Sporti.....	40
4	ANALIZA E GJENDJES SË MJEDISIT	42
4.1	Ajri	42
4.2	Uji.....	49
4.2.1	Ujërat sipërfaqësore dhe nëntokësore	50
4.2.2	Uji i pijshëm	63
4.3	Toka	65
4.4	Biodiversiteti.....	68
4.4.1	Flora dhe vegjetacioni	68
4.4.2	Fauna	69
4.4.3	Pyjet.....	70
4.5	Gjelbërimi urban.....	71
5	MBINGARKESAT NË MJEDIS JETËSOR.....	73
5.1	Zhurma	73
5.2	Mbetjet.....	74
5.2.1	Mbetjet komunale.....	74
5.2.2	Mbetjet mjekësore	75
5.2.3	Mbetjet radioaktive.....	76
5.3	Ujërat e zeza	77
5.4	Rrezatimi jonizues dhe jo-jonizues.....	79
5.4.1	Rrezatimi jonizues	79
5.4.2	Rrezatimi jo-jonizues	80
6	ZONAT E MBROJTURA	82
6.1	Parku kombëtar „Liqeni i Shkodrës“	82
6.2	Monument i natyrës „Kanioni i Cemit“	85
7	NDRYSHIMET KLIMATIKE.....	90

Plani lokal i mbrojtjes së mjedisit i Komunës së Tuzit, 2024-2027

8	VIZIONI DHE SYNIMET E MBROJTJES SË MJEDISIT	93
9	PLANI I VEPRIMIT	99
10	FINANCIMI	123
11	SUBJEKTET PËR ZBATIM TË PLANIT	127
12	MONITORIMI DHE RAPORTIMI	129
13	ANEKSI	131

LISTA E TABELAVE

Tabela 1. Bilanci i sipërfaqeve – Gjendja ekzistuese.....	23
Tabela 2. Sipërfaqja e pyjeve dhe tokës pyjore sipas pronësisë (ha)	27
Tabela 3. Vëllimi druror i pyjeve sipas destinimit (m ³)	27
Tabela 4. Vëllimi druror i pyjeve sipas llojit të drurit (m ³).....	27
Tabela 5. Lëvizjet e numrit të banorëve dhe amvisërive në territor të Komunës së Tuzit (1948-2011)	30
Tabela 6. Treguesit themelor demografik (2019-2022).....	30
Tabela 7. Struktura e subjekteve afariste sipas sektorit të veprimtarisë.....	31
Tabela 8. Numri i ekonomive familjare sipas aktivitetit në ekonomi familjare në Komunë të Tuzit	32
Tabela 9. Struktura e tokës bujqësore të ekonomive familjare bujqësore sipas kategorive.....	33
Tabela 10. Numri I ekonomive familjare bujqësore dhe gjendja numerike e kafshëve sipas llojit.....	34
Tabela 11. Kapacitetet e hoteleve.....	37
Tabela 12. Numri i njësive arsimore, grupeve dhe fëmijëve në institucionet parashkollore publike në vitin 2022/2023.. ..	37
Tabela 13. Paralelet, nxënësit dhe mësimdhënësit në shkollat fillore në fillim të vitit shkollor 2022/2023.	38
Tabela 14. Zonat e cilësisë së ajrit	43
Tabela 15. Pikat matëse brenda Rrjetit Kombëtar të Monitorimit të Cilësisë së Ajrit.....	43
Tabela 16. Materiet ndotëse të analizuar.....	44
Tabela 17. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes së ujërave sipërfaqësore sipas elementeve të cilësisë së parametrave të përgjithshëm fiziko – kimik dhe biologjik dhe gjendjes së përgjithshme ekologjike – viti 2019 (shkurtimisht).....	51
Tabela 18. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes së ujërave nëntokësor -2019.....	53
Tabela 19. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes së ujërave sipërfaqësore sipas elementeve të cilësisë së parametrave të përgjithshëm fiziko – kimik dhe biologjik dhe gjendjes së përgjithshme ekologjike – viti 2020 (shkurtimisht).....	54
Tabela 20. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes së ujërave nëntokësore në bazë të parametrave fiziko- kimik- viti 2020.....	55
Tabela 21. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes së ujërave sipërfaqësore sipas elementeve të cilësisë së parametrave të përgjithshëm fiziko – kimik dhe biologjik dhe gjendjes së përgjithshme ekologjike – viti 2021 (shkurtimisht).....	57
Tabela 22. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes kimike të ujërave nëntokësore në bazë të parametrave të përgjithshëm fiziko-kimik dhe substancave ndotëse, viti 2021(shkurtimisht).....	58
Tabela 23. Pasqyrimi i vlerësimit ES/EP dhe HS të ujërave sipërfaqësore, gjendjes totale dhe gjendjes sipas elementeve të parametrave të përgjithshëm fiziko-kimik të cilësisë, substancave ndotëse dhe prioritare dhe të parametrave biologjik – viti 2022(shkurtimisht).....	59
Tabela 24. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes kimike të ujërave nëntokësore në bazë të parametrave të përgjithshëm fiziko-kimik dhe substancave ndotëse, viti 2022(shkurtimisht).....	61
Tabela 25. Sasia vjetore e mbeturinave mjekësore të prodhuara në objektin shëndetësor „Tuzi“.....	76
Tabela 26. Vlerësimi i mjeteve të nevojshme sipas synimeve	125
Tabela 27. Raportimi mbi realizimin e aktiviteteve të planifikuara.....	129
Tabela 28. Raportimi mbi mjetet e shpenzuara.....	130

LISTA FIGURAVE

Fig. 1. Lumi Cem në vendbanimin Rakiq (arkiv privat)	26
Fig. 2. Përroi Urrela në qendër të Komunës së Tuzit (arkiv privat)	26
Fig. 3. Pamje e pjesës së tokës bujqësore në territor të Komunës së Tuzit (arkiv privat)	34
Fig. 4. Gropa për deponim të mbeturinave në afërsi të landfillit „Livade“ (arkiv privat).....	75
Fig. 5. Magazinimi i mbetjeve radioaktive në territorin e kompleksit të dikurshëm ushtarak në vendbanimin Shipshanik (arkiv privat).....	80
Fig. 6. Burimi i rrezatimit jo-jonizues në lagjen Shipshanik (arkiv privat).....	81
Fig. 7. Amvisëritë e kërcënuara në rastin e nivelit ekstrem të lartë të Liqenit të Shkodrës në periudhën nga Dhjetori 2010 deri në Janar 2011	92

LISTA E SHKURTESAVE

ShA	Shoqëri akcionere
AMM	Agjencia për mbrojtje të mjedisit
CETI	Qendra për ekzaminime eko-toksikologjike
MZ	Mali i Zi
PML	Praktikë e mirë laboratorike
SH.P.K.	Shoqëri me përgjegjësi të kufizuara
DPP	Praktikë e mirë bujqësore
EBRD	Banka Evropiane për rindërtim dhe zhvillim (<i>eng. European Bank for Reconstruction and Development</i>)
EE	Efiçenca energjetike
BE	Bashkimi Evropian
EUR	Euro
SHG	Sistem i harmonizuar globalisht
NjE	Njësi ekonomike
IBA	Zonë me rëndësi për zogjtë (<i>eng. Important Bird Area</i>)
GjLGj	Gjatësia lindore gjeografike
IPA	Habitat me rëndësi për bimët (<i>eng. Important Plant Areas</i>)
IPA 3	Instrument për ndihmë paraaderimi (<i>eng. Instrument for Pre-Accession Assistance</i>)
FIZh	Fondi investues-zhvillimor
IUCN	Unioni ndërkombëtar për mbrojtje të natyrës (<i>eng. International Union for the Conservation of Nature</i>)
PPP	PPP
IPP	Institucion publik parashkollor
IP	Institucion publik
KfW	Banka gjermane për zhvillim (<i>ger. Kreditanstalt für Wiederaufbau</i>)
QIK	Qendra informative kulturore
PLMM	Plani lokal i mbrojtjes së mjedisit
MONSTAT	Enti për statistikë të Malit të Zi
BL	Bashkësi lokale
PK	Park kombëtar
OECD	Organizata për bashkëpunim dhe zhvillim ekonomik (<i>eng. Organisation for Economic Cooperation and Development</i>)
ShF	Shkolla fillore
DV	Degë vendore

POPs	Ndotës organik persistent (<i>eng. Persistent organic pollutants</i>)
PHDV	Plan hapësinor me destinim të veçantë
PUH	Plani urbanistiko hapësinor
REGAGEN	Agjencia rregullatore për energji dhe veprimtari komunale të rregulluara
RMZ	Republika e Malit të Zi
SECAP	Plani i veprimit të qëndrueshëm energjetiko-klimatik (<i>eng. Sustainable Energy and Climate Action Plan</i>)
GjVGj	Gjerësia veriore gjeografike
ShMP	Shkolla e mesme e përzier
ShSP	Shoqatë sportive peshkimi
VOC	Komponime organike të paqëndrueshme (<i>eng. Volatile Organic Compounds</i>)
WBIF	Korniza e investimeve në Ballkanin perëndimor (<i>eng. Western Balkans Investment Framework</i>)
ISh	Institucion shëndetësor
SS	Synimi strategjik

1 HYRJE

Mbrojtja e mjedisit është kyçe për zhvillimin e qëndrueshëm të komunitetit lokal, me të cilin sigurohet ruajtja e burimeve natyrore, ruajtja e cilësisë së ujit dhe ajrit, mbrojtja e biodiversitetit, ruajtjen e ekuilibrit ekologjik, si dhe ndihmon në zbutjen e ndikimit të ndryshimeve klimatike. Nisur nga nevoja për përmirësimin dhe mbrojtjen e mjedisit, si dhe detyrimin e përcaktuar me Ligjin për Mjedisin, Komuna e Tuzit filloi hartimin e Planit Lokal për Mbrojtjen e Mjedisit për periudhën 2024-2027.

Mbrojtja e mjedisit dhe zhvillimi i qëndrueshëm rregullohen nga Ligji për mjedisin jetësor dhe ligje të veçanta që rregullojnë segmente të caktuara të mjedisit. Baza ligjore për përgatitjen e Planit lokal për mbrojtjen e mjedisit të Komunës së Tuzit është përcaktuar me dispozitat e Ligjit për Mjedisin. Ky ligj përcakton njësitë e vetëqeverisjes vendore si subjekte të mbrojtjes së mjedisit dhe detyrimet e tyre (neni 8), më pas kompetencat e vetëqeverisjes vendore (neni 13), përmbajtjen dhe procedurën e prurjes së planit lokal për mbrojtjen e mjedisit (neni 37). mundësia e monitorimit të mjedisit nga ana e njësive të vetëqeverisjes lokale (neni 58), detyrimi për të raportuar për gjendjen e mjedisit të njësive të vetëqeverisjes lokale (neni 61), si dhe burimet e financimit dhe mundësia e futjes së tarifave për mbrojtjen dhe përmirësimin (avancimin) e mjedisit jetësor të njësive të vetëqeverisjes lokale (nenet 67 dhe 79).

Qëllimi i hartimit të një plani lokal është krijimi i supozimeve dhe një qasje sistematike për zgjidhjen e çështjeve të mbrojtjes së mjedisit. Ky plan synon t'i përgjigjet çështjeve specifike të përmirësimit të gjendjes së segmenteve mjedisore, duke promovuar praktika të qëndrueshme dhe duke inkurajuar pjesëmarrjen e komunitetit në zgjidhjen e problemeve lokale të mjedisit.

Plani është i strukturuar në 12 kapituj, duke ofruar informacion mbi: kuadrin legjislativ që rregullon fushën e mbrojtjes së mjedisit, pasqyrimin e informacionit të përgjithshëm për komunën, analizën e gjendjes së mjedisit, vizionin dhe qëllimet, si dhe masat dhe aktivitetet në kuadër të planit të veprimit. Gjithashtu, me plan paraqiten fondet e parashikuara për realizimin e aktiviteteve, burimet e mundshme të financimit, subjektet kyçe për zbatimin e planit, si dhe procesin e monitorimit dhe raportimit.

Plani lokal përcakton vizionin e mbrojtjes së mjedisit si “Zhvillim i qëndrueshëm i Komunës së Tuzit, me fokus ruajtjen dhe avancimin e gjendjes së mjedisit jetësor dhe përshtatjen ndaj ndikimit të ndryshimeve klimatike, bazuar në praktika moderne”. Plani përcakton qëllimet që synojnë: përmirësimin e cilësisë së ajrit dhe ujit (sipërfaqësore, nëntokësore dhe ujit të pijshëm), parandalimin e ndotjes së tokës, rregullimin e zonave të gjelbra urbane, uljen e ndikimit të zhurmës, mbrojtjen nga efektet e dëmshme të rrezatimit, krijimin e një modeli të qëndrueshëm të menaxhimit dhe mbrojtjes së biodiversitetit dhe zonave të mbrojtura, krijimin e një sistemi funksional të menaxhimit të mbetjeve, si dhe përshtatjen ndaj ndryshimeve klimatike, valorizimi i burimeve të rinovueshme të energjisë dhe efienca energjetike.

Për zbatimin me sukses të planit dhe realizimin e synimeve të planifikuara, përveç pushtetit lokal si bartës kryesor të aktiviteteve në procesin e mbrojtjes së mjedisit, përfshirja e komunitetit dhe e

të gjithë aktorëve me rëndësi si: popullata, organizatat e shoqërisë civile, bizneset dhe të tjera, është me rëndësi kyçe. Pikërisht për këtë arsye, gjatë përgatitjes së Planit lokal të mbrojtjes së mjedisit, është siguruar përfshirja e palëve të interesuara nëpërmjet një procesi konsultativ në fazat e ndryshme të përgatitjes së tij. Në fund, procesi konsultativ ka përfshirë një debat publik në periudhën prej 6 deri më 20 dhjetor 2023, me Debatin Publik Qendror të mbajtur më 15 Dhjetor në ndërtesën e Kuvendit të Komunës së Tuzit. Në këtë mënyrë, publikut më të gjerë iu dha mundësia të kontribuojë në planifikimin e mbrojtjes së mjedisit përmes pjesëmarrjes aktive, komenteve dhe sugjerimeve.

Plani lokal për mbrojtjen e mjedisit është përgatitur nga Grupi Punues i emëruar nga kryetari i Komunës së Tuzit.

Mbështetje në hartimin e Planit lokal për mbrojtjen e mjedisit të Komunës së Tuzit për periudhën 2024-2027. është realizuar në kuadër të projektit “New Environment Revitalization Approach – NERA” Programi IPA i bashkëpunimit ndërkuftar Mali i Zi-Kosova 2014-2020, i cili zbatohet nga komunat e Tuzit dhe Pejës.

2 KUADRI LIGJOR

Fusha e mbrojtjes dhe zhvillimit të qëndrueshëm të mjedisit është e rregulluar me Ligjin për Mjedisin, si akt ombrellë dhe një sërë ligjesh të tjera që rregullojnë segmente të veçanta të mjedisit si: vlerësimi i ndikimit të planeve, programeve dhe projekteve për mjedisin jetësor, përgjegjësia për dëmet e mjedisit jetësor, parandalimi dhe kontrollimi i integruar i ndotjes, mbrojtja e natyrës, mbrojtja e ajrit, ujit, tokës, pyjeve dhe burimeve gjeologjike, kimikateve, menaxhimi i mbetjeve, mbrojtja nga ndikimi negativ i ndryshimeve klimatike, rrezatimet jonizuese dhe jo – jonizuese dhe mbrojtja nga zhurma.

Ligji për Mjedisin¹ rregullon parimet e mbrojtjes së mjedisit dhe zhvillimit të qëndrueshëm, subjektet dhe instrumentet e mbrojtjes së mjedisit, masat e veçanta, monitorimi i gjendjes dhe pjesëmarrja e publikut në çështjet mjedisore, me çka sigurohet ruajtja e gjithanshme e cilësisë së mjedisit, ruajtja e diversiteti biologjik dhe peizazhor, përdorimi racional i burimeve natyrore dhe energjisë në mënyrën më të favorshme për mjedisin.

Mbrojtjen e mjedisit, në kuadër të të drejtave dhe detyrimeve të tyre, e sigurojnë: organet shtetërore, organet e administratës shtetërore, njësitë e vetëqeverisjes lokale, personat juridik dhe fizik vendas dhe të huaj, organizatat joqeveritare, shoqatat e qytetarëve dhe të qytetarët. Subjektet e përmendura janë të detyruara të sigurojnë kontrollin dhe parandalimin e të gjitha formave të ndotjes dhe degradimit të mjedisit, gjegjësisht reduktimin e tyre në masën minimale të mundshme, si dhe rehabilitimin e pjesëve ose segmenteve të mjedisit, cilësia e të cilave është prishur për shkak të ndotjes dhe formave tjera të degradimit, duke siguruar kështu përdorimin e qëndrueshëm të burimeve natyrore si kusht bazë për zhvillim të qëndrueshëm.

Me këtë ligji janë përcaktuar kompetencat e vetëqeverisjeve lokale për të kryer detyra që lidhen me ngritjen e një sistemi të mbrojtjes dhe përmirësimit të mjedisit në territorin e tyre, për të propozuar dhe zbatuar masa, për të zhvilluar dhe monitoruar zbatimin e planeve, programeve dhe projekteve të miratuara në fushën e mbrojtjes së mjedisit.

Vetëqeverisja lokale miraton planin lokal për mbrojtje të mjedisit, i cili përcakton masat për mbrojtjen e mjedisit për zonën e vetëqeverisjes lokale në përputhje me specifikat dhe karakteristikat lokale të zonës. Plani përcakton qëllimet dhe detyrat me rëndësi për mbrojtjen e mjedisit dhe zhvillimin e qëndrueshëm në nivel lokal.

Ligji parashikon përgatitjen e Raportit për gjendjen e mjedisit për territorin e vetëqeverisjes lokale. Gjithashtu, njësia e vetëqeverisjes lokale mund të organizojë monitorim mjedisor në territorin e saj. Njësia e vetëqeverisjes lokale mban një kadastër vendore të ndotësve të mjedisit, e cila përmban të dhëna për burimet e materieve ndotëse, llojin dhe sasinë, vendin e shkarkimit, transferimin dhe depozitimin e materieve ndotëse ose mbeturinave.

¹ Ligji për Mjedisin („Fleta zyrtare e MZ“, nr. 52/2016 dhe 73/2019)

Ligji për vlerësimin strategjik të ndikimit në mjedis² përcakton kushtet, mënyrën dhe procedurën e kryerjes së vlerësimit të ndikimit të planeve dhe programeve të caktuara në mjedis, përmes integritetit të parimeve të mbrojtjes së mjedisit në procesin e përgatitjes, miratimit dhe realizimit të planeve apo programeve që kanë ndikim të rëndësishëm në mjedis.

Vlerësimi strategjik bëhet për planet dhe programet kur zbatimi i tyre mund të shkaktojë pasoja për mjedisin. Autoriteti përgjegjës për përgatitjen e planit ose programit është përgjegjës për zbatimin e procedurës së vlerësimit strategjik. Organi i qeverisjes lokale përgjegjës për përgatitjen e planit dhe programit është përgjegjës për planet dhe programet e miratuara nga organi në nivel lokal. Autoriteti përgjegjës për çështjet e mbrojtjes së mjedisit jep pëlqimin në raportin mbi vlerësimin strategjik të ndikimit të planit ose programit të caktuar.

Vlerësimi strategjik i ndikimit kryhet në procesin e përgatitjes së një plani dhe programi që mund të ketë ndikime të rëndësishme në mjedis, përpara prurjes ose parashtrimit të tij tek autoriteti kompetent për miratim.

Ligji për vlerësimin e ndikimit në Mjedis³ rregullon mënyrën dhe procedurën e vlerësimit të ndikimit për projektet që mund të kenë ndikim të rëndësishëm në mjedis, përgatitjen dhe vlerësimin e studimeve mbi vlerësimin e ndikimit në mjedis.

Vlerësimi i ndikimit përcakton, përshkruan dhe vlerëson ndikimet e mundshme në mjedis jetësor të projektit të propozuar mbi popullsinë dhe shëndetin e njerëzve, biodiversitetin, segmentet e mjedisit (tokë, ujë, ajër, klimë dhe peizazh), si dhe në të mirat materiale dhe trashëgiminë kulturore.

Organet përgjegjëse për zbatimin e procedurave të vlerësimit të ndikimit janë organi i administratës dhe organi i qeverisjes lokale përgjegjës për mbrojtjen e mjedisit. Autoriteti i qeverisjes lokale përgjegjës për zbatimin e vlerësimit të ndikimit është autoriteti përgjegjës për mbrojtjen e mjedisit për projektet që kërkojnë paraqitje të ndërtimit, si dhe për projektet për të cilat pëlqimi, miratimet dhe lejet jepen nga autoritetet tjera të qeverisjes vendore.

Zbatimi i procedurës së vlerësimit të ndikimit është i detyrueshëm kur supozohet se një projekt i caktuar mund të ndikojë ndjeshëm në mjedis për shkak të natyrës së projektit, kapacitetit, madhësisë ose vendndodhjes së tij.

Rregullorja për projektet për të cilat kryhet vlerësimi i ndikimit⁴ përcakton një listë të projekteve për të cilat është i detyrueshëm vlerësimi i ndikimit në mjedis, si dhe projektet për të cilat mund të kërkohej vlerësimi i ndikimit, mbi çka vendos autoriteti kompetent në çdo rast individual.

Ligji për përgjegjësinë për dëmet mjedisore⁵ rregullon mënyrën dhe procedurën për përcaktimin e përgjegjësisë për dëmin mjedisor, si dhe zbatimin e masave parandaluese dhe korigjuese me

² Ligji për vlerësimin strategjik të ndikimit në mjedis („Fleta zyrtare e RMZ“, nr. 80/05 dhe „Fleta zyrtare e MZ“, nr. 40/2011, 59/2011 dhe 52/2016)

³ Ligji për vlerësimin e ndikimit në mjedis („Fleta zyrtare e MZ“, nr. 75/2018)

⁴ Rregullorja për projekte për të cilat kryhet vlerësimi i ndikimit në mjedis ("Fleta zyrtare e RMZ", nr. 20/2007 dhe „Fleta zyrtare e MZ“, nr. 47/2013, 53/2014 dhe 37/2018)

⁵ Ligji për përgjegjësinë për dëmet mjedisore ("Fleta zyrtare e MZ", nr. 27/2014 dhe 55/2016)

qellim të parandalimit dhe eliminimit të dëmit mjedisor. Ligji parashikon përgjegjësinë e personave juridik dhe fizik, të cilët, duke kryer veprimtari, përkatësisht duke kryer aktivitete, kanë shkaktuar dëme ose kërcënim të drejtpërdrejtë të dëmtimit të mjedisit, të zbatojnë masa për parandalimin dhe sanimin e dëmit në përputhje me këtë ligj.

Kompensimi i dëmit në mjedis bazohet në parimet e mëposhtme: parimi "ndotësi paguan", sipas të cilit personi që ka shkaktuar dëmin ose kërcënimin e drejtpërdrejtë të dëmit duhet të kompensojë dëmin duke zbatuar masa parandaluese dhe korrigjuese me shpenzime të veta dhe parimin e sigurimit të detyrueshëm sipas të cilit personi që kryen veprimtari të cilat paraqesin rrezik për shëndetin është i obliguar të jetë i siguar nga përgjegjësia për dëmtimin e mjedisit.

Ligji për shkarkimet industriale⁶ rregullon masat për parandalimin dhe kontrollin e shkarkimeve që dalin nga impiantet industriale, dhe që mund të kenë efekte negative në shëndetin e njeriut, mjedisin apo të mirat materiale dhe çështje të tjera me rëndësi për parandalimin dhe kontrollin e integruar të ndotjes së mjedisit.

Ligji parashikon që impiantet mund të fillojnë të kryejnë veprimtari vetëm në bazë të një lejeje të integruar. Leja jepet nga organi qeverisës përgjegjës për mbrojtjen e mjedisit. Llojet e veprimtarive dhe impianteve me kapacitete brenda çdo lloj veprimtarie për të cilën jepet leja përcaktohen nga Rregullorja për llojet e veprimtarive dhe impianteve për të cilat jepet leja e integruar⁷.

Ligji rregullon gjithashtu çështjet e impianteve të djegies, ndezjes dhe bashkëndezjes së mbetjeve, përdorimin e tretësve organik, prodhimin e dioksidit të titanit, pastaj mercuri i përbërjeve të merkurit dhe përzierjet e merkurit në impiante, si dhe raportimin dhe mbikëqyrjen në këtë fushë.

Ligji për Mbrojtjen e ajrit⁸ rregullon monitorimin e cilësisë së ajrit, masat mbrojtëse, vlerësimin dhe përmirësimin e cilësisë së ajrit, si dhe planifikimin dhe menaxhimin e cilësisë së ajrit.

Sipas këtij ligji, detyrat administrative dhe profesionale të mbrojtjes dhe përmirësimit të cilësisë së ajrit dhe zbatimi i masave për mbrojtjen dhe përmirësimin e cilësisë së ajrit kryhen dhe sigurohen nga: organi i administratës shtetërore përgjegjës për mbrojtjen e mjedisit, organi i administratës përgjegjës për mbrojtjen e mjedisit, organi i administratës përgjegjës për çështjet hidrometeorologjike, organi i qeverisjes lokale përgjegjës për mbrojtjen e mjedisit, si dhe personat juridik dhe sipërmarrësit që kanë autorizime publike.

Njësia e vetëqeverisjes lokale mund të krijojë një rrjet për monitorimin e cilësisë së ajrit në territorin e saj (rrjeti lokal). Organi i qeverisjes lokale bjen programin e monitorimit të cilësisë së ajrit në rrjetin lokal. Krijimi i një rrjeti lokal, mënyra e monitorimit të cilësisë së ajrit, si dhe kryerja dhe dërgimi i të dhënave të përcaktuara me monitorim të cilësisë së ajrit janë të përcaktuara me akte ligjore dhe nënligjore.

⁶ Ligji për shkarkimet industriale ("Fleta zyrtare e MZ ", nr. 17/2019 dhe 3/2023)

⁷ Rregullorja për llojet e veprimtarive dhe impianteve për të cilat jepet leja e integruar ("Fleta zyrtare e MZ", br. 68/2019)

⁸ Ligji për mbrojtje të ajrit („Fleta zyrtare e MZ“, nr. 25/2010, 40/2011, 43/2015 dhe 73/2019),

Ligji parashikon që ndotësi monitoron cilësinë e ajrit në afërsi të burimeve stacionare të ndotjes së ajrit, si dhe dorëzon të dhënat për matjet pranë Agjencisë së mbrojtjes së mjedisit dhe organit të qeverisjes lokale përgjegjëse për mjedisin në territorin e të cilit ndodhet. Autoriteti i qeverisjes lokale mban një regjistër të burimeve të ndotjes me të dhëna për vendndodhjen hapësinore dhe kapacitetet e burimeve të ndotjes, si dhe për të gjitha ndryshimet dhe rindërtimet. Të dhënat i dorëzohen Agjencisë e cila mban kadastrën integrale të ndotësve.

Ligji specifikon detyrimet e vetëqeverisjes lokale në zonat ku përqendrimet e materieve ndotëse tejkalojnë cilindo kufi të përcaktuar ose vlerë të synuar në kuptim të prurjes së Planit të cilësisë së ajrit dhe zbatimin e masave të përcaktuara.

Ligji për mbrojtjen e natyrës⁹ rregullon kushtet dhe mënyrën e mbrojtjes dhe ruajtjes së natyrës, përkatësisht të mirave të caktuara natyrore që karakterizohen me diversitet biologjik, gjeologjik, gjeomorfologjik dhe mjedisor. Ligji përcakton subjektet e mbrojtjes, si dhe të drejtat dhe detyrimet e tyre për të siguruar mbrojtjen e mjedisit. Mbrojtja e natyrës sigurohet nga organet e administratës shtetërore, organet e vetëqeverisjes lokale dhe qeverisjes lokale, si dhe personat juridik dhe fizik, organizatat ndërkombëtare, organizatat joqeveritare dhe qytetarët.

Ligji parashikon detyrimin për përgatitjen e Planit të veprimit lokal për biodiversitet me qëllim të ruajtjes dhe mbrojtjes së natyrës në nivelin lokal, të cilin sjell organi kompetent i vetëqeverisjes lokale për një periudhë pesëvjeçare. Plani përcakton masat dhe aktivitetet me prioritet të përcaktuara për mbrojtjen e natyrës.

Ligji përcakton masat e përgjithshme për mbrojtjen dhe ruajtjen e natyrës, mënyrën dhe shfrytëzimin e hapësirës dhe të mirave natyrore, si dhe mënyrën e organizimit të aktiviteteve dhe veprimtarive në natyrë planifikohen në mënyrë të tillë që të shmanget ose minimizohet kanosja dhe dëmtimi i natyrës.

Ky ligj përcakton llojet e të mirave natyrore të mbrojtura dhe procedurat për vendosjen e tyre nën mbrojtje. Të mirat natyrore të mbrojtura përfshijnë zonat e mbrojtura (rezervati strikt i natyrës, parku kombëtar, rezervati special natyror, parku natyror, monumenti i natyrës dhe zonat me veçori të jashtëzakonshme) dhe zona të rrjetit ekologjik.

Të mirat natyrore të mbrojtura, si parku natyror, monumenti i natyrës dhe zona me karakteristika të jashtëzakonshme që ndodhen në territorin e njësisë së vetëqeverisjes lokale, shpallen me vendim të kuvendit të njësisë së vetëqeverisjes lokale, me fitim paraprak të pëlqimit të Ministrisë dhe mendimit të organeve të administratës shtetërore përgjegjëse për bujqësinë, pylltarinë dhe menaxhimin e ujërave dhe çështjet kulturore. Shpallja e zonës së mbrojtur nënkupton prurjen e një akti për shpalljen e një të mire natyrore të mbrojtur në bazë të një studimi mbrojtës të kryer paraprakisht. Zonat e mbrojtura regjistrohen në regjistrin e mbajtur nga organi i administratës shtetërore.

⁹ Ligji i mbrojtjes së natyrës ("Fleta zyrtare e MZ" nr. 54/2016 dhe 18/19)

Pas shpalljes së zonës së mbrojtur, vetëqeverisja lokale cakton një drejtues (menaxher) i cili plotëson kushtet organizative, të personelit, dhe kushte të tjera të përcaktuara nga organi i qeverisjes lokale. Detyrimi i menaxherit përfshin përgatitjen e një plani menaxhues pesëvjeçar dhe programeve vjetore të menaxhimit, më pas zbatimin e tyre, organizimin e shërbimit të mbrojtjes, shënimin e zonës së mbrojtur, zbatimin e masave për mbrojtjen e natyrës, monitorimin e situatës në zonën e mbrojtur, si dhe aktivitete të tjera të përcaktuara me ligj. Planin e sjell organi kompetent i njësisë së vetëqeverisjes lokale, me pëlqimin e Ministrisë, ndërsa programin vjetor të menaxhimit e harton dhe e sjell menaxheri, me pëlqimin e organit përgjegjës të njësisë së vetëqeverisjes lokale.

Ligji përcakton se monitorimi i gjendjes së ruajtjes së natyrës mund të kryhet nga administrata lokale në territorin e saj me shpenzimet e veta. Informacioni për gjendjen e natyrës mund të përpilohet nga organet e administratës lokale dhe menaxherët e të mirave natyrore të mbrojtura. Ky informacion i dorëzohet organit administrativ. Organet kompetente të qeverisjes lokale dhe menaxherët janë të detyruar që me kërkesë të palëve të interesuara të paraqesin të dhëna për gjendjen dhe mbrojtjen e natyrës.

Mbikëqyrjen mbi zbatimin e ligjit dhe punën e menaxherëve e kryen Ministria, përkatësisht organi kompetent i administratës lokale.

Ligji për mbrojtjen nga zhurma në mjedisin jetësor¹⁰ përcakton masat për parandalimin ose reduktimin e ndikimit të dëmshëm të zhurmës në mjedisin jetësor në shëndetin e njeriut. Ligji zbatohet për zhurmën në mjedis, veçanërisht në zonat e ndërtuara, parqet e qytetit dhe zona të tjera të qeta në aglomerate, zona të qeta në natyrë, pranë shkollave, spitaleve dhe objekteve të tjera, ku popullsia është e ekspozuar ndaj ndikimit të dëmshëm të zhurmës.

Mbrojtjen nga zhurmat janë të detyruar ta kryejnë organet e administratës shtetërore dhe organet e administratës lokale, si dhe personat juridik dhe fizik në përputhje me ligjin. Ligji parashikon që dokumentet shtetëror dhe lokal të planifikimit duhet të përmbajnë kushte dhe masa për mbrojtjen nga zhurma.

Organi kompetent i vetëqeverisjes lokale ka për obligim që të bëjë zonimin akustik me qëllim të përcaktimit të zonave akustike në territorin e tij për të mbrojtur njerëzit nga zhurmat. Zonimi akustik kryhet në bazë të dokumentacionit mbi përdorimin ekzistues ose të planifikuar të hapësirës dhe nivelin e vlerësuar të zhurmës në përputhje me burimet e zhurmës që ndodhen në një zonë të caktuar. Në zonat akustike është e ndaluar të shkaktohet zhurmë mbi vlerat kufitare të përcaktuara. Organi kompetent i administratës lokale është i detyruar t'i dorëzojë të dhënat për zona të caktuara akustike organit administrativ përgjegjës për mbrojtjen e mjedisit.

Ligji përcakton treguesit (indiktorët) si bazë për përcaktimin e vlerës kufitare të nivelit të zhurmës në mjedis. Vlerat kufitare të zhurmës, mënyrat e matjes dhe llogaritja e treguesve përcaktohen nga organi i administratës shtetërore përgjegjës për mbrojtjen e mjedisit, gjegjësisht ministria.

¹⁰ Ligji për mbrojtjen nga zhurma në mjedisin jetësor („Fleta zyrtare e MZ“, nr. 28/2011, 28/2012 01/2014 dhe 02/2018),

Njësia e vetëqeverisjes lokale mund të organizojë monitorimin e gjendjes së nivelit të zhurmës (monitorimin e zhurmës) në territorin e saj nga mjetet e veta, ndërsa të dhënat e vërtetuara nga monitorimi ia dorëzon Agjencisë.

Njësia e vetëqeverisjes lokale është e detyruar të krijojë një hartë strategjike të zhurmës për aglomeracionin në territorin e saj, e cila përmban një paraqitje grafike dhe/ose numerike të të dhënave të përcaktuara me ligj. Hartat strategjike të zhurmës përdoren për të krijuar plane veprimi për mbrojtjen nga zhurma në mjedis, për raporte dhe informim të publikut. Plani i veprimit për aglomeracionet në territorin e saj miratohet nga njësia e vetëqeverisjes lokale për një periudhë pesëvjeçare. Përmbajtja e planit të veprimit është përcaktuar më saktësisht me ligj. Të dhënat nga hartat strategjike paraqesin bazën për përgatitjen e dokumenteve planifikuese dhe dokumentacionit tekniko-projektues.

Mbikëqyrjen mbi zbatimin e këtij ligji e kryen organi kompetent i administratës shtetërore (ministra) dhe organi kompetent i administratës lokale. Ligji përcakton se detyrat e mbikëqyrjes inspektuese kryhen nga inspektori mjedisor(ekologjik), gjegjësisht nga organi i qeverisjes lokale përgjegjës për çështje të policisë komunale.

Ligji për veprimtari komunale¹¹ përcakton veprimtaritë komunale, rregullon kushtet dhe mënyrën e kryerjes së veprimtarive komunale dhe çështje të tjera. Aktivitetet komunale përfshijnë: furnizimin publik me ujë, menaxhimin e ujërave të zeza komunale, menaxhimin e ujërave të atmosferës, menaxhimin e mbeturinave komunale, rregullimin dhe mirëmbajtjen e hapësirave publike, mirëmbajtjen e shtratit të rrjellave të ujit me rëndësi lokale, si dhe aktivitete të tjera në përputhje me këtë ligj. Ligji përcakton saktësisht aktivitetet që përfshijnë aktivitetet e sipërpërmendura komunale.

Kryerja e veprimtarive komunale në territorin e saj sigurohet dhe rregullohet më me detaje nga njësia e vetëqeverisjes lokale. Njësia e vetëqeverisjes lokale siguron kushtet materiale dhe teknike për kryerjen dhe zhvillimin e veprimtarive komunale, kushtet financiare, si dhe ndërtimin dhe mirëmbajtjen investuese të infrastrukturës komunale.

Njësia e vetëqeverisjes lokale ia beson ndërmarrjes afariste kryerjen e veprimtarive komunale. Në përputhje me këtë ligj, veprimtari komunale mund të kryejnë: shoqëria afariste e themeluar nga njësia e vetëqeverisjes lokale, shoqëria private ose sipërmarrësi, shoqëria afariste me shumicë në pronësi të shtetit e themeluar nga qeveria ose shoqëria afariste e themeluar bashkërisht nga Qeveria dhe njësia/njësitet e vetëqeverisjes lokale. Ligji parashikon mundësinë që disa njësi të vetëqeverisjes lokale të ofrojnë kryerjen e përbashkët të veprimtarive komunale ose një njësi të vetëqeverisjes lokale e cila nuk është në gjendje të kryejë veprimtari në mënyrë të pavarur, mund t'ia besojë tjetrës. Gjithashtu, ligji parashikon mundësitë kur Qeveria siguron kryerjen e veprimtarive komunale.

Mbikëqyrjen e zbatimit të këtij ligji dhe akteve tjera e bëjnë organet kompetente të administratës shtetërore dhe organet kompetente të administratës lokale. Mbikëqyrja mbi ligjshmërinë e punës së operatorëve të shërbimeve komunale kryhet nga organi i administratës lokale, ndërsa mbikëqyrja

¹¹ Ligji për veprimtari komunale ("Fleta zyrtare e MZ", nr. 55/2016, 74/2016, 2/2018, 66/2019 dhe 140/2022)

inspektuese kryhet nga njësia e vetëqeverisjes lokale, nëpërmjet inspektorëve komunal dhe policëve komunal.

Ligji për ujërat¹² rregullon statusin ligjor dhe mënyrën e menaxhimit integral të ujërave, objekteve ujore dhe tokave ujore dhe atyre në breg të ujit, kushtet dhe mënyrën e kryerjes së veprimtarive ujore dhe çështje të tjera me rëndësi për menaxhimin e ujërave dhe të mirave ujore.

Menaxhimi i ujërave dhe tokave ujore me rëndësi lokale është përgjegjësi e njësisë së vetëqeverisjes lokale.

Ligji parashikon mënyrën dhe përdorimin e ujit. Mënyra dhe kushtet e përdorimit të përgjithshëm të ujit për nevoja personale dhe të amvisërive, larjen dhe rekreacionin në ujërat sipërfaqësore, shuarjen e zjarrit dhe mbrojtjen e njerëzve dhe pronës rregullohen më hollësisht nga organi kompetent i njësisë së vetëqeverisjes lokale.

Njësia e vetëqeverisjes lokale është e detyruar të organizojë dhe sigurojë furnizim publik me ujë në territorin e saj për të gjitha vendbanimet me më shumë se 200 banorë ose tek të cilët kërkesa mesatare vjetore për ujë është më e madhe se 100 m³/ditë, si dhe se furnizimi me ujë të zonave rurale dhe vendbanimeve tjera që nuk plotësojnë këtë kërkesë, kryhet në përputhje me një rregullore të veçantë.

Veprimtaria e furnizimit publik me ujë dhe kanalizimit publik sigurohet dhe rregullohet nga njësia e vetëqeverisjes lokale, e cila sjell plane afatgjata, afatmesme dhe afatshkurtra.

Punët e furnizimit me ujë mund të kryhen nga një shoqëri afariste e regjistruar për kryerjen e punëve të furnizimit me ujë dhe që plotëson kërkesat në pikëpamje të pajisjes tekniko-teknologjike, si dhe aftësitë organizative dhe të personelit. Ligji parashikon detyrimin e kontrollit të sasisë dhe cilësisë së ujit.

Ligji parashikon se zonat ku ndodhen burimet e ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore, të cilat shfrytëzohen ose parashikohen për furnizim publik me ujë me dokumente të planifikimit hapësinor, duhet të jenë të mbrojtura nga ndotja e qëllimshme ose aksidentale dhe ndikimet e tjera. Për mbrojtjen sanitare të burimeve për furnizim publik me ujë janë përcaktuar tre zona mbrojtëse, përkatësisht: zona më e gjerë mbrojtëse, zona e ngushtë mbrojtëse dhe zona e drejtpërdrejtë e mbrojtjes.

Ligji përcakton në mënyrë specifike qëllimet, masat dhe zonat e mbrojtjes së ujërave nga ndotja. Mbrojtja e ujërave nga ndotja kryhet në përputhje me planin për mbrojtjen e ujërave nga ndotja, të cilin e sjell qeveria me propozim të Ministrisë.

Gjithashtu, ky ligj përcakton rregullimin e rrjedhave ujore dhe mbrojtjen nga efektet e dëmshme të ujit. Mbrojtja nga efektet e dëmshme të ujit organizohet dhe zbatohet në përputhje me planet e

¹² Ligji për ujëra („Fleta zyrtare e RMZ“, nr. 27/2007 dhe „Fleta zyrtare e MZ“, nr. 32/2011, 47/2011, 48/2015, 52/2016, 55/2016, 2/2017, 80/2017 dhe 84/2018)

përgjithshme dhe operative për mbrojtjen nga efektet e dëmshme të ujit. Në zonën e kërcënuar, planifikimi, ndërtimi, mirëmbajtja dhe menaxhimi i objekteve ujore sigurohet nga njësi e vetëqeverisjes lokale me qëllim mbrojtjen nga efektet e dëmshme të ujit. Programi i rehabilitimit të dëmeve të shkaktuara nga uji përgatitet nga organi kompetent i qeverisjes lokale në përputhje me planet e menaxhimit të ujërave. Ligji parashikon kompetencën e njësisë së vetëqeverisjes lokale për mbrojtjen nga efektet e dëmshme të ujërave atmosferike në vendbanimet e rregulluara, si dhe detyrimin për zbatimin e mbrojtjes nga erozioni dhe rrëket e vrullshme.

Ligji për menaxhimin e mbeturinave¹³ rregullon llojet dhe klasifikimin e mbeturinave, planifikimin e menaxhimit të mbeturinave, sigurimin e kushteve për trajtimin e mbeturinave, të drejtat, detyrimet dhe përgjegjësitë e personave juridik dhe fizik në menaxhimin e mbeturinave, kushtet dhe procedurën për dhënien e lejeve, mbikëqyrjen dhe pyetje tjera me rëndësi për menaxhimin e mbetjeve. Menaxhimi i mbeturinave përfshin parandalimin e paraqitjes, zvogëlimin e sasive të mbeturinave ose ripërdorimin e mbeturinave dhe grumbullimin, transportin, përpunimin dhe magazinimin e mbeturinave, mbikëqyrjen e këtyre procedurave dhe mirëmbajtjen e mëvonshme e landfillleve, si dhe aktivitetet e tregtarëve dhe ndërmjetësve të mbeturinave.

Detyrimet e organit kompetent të vetëqeverisjes lokale i referohen miratimit të një plani lokal për menaxhimin e mbeturinave komunale dhe mbetjeve ndërtimore jo të rrezikshme, deri në periudhën për të cilën është prurë Plani Shtetëror me të cilin duhet të harmonizohet. Përmbajtja e planit rregullohet me ligj. Administratat lokale janë të detyruara të sigurojnë kushte për zbatimin e planit. Ligji parashikon mundësinë e menaxhimit të përbashkët të mbeturinave nga disa njësi të vetëqeverisjes lokale.

Ligji rregullon grumbullimin, përpunimin dhe deponimin e mbeturinave komunale. Gjithashtu, ligji parashikon detyrimin e prodhuesit burimor të mbeturinave komunale që të kryejë grumbullimin e ndarë të mbeturinave komunale me qëllim të riciklimit të tyre. Ligji rregullon në mënyrë specifike menaxhimin e llojeve të veçanta të mbeturinave si: mbetjet nga produktet elektrike dhe elektronike, automjetet e prishura, gomat e përdorura, bateritë dhe akumulatorët e prishur, vajrat e përdorura dhe lubrifikuesit, mbetjet e vajrave dhe yndyrave ushqimore, mbetjet e ambalazheve, mbetjet që përmbajnë asbest, llumrat e ujërave të zeza, mbetjet mjekësore dhe veterinare.

Ligji rregullon ndezjen dhe bashkëndezjen e mbeturinave, ku përfshihen impiantet, detyrimet e operatorit të impiantit dhe rregullorja për ndezjen ose bashkëndezjen e mbeturinave. Gjithashtu, ky ligj rregullon depozitimin dhe magazinimin e mbeturinave, duke përcaktuar llojet e landfillleve, ndalimet e depozitimit të mbeturinave, detyrimet e udhëheqësit të landfilllit, mbylljen, si dhe depozitimin e përkohshëm të mbeturinave.

Ligji për menaxhimin e ujërave të zeza komunale¹⁴ rregullon menaxhimin e ujërave të zeza komunale, kushtet që duhet të plotësojnë sistemet e kolektorëve dhe impiantet për trajtimin e ujërave të zeza komunale, mënyrën e grumbullimit, pastrimit dhe shkarkimit të ujërave të zeza komunale dhe çështje të tjera me rëndësi për menaxhimin e ujërave të zeza komunale.

¹³ Ligji për menaxhimin e mbeturinave („Fleta zyrtare e MZ“, nr. 64/2011 dhe 39/2016)

¹⁴ Ligji për menaxhimin e ujërave të zeza komunale ("Fleta zyrtare e MZ ", nr. 2/2017)

Ujërat e zeza komunale janë ujërat e zeza nga amvisëritë ose përzierje e atij uji me ujërat e zeza industriale dhe/ose ujërat atmosferike.

Njësia e vetëqeverisjes lokale është e detyruar të sigurojë që aglomeratat në territorin e saj të jenë të pajisura me sisteme kolektorësh, në përputhje me Programin për ndërtimin e sistemeve kolektore dhe impianteve për trajtimin e ujërave të zeza komunale, përkatësisht aglomeracionet:

- më shumë se 15,000 E.S.,
- ndërmjet 2,000 E.S. dhe 15,000 E.S., dhe
- më shumë se 10,000 E.S., për ujërat e zeza bashkiake që derdhen në një marrës(recipient) që konsiderohet si zonë e ndjeshme.

Nëse ngritja e sistemit kolektor nuk do të kishte ndikim në mjedis ose do të shkaktonte kosto joproportionale, njësia e vetëqeverisjes lokale është e detyruar të sigurojë sisteme individuale ose të tjera.

Njësia e vetëqeverisjes lokale është e detyruar të sigurojë pastrimin dytësor ose pastrim të përshtatshëm të ujërave të zeza komunale nga sistemet kolektore, në përputhje me programin për ndërtimin e sistemeve kolektore dhe impianteve për trajtimin e ujërave të zeza komunale, edhe ata para shkarkimit të tyre. Duhet të sigurohet trajtim(pastrim) i avancuar (niveli më i lartë i pastrimit) i ujërave të zeza komunale nga sistemet kolektore përpara shkarkimit në zona të ndjeshme.

Ligji zbatohet gjithashtu edhe për ujërat e zeza nga sektorët industrial të përpunimit të qumështit, prodhimit të frutave dhe perimeve, prodhimit dhe ambalazhimit të pijeve joalkoolike, përpunimit të patates, industrisë së mishit, fabrikës së birrës, prodhimit të alkoolit dhe pijeve alkoolike, prodhimit të ushqimit për kafshë nga prodhimet bimore, prodhimi i xhelatinës dhe ngjitësit nga gëzofi, lëkura dhe kockat, maltimi, industrinë e përpunimit të peshkut. Një biznes që shkarkon ujërat e zeza industriale në sistemin kolektor dhe impiantet për trajtimin e ujërave të zeza komunale ose vaskën marrëse është i detyruar të sigurojë pastrimin e ujërave të zeza në nivelin e përcaktuar me ligj dhe akte tjera.

Programin për ndërtimin e sistemeve kolektore dhe impianteve për trajtimin e ujërave të zeza komunale e përcakton Qeveria e Malit të Zi, në propozim të ministrisë.

Ligji për pyjet¹⁵ rregullon kultivimin, mbrojtjen, ruajtjen dhe përmirësimin e pyjeve, planifikimin, metodat dhe kushtet e shfrytëzimit të pyjeve, ndërtimin dhe mirëmbajtjen e rrugëve pyjore, monitorimin e pyjeve, si dhe çështje të tjera me rëndësi për pyjet, tokën pyjore dhe pylltarinë. Ligji zbatohet gjithashtu për mbrojtjen, ruajtjen dhe përdorimin e drurëve pyjore që ndodhen jashtë pyllit dhe tokës pyjore. Pyjet dhe tokat pyjore, si të mira me interes të përgjithshëm, gëzojnë mbrojtje të veçantë, e cila arrihet me: ruajtjen dhe përmirësimin e përhershëm të pyjeve dhe tokave pyjore dhe funksioneve të tyre; menaxhimin e qëndrueshëm dhe multifunksional të pyjeve; ruajtje dhe përmirësim të diversitetit biologjik dhe peizazhor të pyjeve, si dhe të cilësisë së mjedisit të tyre jetësor.

¹⁵ Ligji për pyjet ("Fleta zyrtare e MZ", nr. 74/2010, 40/2011 dhe 47/2015)

Zhvillimi dhe menaxhimi i qëndrueshëm i pyjeve përcaktohet përmes dokumenteve planifikuese: politikave kombëtare pyjore, strategjive, planit të zhvillimit të pyjeve, programit të menaxhimit të pyjeve dhe planit të menaxhimit të pyjeve private. Plani zhvillimor i pyjeve sillet nga Qeveria me duke marrë paraprakisht opinionin e organit të administratës shtetërore përgjegjës për mbrojtjen e mjedisit dhe njësisë së vetëqeverisjes lokale, sipërfaqja e së cilës përfshihet nga plani, ndërsa programi i menaxhimit të pyjeve, i cili hartohet për njësitë e menaxhim për pyjet shtetërore dhe planin e menaxhimit për pyjet në pronësi private i sjell organi kompetent administrativ me pëlqimin e ministrisë.

Me rastin e përcaktimit të pyjeve mbrojtëse në të cilat është i theksuar funksioni ekologjik, është e domosdoshme të merret mendimi i njësisë të vetëqeverisjes lokale në territorin e të cilave planifikohet pylli mbrojtës dhe organi i administratës shtetërore përgjegjës për mbrojtjen e natyrës dhe mjedisit. Ligji parashikon edhe mundësinë e transferimit të menaxhimit të rrugëve pyjore të ndërtuara që mundësojnë akses në fermat rurale, objektet turistike dhe objektet tjera të karakterit publik në një njësi të vetëqeverisjes lokale.

Ligji për mbrojtjen nga rrezatimi jonizues dhe sigurinë rrezatuese¹⁶ rregullon mbrojtjen e jetës dhe shëndetit të njerëzve dhe mbrojtjen e mjedisit nga efektet e dëmshme të rrezatimit jonizues, kryerjen e aktiviteteve rrezatuese, tregtimin e burimeve të rrezatimit jonizues dhe materialeve radioaktive, menaxhimin e mbetjeve radioaktive, të veprurit në rast aksidenti radioaktiv, si dhe çështje të tjera me rëndësi.

Mbrojtja nga rrezatimi jonizues dhe siguria nga radiacioni kryhet me qëllim të: ruajtjes dhe mbrojtjes së jetës dhe shëndetit, mbrojtjes së mjedisit jetësor dhe të punës, sigurisë së burimeve të rrezatimit jonizues, sigurimit të kushteve për shfrytëzim profesional dhe racional të burimeve të rrezatimit jonizues, ngritjes së nivelit të njohurive dhe ndërgjegjësimit në fushën e mbrojtjes nga rrezatimi jonizues dhe siguria nga radiacioni.

Ligji për shfrytëzimin efikas të energjisë¹⁷ rregullon mënyrën e shfrytëzimit efikas të energjisë, masat për përmirësimin e efikasitetit energjetik dhe çështje të tjera për efijencën energjetike në konsumin final.

Ligji parashikon që njësia e vetëqeverisjes lokale sjell programin për përmirësimin e efijencës energjetike për një periudhë trevjeçare. Plani përmban propozimin e masave të efijencës energjetike që përfshijnë një plan për përshtatjen dhe mirëmbajtjen e ndërtesave, plane për përmirësimin e shërbimeve komunale dhe trafikut, masa specifike për ndërtesat që janë shpallur të mira kulturore dhe masa të tjera të efijencës energjetike. Plani i parashtrohet ministrisë përkatëse për vlerësimin e përputhshmërisë së tij me Planin kombëtar të energjisë dhe të klimës.

¹⁶ Ligji për mbrojtjen nga rrezatimi jonizues dhe sigurinë rrezatuese ("Fleta zyrtare e MZ", nr. 56/2009, 58/2009, 40/2011 dhe 55/2016)

¹⁷ Ligji për shfrytëzimin efikas të energjisë ("Fleta zyrtare e MZ ", nr. 57/2014, 3/2015, 25/2019 dhe 140/2022)

Organet e administratës shtetërore, njësitë e vetëqeverisjes lokale dhe shërbimet publike të themeluara nga shteti, përkatësisht vetëqeverisja lokale, janë të detyruara të menaxhojnë me energjinë në objektet ose pjesët e objekteve për të cilat paguajnë shpenzimet e energjisë. Menaxhimi i energjisë përfshin monitorimin dhe analizën e konsumit të energjisë dhe ujit, zbatimin e kontrolleve të energjisë, planifikimin dhe zbatimin e masave të efikasitetit energjetike dhe raportimin mbi rezultatet e arritura. Subjektet e përmendura janë të detyruara të dorëzojnë të dhëna për objektet dhe konsumin e ujit dhe energjisë në sistemin qendror informativ të efikasitetit energjetike që menaxhohet nga ministria.

Me kontroll të energjisë vërtetohet gjendja e konsumit të energjisë të objektit, përcaktohen masat e efikasitetit energjetike dhe kosto-efektivitetin e aplikimit të tyre. Në bazë të raportit të inspektimit energjetik të kryer lëshohet certifikata për karakteristikat energjetike të ndërtesës. Certifikata për karakteristikat energjetike të ndërtesës është e obligueshme të sigurohet nga organet e administratës shtetërore, njësitë e vetëqeverisjes lokale dhe shërbimet publike të themeluara nga shteti, gjegjësisht nga vetëqeverisja lokale për objektet në pronësi shtetërore të cilat ato i menaxhojnë.

Ligji për Energjetikën¹⁸ rregullon aktivitetet energjetike, kushtet dhe mënyrën e kryerjes së tyre, nxitjen e prodhimit të energjisë nga burimet e rinovueshme dhe kogjenerimin e efikasitetit të lartë, mënyrën e organizimit dhe menaxhimit të tregut, si dhe çështje të tjera me rëndësi për këtë fushë. Njësia e vetëqeverisjes lokale është e detyruar të planifikojë nevojat dhe mënyrën e furnizimit me energji, masat për shfrytëzim efikas të energjisë, burimeve të rinovueshme të energjisë dhe kogjenerimit përmes hartimit të Planit lokal energjetik. Plani hartohet në përputhje me Planin kombëtar energjetik dhe të klimës dhe planin e veprimit për zhvillimin dhe përdorimin e ngrohjes dhe/ose ftohjes nga distanca dhe kogjenerimit me efikasitet të lartë. Ligji përcakton përmbajtjen e detyrueshme të planit, i cili sillet për dhjetë vjet. Për zbatimin e Planit lokal energjetik përpilohen raporte vjetore të cilat i dërgohen ministrisë së linjës.

Sipas këtij ligji, autoriteti kompetent i qeverisjes lokale ka autoritet të lëshojë leje energjetike për objektet për prodhim të nxehtësisë për ngrohje dhe/ose ftohje në distancë ose përdorim industrial dhe objekte për shpërndarjen e ngrohjes për ngrohje dhe/ose ftohje në distancë ose përdorim industrial. Autoriteti kompetent i administratës lokale mban regjistrin e prodhuesve të nxehtësisë për ngrohje dhe/ose ftohje në distancë ose përdorim industrial. Gjithashtu, organi i qeverisjes lokale përgatit bilancin vjetor të nevojave për energji dhe shpërndarje të energjisë termike për ngrohje dhe/ose ftohje në distancë ose përdorim industrial bazuar në nevojat e konsumatorëve final.

Ligji për mbrojtjen nga ndikimet negative të ndryshimeve klimatike¹⁹ rregullon mbrojtjen nga ndikimet negative të ndryshimeve klimatike, reduktimin e emetimeve të gazrave me efektin serrë, mbrojtjen e shtresës së ozonit dhe çështje të tjera me rëndësi për këtë fushë.

Mbrojtja nga ndikimet negative të ndryshimeve klimatike realizohet në bazë të Strategjisë së zhvillimit me karbon të ulët të cilën e sjell Qeveria e Malit të Zi, e cila përcakton: synimet e përgjithshme të reduktimit të nivelit të emetimeve të gazrave me efektin serrë nga burimet; synimet

¹⁸ Ligji për energjetikën "Fleta zyrtare e MZ", nr. 5/2016, 51/2017, 82/2020 dhe 29/2022)

¹⁹ Ligji për mbrojtjen nga ndikimet negative të ndryshimeve klimatike ("Fleta zyrtare e MZ ", nr. 73/2019)

e përgjithshme për rritjen e largimit të emetimeve të gazrave me efekt serrë përmes greminës; objektivat individuale për reduktimin e emetimeve dhe heqjen e emetimeve përmes greminave sipas sektorëve, duke përfshirë: energjetikën, industrinë, transportin, ndërtimin, ngrohjen dhe ftohjen qendrore, bujqësinë, mbetjet, pylltarinë, përdorimin e tokës dhe ndryshimin e destinimit, si dhe masat dhe aktivitetet për të arritur objektivat.

Për të reduktuar ndikimin e ndryshimeve klimatike, sillet Plani i përshtatjes ndaj ndryshimeve klimatike nga organet e administratës shtetërore përgjegjëse për energjinë, industrinë, bujqësinë, pylltarinë dhe transportin, si dhe raportohet për masat e zbatuara sipas dokumenteve strategjike, me qëllim të parandalimit të ndikimeve negative të ndryshimeve klimatike, si dhe të dhëna për përmbytjet, thatësitrat, temperaturat ekstreme etj.

Ligji parashikon mbrojtjen e shtresës së ozonit dhe kushtet në të cilat mund të vendosen në treg, prodhohen, përdoren eksportohen dhe importohen substancat që dëmtojnë shtresën e ozonit dhe substancat alternative dhe pajisjet dhe produktet që i përmbajnë ato, si dhe detyrimet e personave juridik dhe sipërmarrësve, si dhe ndalimet.

Ligji për kimikatet²⁰ dhe aktet nënligjore rregullojnë klasifikimin, etiketimin, paketimin, vendosjen në treg, eksportin dhe importin e kimikateve, si dhe çështje të tjera me rëndësi për mbrojtjen e shëndetit të njeriut dhe mjedisit nga efektet e dëmshme të kimikateve.

Personat juridik dhe sipërmarrësit që prodhojnë, importojnë, shpërndajnë dhe përdorin më tej dhe vendosin kimikate në treg janë të detyruar t'i klasifikojnë, etiketojnë dhe paketojnë siç duhet ato. Procedura për klasifikimin, etiketimin dhe paketimin e një kimikati dhe një produkti specifik është përshkruar në përputhje me Sistemin e harmonizuar globalisht (SHG).

Nëse nuk ka të dhëna klasifikimi për kimikatin ose të dhënat nuk janë marrë në mënyrën e përcaktuar me ligj, mund të kryhen teste. Testet toksikologjike dhe ekotoksikologjike mund të kryhen nga laboratorit, puna e të cilit është në përputhje me udhëzimet e praktikës së mirë laboratorike (PML). Udhëzimet dhe kushtet për PML përcaktohen nga ministria, ndërsa përmbushja e kushteve të PML përcaktohet nga Agjencia dhe lëshon një certifikatë PML. Certifikata PML e lëshuar nga organi kompetent i shtetit anëtar të Grupit të Punës për PML të Organizatës për Bashkëpunim Ekonomik dhe Zhvillim (OECD) njihet në Mal të Zi.

Një kimikat i rrezikshëm, si dhe një kimikat që nuk është i klasifikuar, por përmban substanca të rrezikshme, duhet të shoqërohet me një Fletë sigurie (safety data sheet). Tregtimi i lirë i kimikateve të rrezikshme mund të kryhet nga furnizuesi vetëm në bazë të një leje që mund t'i lëshohet furnizuesit i cili ka një hapësirë të përshtatshme për ruajtjen dhe mbajtjen e kimikateve të rrezikshme në mënyrë të atillë që të pamundësojë aksesin e personave për përdorim për qëllime të paautorizuara. Furnizuesi është i detyruar të mbajë evidencë për kimikatet, dhe prodhuesi dhe importuesi të shënojnë kimikatin në regjistrin e kimikateve në përputhje me kushtet e përcaktuara.

²⁰ Ligji për kimikatet ("Fleta zyrtare e MZ", nr. 51/2017)

Eksporti i kimikateve nga Lista e kimikateve që i nënshtrohen procedurës së njoftimit paraprak kryhet në bazë të një njoftimi të përgatitur nga eksportuesi dhe i dërgohet Agjencisë, e cila e dërgon atë në shtetin ku eksportohet kimikati. Procedura e dhënies së pëlqimit pas njoftimit paraprak (procedura PIC) kryhet për eksportin e kimikateve që janë në Listën e kimikateve për procedurën PIC, pra për kimikatet nga Lista e konventës së Roterdamit dhe këto kimikate mund të eksportohen vetëm me kusht që vendi importues të jetë dakord për eksportin.

Importi i kimikateve nga Lista e kimikateve për procedurën PIC, përkatësisht kimikate nga Lista e Konventës së Roterdamit, mund të kryhet nëse Agjencia jep pëlqimin në bazë të njoftimit paraprak të autoritetit kompetent të vendit eksportues.

Lista e ndalimeve dhe kufizimeve për kimikatet për të cilat në BE është vërtetuar se paraqesin risk të papranueshëm për shëndetin e njeriut dhe mjedisin, implementohet në legjislacionin kombëtar me anë të një akti nënligjor. Me të njëjtin akt përcaktohet lista e kimikateve POPs të ndaluara, si dhe kufizime në lidhje me përmbajtjen maksimale të lejuar të VOC në veshjet(shtresa) (bojëra dhe llaqe).

Detergjentët mund të vendosen në treg vetëm nëse substancat aktive sipërfaqësore plotësojnë kushtet e përshkruara në aspektin e biodegradueshmërisë, si dhe kushte të tjera të parashikuara, e veçanërisht ato në lidhje me etiketimin specifik për detergjentë për përdorim të përgjithshëm, duke përfshirë edhe cekjen e përbërësve.

Kimikatet, gjegjësisht substancat individualisht, në përzierje ose në një produkt që prodhohen ose vendosen në treg në sasi totale mbi 1t në vit (në një vit kalendarik), regjistrohen në Regjistrin e kimikateve. Regjistri mbahet nga Agjencia për mbrojtjen e mjedisit jetësor (AMMJ), kurse shënimi i kimikateve në regjistrin e kimikateve kryhet në bazë të paraqitjes që bën prodhuesi gjegjësisht importuesi, e cila paraqitje(aplikim) parashtrohet në Agjenci jo më vonë se me datë 31 mars të vitit aktual për kimikatet që janë prodhuar, gjegjësisht importuar në vitin paraprak. Agjencia është e detyruar të informojë publikun dhe të përgatisë udhëzues për rreziqet dhe përdorimin e sigurt të kimikateve ose produkteve, si dhe të ofrojë këshilla të ekspertëve (helpdesk) për prodhuesit, importuesit, përdoruesit e mëtejshëm dhe për personat tjerë të interesuar në këtë fushë.

3 TË DHËNA TË PËRGJITHSHME

Komuna e Tuzit është një nga komunat më të reja në Mal të Zi. Me ndryshimet e Ligjit për organizimin territorial²¹ në vitin 2017, zbatimi i të cilit filloi në vitin 2018, komuna e Tuzit u shpall komuna e 24-të e pavarur me të gjitha të drejtat dhe kompetencat. Komuna e Tuzit mbulon një territor prej 246.8 km², që përbën 1.79% të sipërfaqes së përgjithshme të Malit të Zi.

Sipas Ligjit për organizimin territorial të Malit të Zi, komuna e Tuzit përfshin 42 vendbanime, përkatësisht: Tuzi si vendbanim urban dhe seli e komunës, pastaj vendbanimet Arza, Bardhaj, Vuksanlekaj, Selishtë e epërme, Milesh i poshtëm, Gurrec, Triesh, Poprat, Rudinë, Budxë, Bëkaj, Delaj, Muzheçk, Nikmarash, Stjepoh, Koçë, Dinoshë, Selishtë e poshtme, Milesh i poshtëm, Drume, Kshevë, Lofkë, Pas'shkallë, Pikalë, Priftën, Nënhelm, Skorraq, Spijë, Traboin, Nabom, Helmicë, Shipshanik, Vrane, Vllanë, Dreshaj, Dushiq, Kodërbudan, Omerbozhaj, Sukruq, Cem dhe Rakiq si dhe dy vendbanime të cilat përcaktohen me vendim të veçantë të komunës.

Vendimi për vendbanimet dhe kufijtë e vendbanimeve²² në vitin 2016 krijoi pesë vendbanime të reja duke i ndarë nga vendbanimet ekzistuese: Dheu i Zi (nga vendbanimi Shipshanik), Haxhaj (nga vendbanimi Dinoshë), Lekaj (nga vendbanimi Vrane), Pllaninica (nga vendbanimi Dinoshë) dhe Rrogath (nga vendbanimi Milesh). Duke qenë se këto vendbanime nuk ishin të pavarura në periudhën paraprake, por pjesë e vendbanimeve të tjera, për to nuk disponohet me të dhëna zyrtare statistikore për numrin e banorëve, amvisërive dhe banesave. Analiza ekzistuese bazohet në të dhënat e disponueshme sipas vendbanimeve nga Cenzusi (regjistrimi i popullsisë) i vitit 2011, ndërsa pasqyrimin real sipas vendbanimeve ekzistuese do të duhej ta japin të dhënat e Regjistrimit të ri të popullsisë.

Duke shikuar strukturën e shfrytëzimit të sipërfaqeve, vendbanimet përbëjnë rreth 3% të territorit të përgjithshëm të komunës së Tuzit. Tuzi ka karakterin e një strukture urbane mjaft të ngjeshur, ndërsa strukturat e banimit dhe strukturat tjera rurale janë të tipit të shpërndarë. Sistemi linear i formimit të vendbanimeve është iniciuar nga korridori kryesor i komunikacionit të aksit rrugor ekzistues Podgoricë-Tuz-Bozhaj. Gjithashtu, në qendër të vendbanimit, ky korridor kryesor kryqëzohet me rrugët lokale që kalojnë nëpër vendbanimet Dushiq dhe Mataguži deri në Golubovc, përgjatë të cilës ndërtesat individuale të banimit janë të vendosura në grupe më të vogla. Regjistrimi i popullsisë i vitit 2011 ka evidentuar 3267 banesa në territorin e komunës së Tuzit. Numri më i madh i banesave është i përqendruar në lagjen e qytetit - Tuz. Numri i banesave është rritur dukshëm në mes dy regjistrimeve të fundit, dhe është veçanërisht i theksuar në vendbanimet: Tuz, Vrane, Sukruq, Omerbozhaj, Milesh i poshtëm dhe Milesh i epërm. Vlerësohet se në territorin e komunës së Tuzit në vitin 2022 ka pas rreth 4000 njësi banesore, gjegjësisht shtëpi.

Ndërtimi më intensiv ndikon negativisht në balancën e sipërfaqeve cilësore bujqësore dhe tokës së punueshme. Toka bujqësore përbën vetëm 27% të territorit, ku pjesa më e madhe e së cilës është

²¹ Ligji mbi ndryshimet dhe plotësimet e Ligjit për organizimin territorial të Malit të Zi (Fleta zyrtare e MZ", nr. 31/2017)

²² Vendimi për vendbanimet dhe kufijtë e vendbanimeve në territor të Komunës në kuadër të Kryeqytetit - Tuzit ("Fleta zyrtare e MZ – rregulloret komunale", nr. 9/16)

tokë e punueshme. Pyjet nuk kanë rëndësi të madhe ekonomike dhe përbëjnë 21% të territorit, pjesa më e madhe e të cilit përbëhet nga pyjet mbrojtëse.

Tabela 1. Bilanci i sipërfaqeve – Gjendja ekzistuese²³

	Sipërfaqja (ha)	%
Sipërfaqja e vendbanimeve	661,17	2,68
Sipërfaqet dhe korridoret e infrastrukturës tjetër	13,16	0,05
Toka e punuar	5.350,21	21,67
Toka tjetër bujqësore	1.223,90	4,96
Sipërfaqja e ujërave	61,03	0,25
Pyje për biznes	662,74	2,68
Pyje mbrojtëse	4.366,53	17,69
Sipërfaqe tjera	11.673,13	47,28
Të panjohura*	677,20	2,74
GJITHSEJ	24.689,07	100

Bashkësitë lokale janë pjesë e sistemit unik të vetëqeverisjes lokale dhe një formë e pjesëmarrjes së drejtpërdrejtë të qytetarëve në vendimmarrje për realizimin e nevojave dhe interesave lokale. Në përputhje me Ligjin për vetëqeverisjen lokale²⁴, Statutin e Komunës së Tuzit²⁵, Vendimin mbi bashkësitë lokale²⁶, në territorin e Komunës së Tuzit janë formuar 16 Bashkësi lokale, përkatësisht:

- BL “Kshevë”, e cila përfshin vendbanimet: Kshevë, Pas’shkalë dhe Gurrec,
- BL “Dushiq-Lekaj”, ku bëjnë pjesë vendbanimet: Dushiq dhe Lekaj,
- BL “Drume”, që përfshin vendbanimin Drume,
- BL “Dinoshë;”, ku bëjnë pjesë vendbanimet: Dinoshë, Pllaninicë dhe Haxhaj,
- BL “Koqë”, që përfshin fshatin Koqë,
- BL “Dheu i Zi”, që përfshin vendbanimin Dheu i Zi,
- BL “Nënhelm-Dreshaj”, që përfshin vendbanimet: Nënhelm dhe Dreshaj,
- BL “Omerbozhaj”, ku përfshihet vendbanimi Omerbozhaj,
- BL “Rakiq”, ku përfshihet vendbanimi Rakiq,
- BL “Rranxa e Sukës”, ku përfshihen vendbanimet: Pikala, Llofka, Donje Selishti, Selishti i eprn dhe Prifti,
- BL “Sukruq”, ku bëjnë pjesë vendbanimet: Sukruq dhe Kodërbudan,
- BL “Traboin”, ku bëjnë pjesë vendbanimet: Arrza, Bardhaj, Spia, Nabomi, Helmica dhe Traboini,
- BL “Vrane”, që përfshin fshatin Vrane,
- BL “Vuksanlekaj”, që përfshin fshatin Vuksanlekaj,
- BL “Vllanë”, e cila përfshin vendbanimin Vllanë,
- BL “Triesh”, e cila përfshin vendbanimet: Rudinë, Cem, Budxë, Stjepoh, Delaj, Bëkaj dhe Poprat.

²³ Plani hapësinoro-urbanistik i Kryeqytetit Podgoricë deri me 2025, Kryeqyteti Podgoricë, 2014 (*Dallimi në mes sipërfaqes së Komunës së Tuzit dhe Komunës Urbane të Tuzit)

²⁴ Ligji për vetëqeverisjen lokale ("Fleta Zyrtare e MZ", nr. 02/18, 34/19 dhe 38/20)

²⁵ Statuti i Komunës së Tuzit ("Fleta Zyrtare e MZ – Rregulloret komunale", nr. 24/19 dhe 05/20)

²⁶ Vendimi për Bashkësitë lokale ("Fleta Zyrtare e MZ - Rregulloret komunale", nr.. 32/19)

3.1 Pozita gjeografike

Sipas Planit hapësinor të Malit të Zi dhe Ligjit për zhvillimin rajonal²⁷, komuna e Tuzit njihet si njësi e vetëqeverisjes lokale që i përket Rajonit qendror. Shikuar gjeografikisht komuna e Tuzit ndodhet në juglindje të Malit të Zi. Komuna e Tuzit kufizohet në anën jugore me liqenin e Shkodrës, i cili paraqet kufi natyror, në anën perëndimore me komunën e Zetës, në veri dhe veriperëndim me kryeqytetin Podgoricë, ndërsa kufiri lindor i komunës është kufiri shtetëror me Shqipërinë. Pikat skajore të komunës së Tuzit janë:

- veri: 42°32' SGSh, 19°34' GJLGJ
- jug: 42°14' SGSh, 19°19' GJLGJ
- lindje: 42°31' SGSh, 19°35' GJLGJ
- perëndim: 42°20' SGSh, 19°16' GJLGJ

Komuna e Tuzit ka një pozitë të favorshme gjeostrategjike, e cila pasqyrohet në afërsinë dhe lidhjen e mirë me kryeqytetin dhe qendrat e tjera të rëndësishme. Komuna e Tuzit është larg vetëm rreth 10km nga kryeqyteti Podgoricë, rreth 44 km nga deti Adriatik (Sutomore), ndërsa pika kufitare e Bozhaj me Republikën e Shqipërisë është në distancë 14 km nga qendra e Tuzit. Komuna është e lidhur mirë me Aeroportin e Podgoricës, i cili ndodhet në një distancë prej rreth 15 km, ndërsa nga Porti i Tivarit është larg rreth 53 km.

Hekurudha Podgoricë - Shkodër kalon nëpër territorin e komunës së Tuzit, me një stacion hekurudhor dhe një Filial doganor në Tuzi, e cila aktualisht përdoret vetëm për qarkullimin e mallrave. Lidhja kryesore e komunikacionit është aksi rrugor Podgoricë - Tuz - vendkalimi kufitar Bozhaj, i cili është i shënuar si E-762 në rrjetin e rrugëve lidhëse Evropiane. Përveç saj, në rrugë më të rëndësishme të cilat përfaqësojnë lidhje me komunat tjera, bëjnë pjesë rrugët Golubovci-Mataguzhi-Tuz dhe rruga Plavë-Guci-Vërmosh-Tamarë-Dinoshë-Podgoricë, e cila përmes Shqipërisë paraqet lidhje me komunat veriore të Malit të Zi.

3.2 Relefi

Komuna e Tuzit përbëhet nga dy tërësi morfologjike: pjesa fushore dhe malore. Si tërësi reliefore njihen zonat malore të Koritës me një lartësi prej 1.442 metrash dhe Koshtica. Shquhen malet Kazheniku me lartësi 1.650 metra, Bukoviqi me lartësi 1.229 metra, Suka me lartësi 1.212 metra dhe mali Deçiq me lartësi mbidetare rreth 650 metra. Mali më jugor i komunës është mali i Helmit me lartësi mbidetare rreth 274 metra. Në pjesën fushore shtrihen male të cialt nuk arrijnë lartësi mbi 112 metra. e mbuluar me kodra që nuk arrijnë lartësinë maksimale më shumë se 112 metra. Ndër këto male dallohen: mali i Vranes, Burgu i Lekajve, mali Shipshanik, mali i Rrogathit, mali i Milesshit, etj. Në jug është zona e Parkut Kombëtar me Liqenin e Shkodrës, e cila është vend i trashëgimisë botërore. Në vitin 1995, sipas dispozitave të Konventës së Ramsarit, zona e liqenit që i përket Malit të Zi është përfshirë në listën e ligatinave me rëndësi ndërkombëtare si një habitat i jashtëzakonshëm për shpendët e kënetave.

²⁷ Ligji për zhvillimin rajonal ("Fleta zyrtare e MZ", nr. 20/2011, 26/2011, 20/2015 dhe 47/2019.)

3.3 Karakteristikat pedologjike

Në territor të Komunës së Tuzit shfaqet një numër i madh i llojeve të ndryshme të tokave. Tokat janë kryesisht karbonate dhe veçohen:

- Tokat *organo-minerale dhe tokat torfe (tresete)* të cilat janë të përhapura në pjesën bregore të liqenit të Shkodrës dhe ato janë kryesisht toka kënetore (ligatina);
- Tokat *aluviale-karbonate* me profil të cekët dhe të thellë janë toka bujqësore dhe kanë rëndësi të madhe për prodhimin bujqësor;
- Tokat *sedimentare dhe antropogjene - terra rossa* janë të përhapura në rrëzë të maleve, depresione;
- Toka *e kuqe e gërryer dhe gurore*, e cila është shumë e përhapur në zonën e Tuzit dhe janë kryesisht kullota dhe nuk kanë rëndësi të madhe për prodhimin bujqësor, tokë e kuqe humus;
- toka *ngjyrë kafe të cekëta dhe shumë të cekëta* në shtresën fluvioglaciale, toka *karbonate pyjore ngjyrë kafe, toka karbonate të zeza*;
- tokat *karbonat të zeza shkëmbore*, të përfaqësuara në zona të vogla - simbolikisht, zakonisht rreth majave të maleve, etj.

Brigjet e Liqenit të Shkodrës, mbi kuotën 10.44 m l.m.d. përfaqësojnë burimin më të madh të tokës produktive për prodhimin intensiv të perimeve. Një potencial shumë domethënës përfaqëson gjithashtu rajoni i tokës bujqësore, lartësitë e të cilave janë midis 20 dhe 70 m l.m.d. siç janë fusha e Tuzit, fusha e Rrogathit, Fusha e Cemit dhe fusha e Dinoshës. Gjithashtu, duhet të theksohet edhe zona tokësore e lartësive mbidetare në mes 70 dhe 250 metra ku dominojnë lloje tokash siç janë tokat e kuqe. Zonat më të mëdha në këtë zonë janë të vendosura në tarracat lumore të Cemit, pozicionet më të larta të të cilave janë fushat e vogla në Dinoshë.

3.4 Hidrologjia

Objekti më i rëndësishëm hidrografik për komunën e Tuzit është Liqeni i Shkodrës. Liqeni i Shkodrës është liqeni më i madh në Ballkan, sipërfaqja e të cilit ndryshon në varësi të nivelit të ujit. Mali i Zi zotëron 2/3 e sipërfaqes dhe 110,5 km të bregut të liqenit, ndërsa Shqipëria zotëron 1/3 e sipërfaqes dhe 57,5 km të bregut të liqenit. Niveli i ujit të liqenit varion rreth 5 metra, nga niveli më i ultë që është rreth 4.5 deri në nivelim më të lartë rreth 9.8 m. Me variacione të nivelit të ujit ndryshon edhe sipërfaqja dhe vëllimi i liqenit. Sipërfaqja e liqenit në periudhën e verës është rreth 350 km², ndërsa në nivelin në dimër sipërfaqja e ujit është rreth 550 km². Thellësia mesatare e liqenit varion nga 4-8 metra. Liqeni i Shkodrës pasurohet me ujë nga lumenjtë vijues: Moraça, Lumi Crnojevića, Crmnica, Seljanštica, Šegrtnica, Plavnica, Gostiljska, Pjavnik, Velika Mrka dhe Mala Mrka, Mašove Žalice, Zbelj dhe Urrela. Gjithashtu shfaqen një numër i madh burimesh liqenore (lakustrike) dhe nënliqenore, të cilat pasurojnë nivelin e liqenit. Lumi Buna është derdhje e Liqenit të Shkodrës, është rreth 41 km i gjatë dhe derdhet në detin Adriatik. Lumi Buna me një pjesë të rrjedhës formon kufirin midis Malit të Zi dhe Shqipërisë.

Nëpër territorin e komunës së Tuzit rrjedh lumi Cem (fig. 1), me një gjatësi prej rreth 30 km, që paraqet një objekt të rëndësishëm hidrografik. Cemi është degë e majtë derdhëse e lumit Moraça dhe për nga madhësia e pellgut të tij, i përket lumenjve të mesëm (130 km²). Lumi Cem buron në

pjesën malore të Bjeshkëve të Nemuna në territorin e Shqipërisë në një lartësi prej 1.397 m mbi nivelin e detit, afër fshatit Vërmosh, ku burojnë Cemi i Selcës (apo Cemi i bardhë) dhe Cemi i Vuklit (apo Cemi i zi), të cilët bashkohen në rrjedhën e poshtme nën vendin Tamarë (Ura e Tamarës). Lumi Cem është i pasur me ujë dhe kjo ndikohet nga reshjet, të cilat mesatarisht arrijnë rreth 2500 mm në vit në zonën e pellgut të sipërm ujëmbledhës, nga të cilat 65% derdhën në muajt e dimrit. Sipas të dhënave të disponueshme të studimit, prurja mesatare shumëvjeçare në stacionin matës të Trgajës (1947-1991) është 24,9 m³/s, me maksimum në maj: 41,6 m³/s dhe me minimum në gusht 4,6 m³/s²⁸. Me të hyrë në fushë, Cemi humbet ujin i cili zhytet në sedimentin fluvio-akullnajor, kështu që nën vendin Dinoshë në muajt e verës korrik, gusht dhe shtator, rrjedha e lumit ndërpritet, ndërsa në pjesën e poshtme të Rakiqit shtrati i lumit është i thatë. Në rrjedhën e sipërme të lumit, nëpër luginën e kanionit, lumi Cem ka një rënie (pedencë) të madhe dhe ka karakteristikat e një lumi malor me ujëvara dhe rrjella të shpejta, ndërsa që nga hyrja në Fushë të Dinoshës - pjesë e fushës së Zetës, ka karakterine e një lumi fushor me gjarprime dhe një rënie të vogël në shtratin e lumit.

Fig. 1. Lumi Cem në vendbanimin Rakiq (arkiv privat)

Përveç lumit Cem, aty janë edhe përroi Urrela (fig. 2), Rijeçina, përrrenjtë malorë dhe disa lloje të burimeve, estavella, burime liqenore dhe sublakustrale, etj. Nga më domethënësit duhet përmendur burimi pranë pusit të Milesshit, burimi i Krevenicës në fshatin Vuksanlekaj, si dhe burimet karstike që ndodhen në pjesët malore të Tuzit, përkatësisht: burimet në Traboin, Radeq (Arrza), Radeq (Koshticë), Koritë. Brigjet e Liqenit të Shkodrës njihen për shumë burime si: Vitoja, Ploça, Nënhelmi.

Fig. 2. Përroi Urrela në qendër të Komunës së Tuzit (arkiv privat)

²⁸ Studimi i mbrojtjes së monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit”, Agjencia për mbrojtjen e mjedisit, Podgoricë, 2015.

3.5 Pyjet

Pyjet në zonën e komunës së Tuzit shtrihen në tri njësi ekonomike: Një Kuçi 3.598 ha, Një Deçiq-Bozhaj 10.944 ha dhe Një Cem-Triesh 8.182 ha. Këto tre njësi ekonomike zënë një sipërfaqe totale prej 22,724 ha. Nga sipërfaqja e përgjithshme, pyjet zënë 8,889 ha (39,1%), toka pyjore 1,503 ha (6,6%), ndërsa pjesa më e madhe është tokë tjetër 12,332 ha (54,3%).

Shikuar sipas kategorive, pyjet e larta mbulojnë 1,453 ha (16,3%), pyjet cungishte 4,985 ha (56,1%), shkurre 2,054 ha (23,1%), ndërsa pjesa tjetër përbëhet nga gëmusha 146 ha (1,6%) dhe garig 251 ha (2,8). %. Pyjet shtetërore përbëjnë 55.4%, ndërsa pyjet private përbëjnë 44.6% të numrit të përgjithshëm të sipërfaqeve në Komunën e Tuzit.

Tabela 2. Sipërfaqja e pyjeve dhe tokës pyjore sipas pronësisë (ha)²⁹

	Shtetërore	Private	Gjithsej
Pyje	4.924	3.965	8.889
Tokë pyjore	408	1.095	1.503
Gjithsej	5.332	5.060	10.392

Pjesa më e madhe e pyjeve në territorin e Komunës së Tuzit janë pyje mbrojtëse (63,1%) dhe nuk kanë rëndësi të madhe ekonomike, ndërsa pyjet komerciale përbëjnë pak më shumë se një të tretën e vëllimit të drurit (36,9%). Llojet më të zakonshme të pemëve janë: ah, shkoza, qarri, etj.

Tabela 3. Vëllimi druror i pyjeve sipas destinimit (m³)³⁰

	Shtetërore	Private	Gjithsej
Komerciale	73.607	20.316	93.923
Mbrojtëse	160.073	707	160.780
Gjithsej	233.680	21.023	254.703

Tabela 4. Vëllimi druror i pyjeve sipas llojit të drurit (m³)³¹

	Vëllimi druror (m ³)	pjesëmarrja (%)
Ah	194.296	76,3
Belograbë	3.952	1,6
Qarr	11.350	4,5
Shkozë	15.819	6,2
Frashër i zi	6.722	2,6
Frashër fushe	397	0,2
Dushku Petrea	7.903	3,1
Dushk maqedonas	707	0,3
Bungbuta	10.243	4,0
Dushk coccifera	1.501	0,6
Krekëz	1.177	0,5
Panjë	680	0,3
Gjithsej	254.747	100,0

²⁹ Drejtoria për menaxhim të pyjeve dhe terreneve të gjuetisë të Malit të Zi (24.11.2023)

³⁰ Drejtoria për menaxhim të pyjeve dhe terreneve të gjuetisë të Malit të Zi (24.11.2023)

³¹ Drejtoria për menaxhim të pyjeve dhe terreneve të gjuetisë të Malit të Zi (24.11.2023)

3.6 Lëndët e para minerale

Në territorin e komunës së Tuzit ka depozita të lëndëve të para jometalike: gur tekniko-ndërtimor, rërë e zhavorr dhe torfe.

Depozita të njohura të gurit teknik ndërtimor janë: Dubrava dhe Tërgaja. Depozita "Dubravë" ndodhet 4.5 km në lindje të Tuzit në shpatet jugore të malit të Bratilës, në anën e majtë të rrugës Tuz-Arrzë. Depozitimi përbëhet nga dy lloje shkëmbinjsh karbonatikë: gëlqerorë dhe gëlqerorë dolomitikë (të bardhë dhe krem). Sipërfaqja e depozitës është 2,2 ha, me gjatësi 225 m në drejtim lindje-perëndim dhe 100 m gjerësi në drejtim veri-jug. Trashësia maksimale është rreth 100 m. Në bazë të rezultateve të hulumtimit u përcaktuan rezervat në masën totale prej 239.000 t. Vetitë fizike dhe mekanike të gurit janë të favorshme. Rezervat e mundshme të kategorisë C1 vlerësohen në 155,000 m³. Depozita e dytë "Tërgaj" gjendet në bregun e majtë të lumit Cem. Depozita përbëhet nga dy lloje shkëmbinjsh karbonatikë: gëlqerorë (kafe) dhe dolomit (gri në kafe). Rezervat e vërtetuara gjeologjike arrijnë në gjithsej 4.524.000 t.

Depozitimet e zhavorrit dhe të rërës ndodhen në aluvionet e shtratin të lumit Cem, nga të cilat veçohen: Depozitimi i Tërgajës në bregun e majtë të lumit afër Tërgajës në verilindje të Tuzit, depozitat Mullinjtë e Dinoshës në bregun e majtë të lumit në vendin Dinoshë, si dhe depozita në Rakiq në vendbanimin me të njëjtin emër në veriperëndim të Tuzit. Depozita më e rëndësishme "Rakiq" ndodhet në shtratin e lumit Cem, 200 m më poshtë sesa ura mbi Cem për në Rakiq (rreth 1.200 m). Depozitimi përfshin rrjedhën ujore të lumit në nivelin e valës përmblytëse të tij, ndërsa depozitimet aluviale kryesisht paraqiten në pjesën ku lumi gjarpëron. Të dhëna të sakta për përmasat dhe shtrirjen e shfrytëzimit të këtyre depozitimeve nuk ekzistojnë.

Depozitimet torfe ndodhen në gjirin e Nënhelmit në skajin verilindor të liqenit të Shkodrës. Sedimentet fluvioglaciale janë të mbuluara me formacione organogjene (torfe), organogjenominerale (sapropel gjysmë torfe) dhe minerale (llum, argjilë, etj.). Në zonë janë identifikuar 12 sipërfaqe (komplekse), ndër të cilat ka torfe me trashësi 5-7 m. Hulumtimet kanë treguar se torfet dhe gjysmë torfet e Gjirit të Nënhelmit shtrihen në një sipërfaqe prej rreth 1.500 ha. me trashësi të depozitimeve që varion nga 0,5 deri në 7 m Sipas hulumtimeve të deritanishme janë vërtetuar rezervat e torfeve me lëndë organike nga 50% deri në mbi 80% prej 31.791 x 10³ m³ dhe gjysmë torfe me lëndë organike nga 30% deri në 50% prej 8,085 x 10³ m³. Ky torfe mund të përdoret si material cilësor për prodhimin e plehrave organike, organiko-mineral dhe plehrave humusor, dhe për shkak të vetive termike është i favorshëm për përdorim në qëllime balneologjike.

3.7 Klima

Në territorin e komunës së Tuzit shfaqen kontraste klimatike, brenda të cilave dallohen një numër i caktuar i mikroklimave. Në pjesën fushore kemi dukurinë e një klime të thatë, e cila është veçanërisht e pranishme në muajt e verës, ndërsa zonat më të larta karakterizohen nga një klimë malore me borë.

Tuzi ndodhet në zonën e ultësirës së Fushës së Zetës, e cila sipas klasifikimit klimatik të Kepenit i përket klimës Csa, e cila karakterizohet nga një klimë mesatarisht e ngrohtë me shi me verë të nxehtë dhe periudhë të theksuar thatësie. Vjeshta është më e ngrohtë se pranvera, ndërsa dimrat janë relativisht të butë dhe me shi. Gjatë dimrit, temperatura është pak më e ulët se në vendet bregdetare në të njëjtën gjerësi gjeografike, kurse gjatë verës është pak më e lartë. Për shkak të shkallës më të madhe të kontinentalitetit dhe pastërtisë së madhe të qiellit në verë, toka dhe ajri nxehen shumë, kështu që kjo zonë është atëherë më e nxehta në Mal të Zi. Klima e kësaj zone ndikohet nga afërsia e liqenit të Shkodrës dhe detit Adriatik, konfiguracioni i terrenit, përbërja e tokës, mbulesa bimore dhe qarkullimi atmosferik.

Karakteristikat klimatike të kësaj zone janë paraqitur në bazë të të dhënave nga stacioni meteorologjik në aeroportin e Golubovcit, duke pasur parasysh se ndodhet në të njëjtën zonë klimatike, në një distancë prej rreth 8 km nga qendra e Tuzit, në një lartësi të ngjashme mbidetare, dhe se nuk ka modifikues klimatik që do të ndikonin ndjeshëm në elementët meteorologjikë.

Në muajin më të ngrohtë, në korrik, temperatura mesatare mujore e ajrit në Tuz është 26,5 °C, ndërsa në muajin më të ftohtë, në janar, temperatura mesatare mujore është 4,9 °C. Temperatura mesatare vjetore është 15,2 °C. Vlerat mesatare mujore të temperaturave ekstreme variojnë nga 0,5 °C deri në 10,1 °C në janar si muajin më të ftohtë, dhe nga 20,0 °C deri në 32,3 °C në gusht, që është ndër më të ngrohtët. Numri mesatar i ditëve tropikale është 70,2 në vit, ndërsa numri mesatar i ditëve me ngrica është 34,3 në vit.

Kur bëhet fjalë për reshjet, periudha e thatë është vera, dhe periudha me shi është fundi i vjeshtës dhe dimri. Muaji më i thatë është korriku me mesatarisht 25 mm reshje dhe muaji me më shumë të reshura është nëntori me 217 mm. Sasia mesatare vjetore e reshjeve është 1505 mm. Reshjet e dendura ≥ 20 mm, intensitetin më të lartë e kanë në vjeshtë dhe fillim të dimrit mesatarisht 44 mm/ditë kurse gjatë vitit rreth 43,6 mm/ditë. Intensiteti më i lartë është rreth 47 mm/ditë në shtator, për shkak të më pak ditëve me reshje. Lagështia mesatare relative gjatë vitit është 64%.

Kohëzgjatja e ndriçimit të diellit gjatë vitit është mesatarisht 2.600 orë, që do të thotë se Lugina e Zetës është e pasur me diell, jo vetëm në nivel të Malit të Zi, por edhe të Evropës. Mbulimi mesatar vjetor i reve është 47%

Erërat mbizotëruese janë nga drejtimi i veriut dhe jugut. Era e veriut sjell mot të ftohtë dhe të thatë, kurse era e jugut sjell mot të ngrohtë dhe me shi. Shpejtësia mesatare vjetore e erës është 2,7 m/s dhe tenton të ulet. Shpejtësia mesatare e erës ka dy maksimum, njëra në mars 3,1 m/s dhe tjetra në korrik 3 m/s. Shpejtësi më e lartë e erës paraqitet gjatë pranverës dhe verës, 2,8 m/s. Vëzhguar sipas drejtimit, era e veriut ka shpejtësinë mesatare më të lartë rreth 3 m/s. Era e stuhishme e shoqëruar me reshje të dendura shiu që çojnë në përmbytje është nga jugu. Në periudhën e dimrit, dominojnë erëra të forta me shpejtësi të stuhishme deri në uragan nga kuadranti verior. Ato paraqiten si rezultat i kalimit të cikloni dhe gjatë situatës sinoptike që shkakton stuhi. Gjatë verës, erërat e stuhishme ndodhin gjatë paqëndrueshmërisë lokale, ato janë në kuadër të reshjeve jashtëzakonisht të mëdha që shoqërohen me breshër, goditje të rrufeve dhe rënie të presionit.

3.8 Popullsia

Sipas të dhënave të Censurit të vitit 2011, në territorin e Komunës së Tuzit jetonin 11.420 banorë. Moshja mesatare e popullsisë ishte rreth 35 vjeç, gjë që e vendos popullsinë e Komunës së Tuzit në fazën demografike të moshuar (35-39 vjeç). Numri më i madh i banorëve është i përqendruar në vendbanimin e qytetit të Tuzit, ku sipas të dhënave të regjistrimit të popullsisë të vitit 2011 kishte 4748 banorë ose 41.6% të numrit të përgjithshëm të banorëve të Komunës së Tuzit. Ndër vendet e tjera të banuara, me një numër pak më të madh banorësh veçohen vendbanimet: Vrane, Milesh i epërm, Milesh i poshtëm, Dinoshë dhe Vllanë. Të dhënat krahasuese ndërmjet dy regjistrimeve të fundit, të vitit 2003 dhe 2011 tregojnë një rënie të ndjeshme të numrit të banorëve. Rritja e popullsisë është regjistruar vetëm në katër vendbanime: Milesh i poshtëm, Dreshaj, Omerbozhaj dhe Rakiq³².

Regjistrimi i popullsisë i vitit 2011 ka evidentuar 2.748 ekonomi familjare (amvisëri) në territorin e Komunës së Tuzit. Ndryshe nga trendi i numrit të banorëve, ku u shënua një rënie, numri i amvisërive u rrit ndjeshëm ndërmjet dy regjistrimeve të fundit. Numri më i madh i amvisërive është i përqendruar në pjesën e vendbanimit Tuz. Rritje më e konsideruar e numrit të amvisërive është shënuar në vendbanimet: Tuz, Vrane, Dinoshë, Milesh i poshtëm, Milesh i epërm, Sukruq, Rakiq, Omerbozhaj dhe Vllanë³³.

Tabela 5. Lëvizjet e numrit të banorëve dhe amvisërive në territor të Komunës së Tuzit (1948-2011)³⁴

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2003	2011
Popullsia	7.912	8.750	10.234	12.107	13.077	13.759	15.374	11.420
Amvisëri	1.449	1.474	1.693	1.848	1.864	1.993	2.121	2.748

Sipas vlerësimeve të numrit të banorëve në mesin e vitit, në vitin 2022 në territorin e Komunës së Tuzit kanë jetuar 12.278 banorë. Krahasuar me Censurin e vitit 2011 vihet re një rritje e numrit të banorëve, që është rezultat i rritjes pozitive natyrore. Megjithatë, në dy vitet e fundit ka një trend të rënies së popullsisë. Sipas të dhënave të Monstat, në periudhën 2019-2022 u regjistrua një shtim natyror prej 155 banorësh (680 të lindur të gjallë dhe 525 vdekje), ndërsa të dhënat për migrimet e brendshme tregojnë se komuna po përballet me një bilanc negativ migracioni prej 181 banorësh (612 të ardhur dhe 793 të larguar).

Tabela 6. Treguesit themelor demografik (2019-2022)³⁵

	2019	2020	2021	2022
Numri i vlerësuar i banorëve	12.371	12.389	12.344	12.278
Lindur	162	173	178	167
Vdekur	100	148	150	127
Rritje natyrore	62	25	28	40
Ardhur	146	174	138	154

³² Shih Aneksin 1: Lëvizja e numrit të banorëve sipas vendbanimeve në territory të Komunës së Tuzit (1948-2011)

³³ Shih Aneksin 2: Lëvizja e numrit të amvisërive sipas vendbanimeve në territory të Komunës së Tuzit (1948-2011)

³⁴ Monstat

³⁵ Monstat

Larguar	190	171	211	221
Bilanc migrator	-44	3	-73	-67

3.9 Ekonomia-biznesi

Sektori i ndërmarrjeve mikro, të vogla dhe të mesme paraqet një faktor të rëndësishëm në zhvillimin e ekonomisë së komunës së Tuzit, ku aktivitetet tregtare dhe shërbyese janë më të përfaqësuarat. Duke pasur parasysh tokën bujqësore në dispozicion dhe traditën e prodhimit bujqësor, fusha e bujqësisë përfaqëson një nga degët strategjike, si dhe një burim shtesë të ardhurash për një numër të madh të banorëve. Vitet e fundit, me hapjen e fabrikave për përpunimin e produkteve bujqësore, industria përpunuese ka fituar rëndësi më të madhe. Fusha e turizmit, e cila aktualisht është dukshëm nën potencialin e saj, po bëhet gjithnjë e më tërheqëse, gjë të cilën e tregon edhe rritja e numrit të objekteve turistike. Krahas prodhimit bujqësor, rëndësi të madhe paraqet edhe peshkimi komercial, i cili kryhet nga popullsia lokale e vendbanimeve në breg të Liqenit të Shkodrës, i cili në të shumtën e rasteve është burimi kryesor dhe i vetëm i të ardhurave. Peshkimi sportivo-rekreativ është gjithashtu në fillimet e tij, i cili mund të përfaqësojë të ardhura të konsiderueshme për popullatën dhe një produkt të mirë turistik për vendet lokale që gravitojnë kah liqeni i Shkodrës dhe lumi Cem.

Në bazë të të dhënave të Drejtorisë së të ardhurave lokale publike, në territorin e Komunës së Tuzit operojnë 314 subjekte afariste. Numri më i madh, 135 subjekte, merret me tregtimin me shumicë dhe pakicë dhe riparimin e mjeteve motorike, gjë që përbën 42,99% të numrit të përgjithshëm të subjekteve afariste, ndërsa sektorë të rëndësishëm paraqesin industria përpunuese, ndërtimtaria dhe shërbimet e akomodimit dhe ato ushqimore. Në strukturën e shoqërive tregtare më të përfaqësuarat janë tregtia jo e specializuar me shumicë dhe tregtia me pakicë në dyqane jo të specializuara. Numri më i madh i subjekteve afariste gjendet përgjatë aksit rrugor Podgoricë - Tuz - Bozhaj dhe në zonën e Rakiqit në kuadër të zonës për servisim-depozitim.

Tabela 7. Struktura e subjekteve afariste sipas sektorit të veprimtarisë³⁶

Sektori	Numër	Pjesëmarrje (%)
Bujqësi, pylltari dhe peshkatari	6	1,91
Nxjerrje e xeheve dhe gurit	1	0,32
Industria përpunuese	41	13,06
Furnizim me energji elektrike, gas, avull dhe kondicionim(klimatizim)	3	0,96
Furnizim me ujë, menaxhim të ujërave të zeza, kontrollim të procesit të largimit të mbeturinave dhe aktivitete të ngjashme	3	0,96
Ndërtimtari	32	10,19
Tregti me shumicë dhe pakicë dhe ndreqja e mjeteve motorike dhe motoçikletave	135	42,99
Komunikacion dhe magazinim	10	3,18
Shërbime të fjetjes dhe ushqimit	30	9,55
Informim dhe komunikime	6	1,91
Veprimtari financiare dhe të sigurimit	4	1,27
Tregti me patundshmëri	1	0,32
Veprimtari profesionale, shkencore dhe teknike	9	2,87
Veprimtari administrative dhe veprimtari ndihmëse shërbyese	12	3,82
Mbrojtje shëndetësore dhe sociale	2	0,64
Art, argëtim dhe rekreacion	8	2,55

³⁶ Drejtoria e të ardhurave lokale publike – Komuna e Tuzit (23.11.2023)

veprimtari tjera shërbyese	11	3,50
GJITHSEJ	314	100,00%

3.9.1 Industria përpunuese

Sipas të dhënave në dispozicion, në komunën e Tuzit janë evidentuar 41 subjekte afariste në sektorin e industrisë përpunuese, që përbën 13% të numrit të përgjithshëm të subjekteve afariste³⁷. Ndërmarrja më e madhe në territorin e Komunës së Tuzit për nga prodhimi dhe numri i të punësuarve është SH.A. "Plantaže" Podgoricë. Në vitin 2022 u hap fabrika e përpunimit të patates "Montenegro Chips", ndërsa në vitin 2023 u hap fabrika e përpunimit të frutave dhe perimeve "Frudo" e kompanisë Red Commerce. Gjithashtu, në periudhën në vijim është planifikuar hapja e një fabrike për prodhimin e vajit të luledielli. Ndërmarrjet tjera përpunuese në territorin e Komunës së Tuzit përfaqësojnë mikrondërmarrje, gjegjësisht punësojnë deri në 10 punëtorë, me përjashtim të Coca-Cola Hellenic Bottling Company-Mali i Zi sh.p.k. Podgoricë. Në kuadër të industrisë përpunuese, më të përfaqësuara janë kompanitë nga fusha e: prodhimit të produkteve ushqimore (15), prodhimit të produkteve metalike (7), përpunimit të drurit dhe produkteve të drurit (5) dhe prodhimit të produkteve të gomës dhe plastikës (5).

3.9.2 Bujqësia

Bujqësia është një burim i rëndësishëm i të ardhurave për banorët e Komunës së Tuzit, veçanërisht në zonat rurale, mundësitë e të cilëve për të gjeneruar të ardhura alternative janë të kufizuara. Sipas të dhënave të Sekretariatit për bujqësi dhe zhvillim rural të Komunës së Tuzit, ferma bujqësore posedojnë 1054 amvisëri, prej të cilave 867 ferma janë në zonën fushore dhe 190 ferma në zonën malore.

Prodhim më i organizuar bujqësor është i pranishëm në 572 ekonomi familjare bujqësore të cilat janë të regjistruara në Regjistrin e Ekonomive bujqësore të Ministrisë së bujqësisë dhe zhvillimit rural. Numri më i madh i ekonomive bujqësore gjendet në zonën fushore. Sipas të dhënave të aktiviteteve që kryhen në vetë ekonominë familjare, mund të konstatohet se një numër i caktuar i ekonomive bujqësore realizojnë më shumë se një aktivitet në ekonominë e vet bujqësore.

Tabela 8. Numri i ekonomive familjare sipas aktivitetit në ekonomi familjare në Komunë të Tuzit³⁸

Aktiviteti në ekonomi familjare bujqësore	Numri i ekonomive
Kultivimi i kulturave jo shumëvjeçare	265
Blegtoria	251
Kultivimi i kulturave shumëvjeçare	122
Prodhimi i përzier bujqësor	19
Fidanishte	8
Aktivitete shërbyese në bujqësi dhe aktivitete pas vjeljes	1

Sipas të dhënave të Regjistrit të ekonomive familjare Bujqësore, sipërfaqja e përgjithshme bujqësore në pronësi të Ekonomive familjare bujqësore arrin në 776.35 ha. Në strukturën e tokës bujqësore më të përfaqësuara janë vreshtat, pasuar nga livadhet dhe kullotat, perimet dhe frutat.

³⁷ Drejtoria e të ardhurave publike lokale – Komuna Tuz (23.11.2023)

³⁸ Ministria e bujqësisë dhe zhvillimit rural (23.09.2020)

Tabela 9. Struktura e tokës bujqësore të ekonomive familjare bujqësore sipas kategorive³⁹

	Sipërfaqja (ha)
Pemë	41,22
Perime	96,39
Vreshta	371,36
Livadhe dhe kullota	191,38
Drithëra	22,03
Bimë foragjere	10,63
Duhan	6,07
Bimë aromatike dhe mjekësore	23,18
Të tjera	14,09
GJITHSEJ	776,35

Prodhimtaria bimore karakterizohet nga një numër i madh i ekonomive familjare bujqësore të vogla që kultivojnë kultura të ndryshme bimore. Ekonomitë familjare bujqësore nuk janë të specializuara dhe janë kryesisht të llojit të përzier. Sipas të dhënave të Drejtorisë për siguri të ushqimit, veterinarinë dhe çështjet fitosanitare, në territorin e Komunës së Tuzit janë të regjistruar gjithsej 385 prodhues të ushqimeve me origjinë bimore, dhe sipërfaqja në të cilën prodhojnë arrin në 715.08 ha. Sipas raporteve të prodhimit deri në qershor 2020, prodhimi ishte realizuar në 326.1 ha.

Prodhimi i perimeve është dega kryesore e prodhimit bujqësor në Komunën e Tuzit. Në këtë kategori, sasinë më të madhe të prodhimit e përbëjnë patatet (kryesisht patatet e hershme), e ndjekur nga shalqiri, specat, lakra, pjepri, kungulli i njomë, domatet, kastravecet etj. Prodhimi në ambiente të mbyllura është shumë i zakonshëm dhe sipërfaqen më të madhe të serave e nxënë kulturat e specit, pasuar nga domatet dhe kastravecet(trangujt). Në periudhën e dimrit më së shumti prodhohet sallata e gjelbër, e ndjekur nga spinaqi dhe panxhari. Pemishtet zënë një sipërfaqe relativisht të vogël, pjesa më e madhe e pemëve rritet në kopshte. Më së shumti kultivohet në plantacion pjeshka, e ndjekur nga dardha, qershia dhe kulturat e tjera frutore. Kur bëhet fjalë për vreshtarinë, dominon prodhimi i varieteteve të verës, kryesisht të verërave të kuqe të varieteteve Vranac dhe Katrashi, dhe midis verërave të bardha Krstač dhe Chardonnay. Në zonën e Komunës së Tuzit, kulturat bujqësore dominuese janë gruri, misri, jonxha, tërfili, elbi, triticale(përzierje e thekrës dhe elbit), etj. Prodhimi i bimëve aromatike dhe mjekësore është në rritje vitet e fundit dhe kultivimi i këtyre kulturave është duke fituar rëndësi. Gjithashtu, kultivimi i ullishtave po behet gjithnjë e më atraktive dhe po rritet vazhdimisht numri i ullishtave, ku më të përfaqësuarat janë varietetet për prodhimin e vajit.

³⁹ Ministria e bujqësisë dhe zhvillimit rural (23.09.2020)

Fig. 3. Pamje e pjesës së tokës bujqësore në territor të Komunës së Tuzit (arkiv privat)

Blegtoria është një nga sektorët më të rëndësishëm për zhvillimin e komunës, mirëpo nuk është mjaft e zhvilluar për shkak të fermave të fragmentuara dhe metodës tradicionale, ekstensive të prodhimit. Në Komunën e Tuzit, prodhimi bazohet kryesisht në prodhimin e qumështit. Qumështi grumbullohet nga qumështoret dhe prodhuesit e djathit ("Lazine", "Drezga", "Kadija", "Diamant", "Union Aliment" dhe "Vulaš"), të cilat rregullisht paguajnë kooperantët e tyre. Grumbullimi vjetor është më i lartë se 2.150.000 litra qumësht nga rreth 170 blegtorë.

Tabela 10. Numri I ekonomive familjare bujqësore dhe gjendja numerike e kafshëve sipas llojit⁴⁰

Lloji	Numri i fermave	Gjendja numerike e kafshëve
Gjedhë	485	1.699
Dele	88	4.281
Dhi	13	783
Derra	135	1.482
Pulë	2	10.500
Bletë (koshere)	19	1.016

Gjedhtaria është nënsektori më i rëndësishëm i prodhimit blegtoral. Mbizotëron kryesisht prodhimi i qumështit dhe i mishit, rëndësia më e madhe e të cilit reflektohet në prodhimin e qumështit. Përbërja racore e gjedhëve është mjaft e pafavorshme (melezët përbëjnë rreth 46% të popullatës së përgjithshme). Fermat që merren me gjedhtari janë ferma familjare. Prodhimi ekstensiv është mbizotërues në zonën malore, ndërsa prodhimi i gjedhëve është më intensiv në zonën fushore. Blegtoria me dele përfaqëson një sektor të rëndësishëm të blegtorisë për shkak të shfrytëzimit të zonave me produktivitet të ulët (livadhe dhe kullota) që dominojnë në totalin e sipërfaqeve bujqësore. Mishit i qengjit është produkti kryesor i këtij nënsektori, kurse pjesa tjetër përbëhet nga qumështi, ndërsa leshi kontribuon me një vlerë shumë të vogël. Dominon mbarështimi ekstensiv i deleve, kryesisht i racës autoktone (bardhokës), e cila karakterizohet me prodhimin e qumështit, mishit dhe leshit, ndërsa mbarështimi i racës vendase "Zetska žuja" (lokalisht i quajtur lkuqa) është i papërfillshëm. Mbarështimi i dhive është shumë i rëndësishëm për zonat malore të komunës së Tuzit, sepse kushtet natyrore janë shumë më pak të favorshme për mbarështimin e llojeve të tjera të ripërtpësve (gjedhëve apo deleve). Produkti kryesor i këtij nënsektori është qumështi i dhisë, ndërsa mishit ka një vlerë më të ulët. Mbarështimi i derrave nuk është i zhvilluar mjaftueshëm dhe

⁴⁰ Drejtoria për siguri të ushqimit, veterinari dhe punë fitosanitare (27.07.2020)

lidhet me prodhim të vogël të ushqimit të koncentruar në Mal të Zi, i cili përdoret për mbarështimin e derrave. Mishi i derrit që prodhohet përdoret kryesisht për konsum vetjak. Mbarështimi i shpendëve tregon një trend në rritje në numrin e ekonomive familjare bujqësore që merren me prodhimin e vezëve, ndërsa prodhimi i pulave për mish nuk është i përfaqësuar. Në komunën e Tuzit ekzistojnë dy ferma për pula për vezë: njëra në Rakiq me kapacitet prej 15.000 pula për vezë me prodhim prej 4,000,000 vezë në vit dhe tjetra në Kodërbudan me kapacitet prej 5.000 pula për vezë. Bletaria ka një traditë të pasur në komunën e Tuzit dhe është veçanërisht e rëndësishme për prodhimin bimor, duke pasqyruar rolin e bletëve në pjalimin e frutave dhe kulturave të tjera të kultivuara. Produkti kryesor është mjalti, i cili prodhohet për qëllime komerciale dhe shitet kryesisht “në prag të shtëpisë”. Prodhimi vjetor i mjaltit në komunën e Tuzit llogaritet në rreth 17.000 kg.

Kapacitetet përpunuese në komunën e Tuzit janë përmirësuar dukshëm me hapjen e fabrikës së përpunimit të patates “Montenegro Chips” dhe fabrikës së përpunimit të frutave dhe perimeve “Frudo” për sa i përket prodhimit bimor. Kur bëhet fjalë për përpunimin në fermë, është prodhimi i produkteve të qumështit, pra prodhimi i djathit, i cili tradicionalisht përfaqësohet në të gjitha fermat ku mbarështohen bagëtitë. Sipas të dhënave të Drejtorisë për siguri të ushqimit, veterinarinë dhe punët fitosanitare në territorin e komunës së Tuzit në vitin 2020, është regjistruar prodhimi dhe përpunimi I I sasive të vogla të prodhimeve primare me prejardhje nga kafshët të prodhuara në ferma (përpunimi i qumështit) tek 15 prodhues, përkatësisht:

- 8 prodhues primar që përpunojnë deri në 50 litra/ditë,
- 7 prodhues primar që përpunojnë mbi 50 litra/ditë.

Në territorin e komunës së Tuzit, prodhimin, përpunimin dhe shpërndarjen e ushqimit e kryejnë edhe këto kompani:

- Prodhim i ëmbëlsirave dhe petave për byrek - Gusto e sapore Montenegro sh.p.k.. dhe Muminovic sh.p.k.
- Përpunimi i bimëve aromatike - Agrolife montenegro sh.p.k.
- Thertoret për thundrakë - BIF sh.p.k., Šahović sh.p.k., Ljuljković sh.p.k.dhe ETC sh.p.k.

3.9.3 Peshkataria

Peshkataria në territorin e komunës së Tuzit bëhet përmes formës së peshkimit të kontrolluar komercial dhe sportivo-rekreativ. Në liqenin e Shkodrës është i pranishëm peshkimi komercial dhe sportivo-rekreativ, ndërsa lumi Cem përdoret për peshkim sportivo-rekreativ. Gjithashtu, Liqeni i Shkodrës dhe lumi Cem posedojnë potencial të konsiderueshëm për zhvillimin e peshkimit për qëllime kërkimore shkencore.

Peshkimi komercial që zhvillohet në liqenin e Shkodrës nga popullsia lokale e vendbanimeve pranë bregut të liqenit si Vrane, Kodërbudan dhe Nënhelm është i një rëndësie të jashtëzakonshme dhe në shumicën e rasteve përfaqëson burimin kryesor dhe të vetëm të të ardhurave. Për peshkimin komercial janë të rëndësishme disa lloje liqenore dhe migratore (detare) të peshqve. Kapja e sasive më të mëdha të peshqve bazohet në vetëm disa lloje: Gjuca, krapi, Brrcaku (Skorta e Prespës) dhe

ngjala. Krahas llojeve të sipërpërmendura, në liqen kapen dhe përdoren ekonomikisht edhe blyshi, lloska, kubla e vogël, qefulli i verës (gushtaku), levreku, kinezi dhe sharroku⁴¹.

Spektori i peshkimit në këtë zonë është përgjithësisht i pazhvilluar. Fjala është për peshkimin në sasi të vogël, i cili bëhet me varka tradicionale me fund të sheshtë dhe motorë me fuqi maksimale 10 KF. Në liqenin e Shkodrës nuk ka monitorim specifik të barkave të peshkimit, as vende për dalje nga varkat dhe infrastrukturë tjetër mbështetëse. Peshkatarët e shesin peshkun e kapur drejtpërdrejt në treg (blerësve, tregje, restorante) dhe në një masë më të vogël në fabrika të përpunimit të peshkut. Gjithashtu, nuk ka rritje peshku në vetë liqen dhe/ose në brigjet e tij.

Në Cem është evidentuar prania e 22 llojeve të peshqve, ndër të cilët një vlerë të veçantë kanë speciet salmonide të pranishme në të gjithë rrjedhën e lumit, të cilat preferohen në peshkimin sportiv për të ashtuquajturin fly-fishing. Në Cem ekzistojnë tre lloje të troftës: trofta e murrme dhe trofta e gjucës (specie autohtone) dhe Trofta e mermertë (e njilës), e cila është një specie jashtëzakonisht e vlefshme dhe e rrallë e troftës dhe gjendet vetëm në lumenjtë e pellgut të Adriatikut. Krahas llojeve të salmonideve, ka edhe gjuhca, mrena e përroit, telestes montenegrinus, ngjala etj.

Zhvillimi i peshkimit sportivo-rekreativ si formë sporti, rekreacioni dhe afirmimi të bukurisë natyrore, në të ardhmen e afërt mund të përfaqësojë të ardhura të konsiderueshme për vetëqeverisjen lokale, popullatën lokale, organizatat sportive dhe mund të jetë një produkt i mirë turistik për vendet lokale që gravitojnë kah liqeni i Shkodrës dhe lumi Cem.

3.9.4 Turizmi

Turizmi në territorin e Komunës së Tuzit nuk është i zhvilluar dhe bazohet kryesisht në shërbime hotelierike. Potencialet për zhvillimin e turizmit reflektohen në vendndodhjen e favorshme gjeografike, lidhjet e komunikacionit, vlerat antropogjene dhe natyrore para së gjithash të liqenit të Shkodrës dhe kanionit të lumit Cem. Format e mundshme të turizmit që mund të zhvillohen janë: turizmi në formë të ekskursionit, turizmi i vërës, turizmi kulturor, turizmi rural, eko-turizmi, turizmi i gjetisë dhe i peshkimit, turizmi gastronomik dhe turizmi i manifestimeve.

Sipas të dhënave të Sekretariatit për zhvillim ekonomik, në vitin 2023 në territorin e komunës së Tuzit janë regjistruar 42 objekte hoteliere. Fusha e shërbimeve të përgatitjes dhe servirjes së ushqimeve dhe pijeve është mjaft e zhvilluar, ndërsa shërbimet e akomodimit nuk janë të zhvilluara mjaftueshëm. Në territor të komunës ka një numër të madh të objekteve hotelierike: bar-kafe (15), piceri (10), restorante (2), qebaptore (2), pastiçeri (3), furra buke (4), ushqime të shpejta (3), burektore (3). Më i njohuri është restoranti i stilit etno "Troja" në Tuz dhe restoranti "Niagara" në Rakiq në lumin Cem.

Sa i përket objekteve akomoduese, në territorin e komunës së Tuzit ndodhen dy hotele: "Oasis" me katër yje dhe hoteli i vogël "Liria" me tre yje me kapacitet total prej 93 shtretërisht, moteli "Don", një bujtinë dhe një akomodim privat i regjistruar.

⁴¹ Plani i menaxhimit për Parkun kombëtar "Liqeni i Shkodrës" për 2021-2025. Parqet kombëtare të Malit të Zi, 2023

Tabela 11. Kapacitetet e hoteleve⁴²

Emërtimi dhe lloji i objektit	Nr. i dhomave	Nr. i apartamenteve	Nr. i shtretërve	Kategorizimi
HOTEL "OASIS"	20	10	60	4*****
HOTEL I VOGËL "LIRIA"	15	1	33	3***

Edhe pse ka potenciale për zhvillimin e turizmit rural, në territorin e komunës së Tuzit është e regjistruar vetëm një amvisëri rurale “Stara pjesma”(Kënga e vjetër) e cila ndodhet në fshatin Rudinë afër Tuzit. Amvisëria përmban dy apartamente dhe ofron shërbime gastronomike, duke shërbyer produkte që i prodhojnë vetë.

Oferta turistike e komunës së Tuzit duhet parë përmes ofertës së integruar të një zone më të gjerë, e cila shtrihet edhe në territorin e komunave fqinje, me qëllim të krijimit të një produkti turistik të dallueshëm, një numri më të madh të programeve, aktiviteteve apo formave turistike si dhe zhvillimin e projekteve ndërkufitare në fushën e turizmit me Shqipërinë.

3.10 Veprimtaria shoqërore

3.10.1 Arsimi

Në territorin e komunës së Tuzit ekzistojnë institucione të arsimit parashkollor, fillor dhe të mesëm. *Arsimi parashkollor* - Sipas të dhënave të Monstat, në vitin 2022/2023 në institucionet parashkollore publike janë regjistruar 295 fëmijë. Arsimi parashkollor në territorin e komunës së Tuzit zhvillohet në kuadër të dy njësive edukative "Djeçija radost" („Hareja fëmijërore“) dhe Shkollës fillore "29 Nëntori" Dinoshë si njësi rajonale të IPP "Dina Vrbica" nga Podgorica, si dhe objekteve, gjegjësisht kopshtit "NënaTerezë" në Kishën Katolike në Sukruq dhe kopshtit të Bashkësisë Islame në Tuz.

Tabela 12. Numri i njësive arsimore, grupeve dhe fëmijëve në institucionet parashkollore publike në vitin 2022/2023..⁴³

Numri i fëmijëve në institucionet parashkollore	Numri i njësive edukative	Nr. mesatar i fëmijëve për njësi edukative	Nr. i grupeve edukative	Nr. mesatar i fëmijëve për grup edukativ
295	2	147,5	10	29,5

- *Arsimi fillor* - Sipas të dhënave të Monstat, në vitin shkollor 2022/2023 mësimin në katër shkolla fillore në territorin e komunës së Tuzit e kanë vijuar 1.471 nxënës. Gjuha e mësimin në shkolla është gjuha shqipe dhe malazeze në varësi të strukturës etnike të mjedisit lokal. Mësimi zhvillohet në katër shkolla fillore, përkatësisht:
 - Shkolla fillore “Mahmut Lekiq” në Tuzi me njësitë rajonale në Milesh, Sukruq dhe Vuksanlekaj.
- Shkolla fillore "Gjergj Kastrioti Skenderbeu" në Triesh me njësitë rajonale në Cem të Trieshit dhe Triesh të poshtëm.

⁴² Ministria e zhvillimit të qëndrueshëm dhe turizmit

⁴³ Monstat

- Shkolla fillore "Bashkimi" në Skorraq me njësitë rajonale Drume e epërme dhe Traboin.

Tabela 13. Paralelet, nxënësit dhe mësimdhënësit në shkollat fillore në fillim të vitit shkollor 2022/2023.⁴⁴

Paralelet	Nxënësit			Numri i nxënësve në paralele	Mësimdhënësit			Numri i nxënësve për mësimdhënësit
	gjithsej	Djem	Vajza		Gjethsej	Djem	Vajza	
93	1471	733	738	15,8	127	41	86	11,6

Shkollat kanë kapacitete të mjaftueshme për të pritur nxënës. Gjendja e objekteve, veçanërisht e paraleleve të shpërndara rajonale, nuk është plotësisht e kënaqshme.

Mësimi në shkollën fillore “Mahmut Lekiq” në Tuzi zhvillohet në një objekt me sipërfaqe të përgjithshme prej 4950 m². Në kuadër të shkollës amë ekziston salla për edukatë fizike. Mësimi mbahet në paralelet rajonale, përkatësisht: DV Mileshe në objekt me sipërfaqe 380 m², DV Sukruq në objekt me sipërfaqe 500 m² dhe DV Vuksanlekaj në objekt 175 m². Në paralelet e shpërndara rajonale, aktivitetet fizike zhvillohen në poligone, jashtë.

Mësimdhënia në shkollën fillore amë “29 Nëntori” në Dinoshë zhvillohet në një ndërtesë me sipërfaqe totale rreth 700 m². Shkolla amë nuk ka sallë të kulturës fizike, por aktiviteti fizik zhvillohet në fushën sportive jashtë. Gjithashtu, mësimi zhvillohet në paralelet rajonale: DV Këshevë në objekt me sipërfaqe 70 m² dhe DV Priftën në objekt me sipërfaqe 65 m². Objektet e paraleleve rajonale nuk janë në gjendje adekuate.

Mësimi në shkollën fillore amë “Gjergj Kastrioti Skenderbu” në Triesh zhvillohet në dy objekte me sipërfaqe totale prej 450 m². Objekti i shkollës amë nuk ka sallë të kulturës fizike, dhe aktiviteti fizik zhvillohet në oborrin e shkollës në fushën sportive. Gjithashtu, mësimi zhvillohet në paralelet e shpërndara rajonale: DV Cem i Trieshit në një ndërtesë prej 78 m² dhe Triesh i poshtëm në një ndërtesë prej 65 m². Objektet e paraleleve rajonale nuk janë në gjendje adekuate.

Mësimi në shkollën fillore amë "Bashkimi" në Skorraq zhvillohet në një objekt me sipërfaqe prej 645 m², si dhe në paralelet rajonale: DV Drume e epërme në një objekt me sipërfaqe 102 m², DV Drume e poshtme në një objekt me sipërfaqe 64 m² dhe DV Traboin në një objekt me sipërfaqe 140 m². Ambientet e shkollave janë në gjendje relativisht të mirë, ndërsa orët e aktivitetit fizik zhvillohen në fusha stërvitore, jashtë.

Njësia rajonale e Institucionit publik - Shkollës Artistike për Muzikë dhe Balet "Vasa Paviq" në Tuz shfrytëzon ambientet e shkollës fillore "Mahmut Lekiq", përkatësisht klasën e edukatës figurative me sipërfaqe të përgjithshme prej 86 m², si dhe një ambient ndihmës me sipërfaqe 21 m².

⁴⁴ Monstat

Arsimi i mesëm - Në territorin e komunës së Tuzit ekzistojnë dy shkolla të mesme, përkatësisht: shkolla e mesme e përzier "25 Maji" në Tuzi dhe shkolla e mesme, medreseja "Mehmed Fatih" në Milesh.

Shkolla e mesme e përzier "25 Maji" ka filluar punën si Paralele rajonale e gjimnazit "Slobodan Škerović" në Podgoricë, në vitin shkollor 1971/72. Që nga viti 1976 ka filluar të punojë tërësisht në mënyrë të pavarur, ndërsa në vitin 2018 ka ndryshuar emrin në Shkollën e Mesme të Përzier "25 Maji", për shkak të futjes së kurseve të reja – teknik turizmi, shkalla e katërt dhe shitës, shkalla e tretë. Metoda e mësimdhënies është e tipit kabinet. Shkolla ka 11 klasa dhe 5 kabinete. Shkolla ka një sallë të madhe për edukatë fizike dhe një bibliotekë shkollore me 6.000 libra. Mësimdhënia në shkollën e mesme të përzier "25 Maji" zhvillohet në gjuhë shqipe dhe malazeze. Sipas të dhënave të Monstat, në vitin shkollor 2022/2023 mësimin e kanë ndjekur 323 nxënës.

Shkolla e mesme, medreseja "Mehmed Fatih" është shkollë e mesme e arsimit të përgjithshëm e licencuar edhe për kryerjen e mësimin fetar, e cila funksionon si institucion i Bashkësisë islame në Mal të Zi. Ndërtimi i medresesë filloi në vitin 2000, kurse mësimi filloi në vitin 2008. Sipërfaqja e përgjithshme e kompleksit është 18,000 m².

3.10.2 Shëndetësia

Kujdesi primar shëndetësor në komunën e Tuzit ofrohet në kuadër të objektit shëndetësor "Tuzi" në Tuz. Rreth 15 mijë personave të siguruar nga territori i komunës së Tuzit ju ofrohen shërbime shëndetësore parësore në këtë objekt shëndetësor.

Objekti shëndetësor "Tuzi" ka sipërfaqe bruto 737 m², gjegjësisht neto 590 m², numri i kateve P+P1. Objekti përbëhet nga: 9 ambulanca, 5 dhoma intervenimi, 4 sportele, 10 tualete, 5 ambiente ndihmëse, 1 sallë takimesh dhe një zonë komunikimi.

Kapacitetet me të cilat disponon ky objekt (kapacitetet e ambienteve, furnizimi teknik me pajisje mjekësore, kapacitetet në burime njerëzore) janë të formuara sipas numrit të personave të siguruar dhe numrit të shërbimeve të ofruara, në përputhje me rregullat ligjore në fuqi në pikëpamje të standardit të ofrimit të kujdesit parësor shëndetësor cilësor dhe përkatës.

Në objektin shëndetësor "Tuzi", shfrytëzuesit e shërbimeve të kujdesit parësor shëndetësor nga territori i komunës së Tuzit i realizojnë të drejtat e tyre përmes punës së shërbimeve vijuese: mjeku i përzgjedhur për të rritur, mjeku i përzgjedhur për fëmijë, mjeku i përzgjedhur për femra, Qendra e diagnostifikimit radiologjik, pika për kampionimin e materialit laboratorik dhe shërbimi në terren.

Në pajtim me Ligjin për ndihmën emergjente mjekësore, në vitin 2021 në kuadër të Shtëpisë së shëndetit në Tuz është themeluar njësi për Ndihmë emergjente mjekësore.

3.10.3 Kultura

Aktiviteti kulturor dhe artistik në territorin e Komunës së Tuzi zhvillohet në kuadrin e institucioneve kulturore: QIK "Malësia" - Tuz, Shtëpia e Kulturës në Sukruq dhe Shtëpia e Kulturës në Triesh.

Institucioni publik QIK "Malësia" Tuz, kryen veprimtari me interes publik në fushën e kulturës dhe informimit. Ndërtesa e selisë së IP QIK " Malësia " në Tuz ka një sipërfaqe prej 1,179 m². Objekti i IP QIK " Malësia" shikuar për kah ambientet, i plotëson pjesërisht nevojat e qytetarëve të komunës së Tuzit, duke përfshirë edhe programe më komplekse artistike. QIK " Malësia" ka një sallë të madhe me 312 ulëse, korridorin-sallën që përdoret si hapësirë për ekspozita dhe ambientet ndihmëse për administratë, si dhe një sallë të vogël ku aktualisht ndodhet departamenti i bibliotekës publike "Radosav Ljumović" nga Podgorica. Në këtë objekt aktivitetet e tyre i zhvillojnë edhe Qendra për punë sociale dhe Enti për punësim.

Në pajtim me Ligjin për mbrojtjen e të mirave kulturore, në territorin e komunës së Tuzit ekzistojnë të mira kulturore të mbrojtura si:

- Kulla e Camajve në Vuksanlekaj,
- Qaf-Kisha; Dubravë, Vuksanlekaj,
- Kirza në Sukruq;
- Kalaja e Deçiqit në Pas'shkallë,
- Kalaja e Pllanicës në Dinoshë,
- Kisha e Vranes e Shën Nikollës dhe kalaja në malin e Vranës
- Varreza përkujtimore e patriotëve të pushkatuar nga kampi austriak i Luftës së Parë Botërore në Vuksanlekaj
- Busti përkujtimor i Mahmut Lekiqit; në korridorin e shkollës "Mahmut Lekiq", Tuz
- Pllakë përkujtimore në varrezat e të pushkatuarve në Rakiq; Cem
- Pllakë përkujtimore për luftëtarët e rënë nga Tuzi; në korridorin e Shtëpisë së Kooperativës Tuz

Komuna e Tuzit karakterizohet me një trashëgimi të pasur kulturore dhe historike, e cila pasqyrohet në monumente dhe vendgjetje të shumta arkeologjike, lokacione arkeologjike, si dhe monumente arkitekturore, përkujtimore ndërtimore dhe etnologjike.

3.10.4 Sporti

Në territorin e komunës së Tuzit janë regjistruar dhe operojnë aktivisht 7 klube dhe shoqata sportive, ndërsa dy janë në fazën e regjistrimit. Klubet sportive dhe shoqatat sportive në territorin e komunës së Tuzit kanë mbi 400 anëtarë të moshave të ndryshme. Klubi më i njohur sportiv është KF "Deçiq", i cili me sukses garon në ligën e parë të Malit të Zi. Përveç futbollit, i cili mbledh më së shumti anëtarë, janë të përfaqësuar edhe basketbolli, taekwondo, xhudo, tenisi, baleti dhe peshkimi sportiv.

Kushtet për tu marrë me sport dhe rekreacion në territorin e komunës nuk janë në nivele të lakmueshme. Ndër objektet e hapura sportive spikat stadiumi i futbollit të qytetit në Tuz, i ndërtuar në vitin 2004, me tribuna dhe fushë ndihmëse. Stadiumi ka ndriçim që mundëson që ndeshjet të mbahen edhe në mbrëmje.

Ndër objektet më domethënëse të mbyllura në territorin e komunës së Tuzit, veçohen sallat e edukatës fizike në kuadër të ShMP "25 Maji" Tuz dhe ShF "Mahmut Lekiq" Tuz. Salla e Edukatës fizike e ShMP "25 Maji" Tuz ka sipërfaqe totale prej 464 m² dhe është i destinuar vetëm për zhvillim të mësimin të edukatës fizike, nuk plotëson kushte për gara, përveç për sportet marciale.

Salla e edukatës fizike në kuadër të ShF “Mahmut Lekiq” në Tuz ka një sipërfaqe totale prej 930m² me dhoma të zhveshjes dhe nyje sanitare. Ndër objektet e tjera spikat fusha e futbollit “Gjokaj”, një objekt modern me barë artificial, në pronësi private, me një sipërfaqe totale prej 820 m².

4 ANALIZA E GJENDJES SË MJEDISIT

4.1 Ajri

Ajri është një përzierje e përbërësve të gaztë, avullit të ujit dhe grimcave shumë të vogla të ngurta. Pjesën më të madhe të pjesës së gaztë të ajrit e zë: azoti (N₂) 78,08%, oksigjeni (O₂) 20,94%, argoni (Ar) 0,93% dhe dioksidi i karbonit (CO₂) 0,033%. Pjesa tjetër prej rreth 0,94% përbëhet nga gazra të tjerë të ndryshëm si heliumi (He), kriptoni (Kr), ksenoni (Xe), metani (CH₄) dhe të tjerë.

Përbërja standarde e ajrit mund të priset nga burime natyrore dhe antropogjene. Burimet natyrore të ndotjes së ajrit janë: zjarret në pyje, pluhuri me origjinë natyrore, kafshët (ripërtpësit), shkarkimet atmosferike (rrufeja) dhe të tjera.

Burimet antropogjene janë të gjitha ato aktivitete të njeriut që lëshojnë substanca të dëmshme të gazta dhe të ngurta në atmosferë. Burime të tilla mund të jenë të palëvizshme dhe të lëvizshme.

Burimet e palëvizshme janë:

- Burimet pikësore të ndotjes, ku ndotësit lëshohen në ajër nëpërmjet daljeve të dedikuara, p.sh. oxhaqet (uzinat, proceset teknologjike, impiantet industriale, etj.)
- Burimet difuze të ndotjes, ku nuk ka shkarkime të dedikuara /oxhaqe për materie ndotëse (pajisje të ndryshme, sipërfaqe, etj.)

Burimet e lëvizshme janë kryesisht automjetet që lëshojnë materie ndotëse në ajër (mjetet motorike, lokomotivat, aeroplanët, mjetet lundruese të transporti ujor, etj.) si dhe makinat e punës dhe ndërtimit dhe automjetet, mjetet motorike dhe makineritë bujqësore dhe pajisje dhe aparatura të tjera të lëvizshme.

Përveç burimeve të palëvizshme dhe të lëvizshme të ndotjes, ekzistojnë edhe produkte të tjera të ndryshme që mund të shkaktojnë emetim të materieve ndotëse në ajër, si bojëra dhe llaqe, derivate të lëngëta të naftës (karburanteve), etj., si dhe aktivitete të tilla si ruajtja dhe transferimi i karburantit, lyerja, llakimi, ngjitja, etj.

Të gjitha burimet e palëvizshme dhe të lëvizshme të ndotjes, si dhe produktet dhe aktivitetet, duhet të ndërtohen dhe/ose prodhohen, pajisen, përdoren dhe mirëmbahen në mënyrë që të mos emetojnë materie ndotëse në ajër mbi kufirin e lejuar të emetimeve, gjegjësisht që të mos lëshojnë në ajër substanca ndotëse në sasi që mund të rrezikojnë shëndetin e njeriut dhe mjedisin.

Bazuar në *Ligjin për mbrojtjen e ajrit*⁴⁵, për të kontrolluar, ruajtur dhe/ose përmirësuar cilësinë e ajrit, territori i Malit të Zi është demarkuar në zona dhe aglomerate të cilësisë së ajrit. Demarkacioni bëhet në bazë të vlerësimit të cilësisë së ajrit, në varësi të kufijve të përcaktuar të sipërm dhe të poshtëm të vlerësimit. Monitorimi i nivelit të ndotjes së ajrit në territorin e Malit të Zi kryhet përmes rrjetit kombëtar të monitorimit të cilësisë së ajrit, i cili përbëhet nga pika matëse për matjen e ndotjes së ajrit në vendbanime dhe zona industriale, matjen e cilësisë së ajrit në zonat e të mirave të

⁴⁵ Ligji për mbrojtjen e ajrit („Fleta zyrtare e MZ“, nr. 025/10 datë 05.05.2010, 040/11 datë 08.08.2011, 043/15 datë 31.07.2015, 073/19)

mbrojtura natyrore, trashëgimisë kulturore dhe natyrore, ndotjes sfondore, ndikimi i burimeve të lëvizshme të ndotjes së ajrit në cilësinë e ajrit, etj.

Në përputhje me *Rregulloren për krijimin e një rrjeti pikash matëse për monitorimin e cilësisë së ajrit*⁴⁶, Mali i Zi është i ndarë në tre zona (tabela 14), duke krijuar kështu mbulimin optimal të territorit me të dhëna për cilësinë e ajrit. Kufijtë e zonave të cilësisë së ajrit përputhen me kufijtë e jashtëm administrativ të komunave që përfshihen nga ato zona.

Tabela 14. Zonat e cilësisë së ajrit⁴⁷

Zona e kualitetit të ajrit	Komuna në kuadër të zonës
Zona veriore e kualitetit të ajrit	Andrijevisa, Berane, Bijelo Pole, Gucia, Plevla, Kollashini, Mojkovci, Petnjica, Plava, Plluzhine, Rozhaja, Shavniku dhe Zhablaku
Zona qendrore e kualitetit të ajrit	Podgorica, Nikshiqi, Danillovgradi dhe Cetina
Zona jugore e kualitetit të ajrit	Tivari, Budva, Kotorri, Tivati, Ulqini dhe Herceg Novi

Rrjeti shtetëror për monitorimin e vazhdueshëm të cilësisë së ajrit përbëhet nga nëntë stacione të tipit stacionar (tabela 15).

Tabela 15. Pikat matëse brenda Rrjetit Kombëtar të Monitorimit të Cilësisë së Ajrit⁴⁸

Nr.	Pika matëse	Lloji i pikës matëse	Materiet ndotëse që maten
1.	Plevla 2- Prona e Gagoviqve	UB	NO, NO ₂ , NO _x , SO ₂ , CO, PM _{2.5} , PM ₁₀ (Pb, As, Cd, Ni dhe BaP në PM ₁₀)
2.	Gradina	RB	NO, NO ₂ , NO _x , SO ₂ , O ₃ , CH ₄ , THC dhe Hg
3.	Bijello Pole	UB	NO, NO ₂ , NO _x , CO, PM _{2.5} , PM ₁₀ (Pb, As, Cd, Ni dhe BaP në PM ₁₀)
4.	Podgorica 2 (Blloku V)	UB	SO ₂ , PM _{2.5} , PM ₁₀ (Pb, As, Cd, Ni dhe BaP në PM ₁₀)
5.	Podgorica 3 (Rrethrotullimi Zabjellë)	UT	NO, NO ₂ , NO _x , CO, C ₆ H ₆ , PM ₁₀ (Pb, As, Cd, Ni dhe BaP në PM ₁₀)
6.	Podgorica 4 – Mrke e epërme	RB	NO, NO ₂ , NO _x , O ₃ , SO ₂ , PM _{2.5} , PM ₁₀
7.	Nikshiq 2	UB	NO, NO ₂ , NO _x , CO, O ₃ , SO ₂ , PM _{2.5} , PM ₁₀ (Pb, As, Cd, Ni dhe BaP në PM ₁₀)
8.	Tivar 3	UB	NO, NO ₂ , NO _x , PM _{2.5} , PM ₁₀ (Pb, As, Cd, Ni dhe BaP në PM ₁₀)
9.	Kotorr	UT	NO, NO ₂ , NO _x , CO, SO ₂ , C ₆ H ₆ , PM ₁₀ (Pb, As, Cd, Ni dhe BaP në PM ₁₀)

⁴⁶ *Rregullorja për krijimin e një rrjeti pikash matëse për monitorimin e cilësisë së ajrit* ("Fleta zyrtare e MZ", nr. 044/10 datë 30.07.2010, 013/11 datë 04.03.2011, 064/18 datë 04.10.2018)

⁴⁷ Informata mbi gjendjen e mjedisit për vitin 2022, Agencia për mbrojtje të mjedisit, 2023

⁴⁸ Informata mbi gjendjen e mjedisit për vitin 2022, Agencia për mbrojtje të mjedisit, 2023

Komuna e Tuzit i përket zonës qendrore të cilësisë së ajrit dhe në territorin e saj nuk ka asnjë stacion për monitorimin e cilësisë së ajrit në kuadër të rrjetit shtetëror. Megjithatë, Ligji për mbrojtjen e ajrit parasheh që njësitë e vetëqeverisjes lokale, në përputhje me ligjin, mund të krijojnë një rrjet për monitorimin e cilësisë së ajrit në zonën e tyre, në përputhje me programin e miratuar për monitorimin e cilësisë së ajrit në rrjetin lokal, dhe të dhënat e fituara nga monitorimi i cilësisë së ajrit organi i qeverisjes lokale është i obliguar që ti publikojë dhe ti dorëzojë në Agjencinë kompetente për mbrojtjen e mjedisit.

Monitorimi i cilësisë së ajrit dhe matja e emetimeve nga burimet stacionare, në përputhje me Ligjin për mbrojtjen e ajrit, mund të kryhet nga persona juridik të autorizuar që kanë leje për monitorimin dhe matjen e sipërpërmendur, të lëshuar nga Agjencia për mbrojtjen e mjedisit në bazë të një certifikate akreditimi në fushën e mbuluar nga akreditimi. Nëse në Mal të Zi nuk ka persona juridik që janë të akredituar për një analizë të caktuar, ministria kompetente e përcakton laboratorin e akredituar nga lista e laboratorëve të autorizuar të akredituar të shteteve anëtare të Bashkimit Evropian.

Duke qenë se komuna e Tuzit ka funksionuar si komunë në kuadër të Kryeqytetit Podgoricës deri më 1 shtator 2018, kryeqyteti përmes Planit lokal për mbrojtjen e mjedisit 2014-2018 ka zbatuar monitorimin e cilësisë së ajrit në territorin e komunës së Tuzit.

Programi vjetor i monitorimit të ajrit në territorin e Kryeqytetit, për periudhën 2014-2018, ishte planifikuar të matej në mënyrë sistematike emetimi i materieve ndotëse për shtatë ditë në të katër stinët (28 ditë në të katër stinët). Matjet janë bërë nga një stacion matës automatik i lëvizshëm në gjashtë lokacione (njëra prej të cilave në territorin e komunës së Tuzit), dhe në përputhje me *Rregulloren në fuqi për përcaktimin e llojeve të materieve ndotëse, vlerave kufitare dhe standardeve tjera të cilësisë së ajrit*⁴⁹, janë shqyrtuar materiet ndotëse bazë në ajër të dhëna në tabelën 16.

Tabela 16. Materiet ndotëse të analizuar⁵⁰

Nr.	Formula	Emërtimi i materies ndotëse	Masa matëse	Koha
1.	SO_2	Dioksidi i squfurit	$\mu g / m^3$	1 orë 24 orë
2.	NO	Monoksid i azotit	$\mu g / m^3$	1 orë
3.	NO_2	Dioksid azoti	$\mu g / m^3$	1 orë
4.	O_3	Ozon	$\mu g / m^3$	8 orë
5.	CO	Monoksid karboni	$\mu g / m^3$	8 orë
6.	PM_{10}	Thërmia pezulluese me diametër $< 10\mu m$	$\mu g / m^3$	24 orë
7.	C_6H_6	Benzen	$\mu g / m^3$	24 orë
Analiza sumare e kampionëve javor PM_{10} në:				
6.1	Pb	Plumb	$\mu g / m^3$	Shtatë ditë
6.2	Cd	Kadmijum	ng / m^3	Shtatë ditë
6.3	As	Arsen	ng / m^3	Shtatë ditë
6.4	Ni	Nikël	ng / m^3	Shtatë ditë
6.5	BaP	Benzo(a)piren	ng / m^3	Shtatë ditë

⁴⁹ Rregullorja për përcaktimin e llojeve të materieve ndotëse, vlerave kufitare dhe standardeve tjera të cilësisë së ajrit ("Fleta zyrtare e MZ", nr. 25/12)

⁵⁰ Monitorimi i mjedisit -Sekretariati për planifikim hapësinor dhe zhvillim të qëndrueshëm të Kryeqytetit (<http://www.sekretarijat-za-plurzs.podgorica.me/monitoring-zivotne-sredine/>)

Ekzaminimi i cilësisë së ajrit është kryer nga Qendra për ekzaminime ekotoksikologjike Podgoricë Sh.p.k.-CETI, ndërsa stacioni mobil për matje automatike është ngritur në qendër të Tuzit (përballë Kishës Katolike).

Rezultatet e ekzaminimeve të ajrit në territorin e komunës së Tuzit 2014/2015⁵¹:

- Të gjitha vlerat e matura të **dioksidit të sqfurit (SO₂)** gjatë matjeve periodike në katër cikle ishin **nën** vlerat kufitare të përcaktuara prej 350 µg/m³ për vlerat mesatare për një orë, gjegjësisht 125 µg/m³ për vlerat mesatare ditore.
- Të gjitha vlerat e matura të **dioksidit të azotit (NO₂)** gjatë matjeve periodike në katër cikle ishin **nën** vlerat kufitare të përcaktuara për vlerat mesatare njëorëshe (200 µg/m³), pra nën vlerën mesatare vjetore të përcaktuar (40 µg/m³).
- Vlerat maksimale mesatare ditore tetë-orëshe të **monoksidit të karbonit (CO)** ishin **nën** vlerat kufitare të përcaktuar.
- Gjatë 28 ditëve të matjeve të vlefshme, **grimcat e pezulluara PM₁₀** ishin 8 herë **mbi** vlerën mesatare ditore të përkthuar (50 µg/m³), përkatësisht gjatë dy ditëve në ciklin e matjeve dimërore dhe gjashtë ditë në ciklin pranveror të matjes.
- Vlera mesatare maksimale ditore tetë orëshe e **ozonit (O₃)** ishte **nën** vlerën kufitare të përcaktuar (120 µg/m³) në të gjitha 28 ditët e matjes.
- Rezultatet e analizës së **grimcave të pezulluara PM₁₀** në përmbajtjen e **metaleve të rënda** (plumb, kadmium, arsenik dhe nikël) ishin **nën** vlerat kufitare të përcaktuara/synuara.
- Vlera mesatare vjetore (të gjitha 28 matjeve) e **benzo-a-pirenit** në grimcat **PM₁₀** ishte **nën** vlerën mesatare vjetore të parashikuar prej 1.0 ng/m³.

Rezultatet e ekzaminimit të ajrit në territorin e komunës së Tuzit 2015/2016⁵²:

- Të gjitha vlerat e matura të **dioksidit të sqfurit (SO₂)** gjatë matjeve periodike në katër cikle ishin **nën** vlerat kufitare të përcaktuara prej 350 µg/m³ për vlerat mesatare një orëshe, pra 125 µg/m³ për vlerat mesatare ditore.
- Të gjitha vlerat mesatare njëorëshe të **dioksidit të azotit (NO₂)** ishin **nën** vlerat kufitare të përcaktuara (200 µg/m³), si dhe vlerat mesatare vjetore (40 µg/m³) në këtë lokacion.
- Të gjitha vlerat mesatare ditore të **grimcave të pezulluara PM₁₀** gjatë 28 ditëve të matjes në katër cikle ishin **nën** vlerën kufitare të përcaktuar prej 50 µg/m³.
- Vlerat maksimale mesatare ditore tetë-orëshe të **monoksidit të karbonit (CO)** ishin **nën** vlerën kufitare të përcaktuar.
- Vlera mesatare maksimale ditore prej tetë orësh e **ozonit (O₃)** ishte **nën** vlerën kufitare të përcaktuar (120 µg/m³) në të gjitha 28 ditët e matjes.
- Rezultatet e analizës së **grimcave të pezulluara PM₁₀** në përmbajtjen e metaleve të rënda (plumb, kadmium, arsenik dhe nikël) ishin **nën** vlerat kufitare të synuara/përcaktuara.
- Përmbajtja e **benzo-a-pirenit** në **grimcave të pezulluara PM₁₀** në katër mostra sumare javore (28 matje) ishte 1,01 ng/m³, gjegjësisht pak **mbi** vlerën mesatare vjetore të përcaktuar prej 1ng/m³ (në kampionin sumar javor të grimcave **PM₁₀** të ciklit të matjes dimërore ishte 2.68ng/m³)

⁵¹ Monitorimi i mjedisit -Sekretariati për planifikim hapësinor dhe zhvillim të qëndrueshëm të Kryeqytetit (<http://www.sekretarijat-za-plurzs.podgorica.me/monitoring-zivotne-sredine/>)

⁵² Monitorimi i mjedisit -Sekretariati për planifikim hapësinor dhe zhvillim të qëndrueshëm të Kryeqytetit

Rezultatet e ekzaminimit të ajrit në territorin e komunës së Tuzit 2017/2018⁵³:

- Të gjitha vlerat e matura të **dioksidit të squfurit (SO₂)** ishin **nën** vlerat kufitare të përcaktuara prej 350 µg/m³ dhe 125 µg/m³ (vlerat mesatare njëorëshe dhe ditore).
- Të gjitha vlerat mesatare njëorëshe si dhe vlerat mesatare vjetore të **dioksidit të azotit (NO₂)** ishin **nën** vlerat kufitare të përcaktuara.
- Katër vlera mesatare ditore të **grimcave të pezulluara PM₁₀** gjatë 28 ditëve të matjes në katër cikle ishin **mbi** normën e përcaktuar prej 50 µg/m³, përkatësisht një ditë në ciklin e vjeshtës dhe tre ditë në ciklin dimëror të matjes.
- Vlerat maksimale mesatare ditore tetë-orëshe të **monoksidit të karbonit (CO)** ishin **nën** vlerën kufitare të përcaktuar.
- Vlera mesatare maksimale ditore tetëorëshe e **ozonit (O₃)** ishte **nën** vlerën kufitare të përcaktuar (120 µg/m³) në të gjitha 28 ditët e matjes.
- Rezultatet e analizës së **grimcave të pezulluara PM₁₀** me përmbajtje të metaleve të rënda (plumb, kadmium, arsenik dhe nikël) ishin **nën** vlerat kufitare të përcaktuara/synuara.
- Përmbajtja e **benzo-a-pirenit** në **grimcat e suspenduara PM₁₀** ishte mbi vlerën e përcaktuar, gjegjësisht vlera mesatare vjetore e katër mostrave javore të grumbulluara (28 matje) të këtij ndotësi ishte 1.29 ng/m³ krahasuar me vlerën e përcaktuar të synuar prej 1 ng/m³.

Rezultatet e ekzaminimit të ajrit në territorin e komunës së Tuzit 2018/2019⁵⁴:

- Të gjitha vlerat e matura të **dioksidit të squfurit (SO₂)** ishin **nën** vlerat kufitare të përcaktuara prej 350 µg/m³ dhe 125 µg/m³ (vlerat mesatare një-orëshe dhe vjetore).
- Të gjitha vlerat e matura të **dioksidit të azotit (NO₂)** gjatë matjeve periodike në katër cikle ishin **nën** vlerat kufitare të përcaktuara për vlerat mesatare njëorëshe (200 µg/m³), pra nën vlerën mesatare vjetore të përcaktuar (40 µg/m³).
- Pesë vlera mesatare ditore të **grimcave të pezulluara PM₁₀** gjatë 28 ditëve të matjes në katër cikle ishin **mbi** normën e përcaktuar prej 50 µg/m³, nga të cilat tre në ciklin e matjeve të vjeshtës dhe dy ditë në ciklin e matjeve pranverore.
- Vlerat maksimale mesatare ditore tetë-orëshe të **monoksidit të karbonit (CO)** ishin **nën** vlerën kufitare të përcaktuar.
- Vlera mesatare maksimale ditore tetëorëshe e **ozonit (O₃)** ishte **nën** vlerën kufitare të përcaktuar (120 µg/m³) në të gjitha 28 ditët e matjes.
- Rezultatet e analizës së **grimcave të pezulluara PM₁₀** në përmbajtjen e metaleve të rënda (plumb, kadmium, arsenik dhe nikël) ishin **nën** vlerat kufitare të përcaktuara/synuara.
- Përmbajtja e **benzo-a-pirenit** në **grimcat e suspenduara PM₁₀** në katër mostra sumare javore (28 matje) tregoi një vlerë mesatare vjetore prej 0.95 ng/m³ krahasuar me vlerën e përcaktuar të synuar prej 1 ng/m³. Në ciklin e tretë të matjes dimërore, përmbajtja e **benzo-a-pirenit** në kampionin javor sumar të **PM₁₀** ishte 1,25 ng/m³, ndërsa në ciklin e katërt të matjes pranverore, përmbajtja e **benzo-a-pirenit** në kampionin javor sumar të **PM₁₀** ishte 1.22 ng/m³.

Që nga formimi i komunës së pavarur të Tuzit, monitorimi i cilësisë së ajrit nuk është kryer në territorin e saj (për herë të fundit është kryer në sezonin 2018/2019), për shkak të afërsisë dhe

⁵³ Monitorimi i mjedisit -Sekretariati për planifikim hapësinor dhe zhvillim të qëndrueshëm të Kryeqytetit (<http://www.sekretarijat-za-plurzs.podgorica.me/monitoring-zivotne-sredine/>)

⁵⁴ Monitorimi i mjedisit -Sekretariati për planifikim hapësinor dhe zhvillim të qëndrueshëm të Kryeqytetit

ngjashmërisë në konfigurimin e terrenit. veprimtaritë dhe aktivitetet tjera të ngjashme, do të shqyrtohen rezultatet e monitorimit të ajrit të kryer në territorin e Komunës Zetë, e cila funksionoi si komunë në kuadër të Kryeqytetit deri në vitin 2022.

Matjet janë bërë me një stacion matës të lëvizshëm të pajisur me sistem kampionimi të ajrit dhe pajisje matëse për ndotësit e gaztë dhe marrjen e mostrave të grimcave të pezulluara PM_{10} , e cila në sezonin e matjeve 2019-2021 është instaluar në qendër të Gollubovcit, ndërsa në sezonin 2022-2023 është instaluar në vendbanimin Cem.

Rezultatet e ekzaminimit të ajrit në territorin e Komunës së Zetës-qendër 2019/2020⁵⁵:

- Gjashtë vlerat mesatare ditore të **grimcave të pezulluara PM_{10}** në 28 ditë matje të vlefshme ishin **mbi** normën e përcaktuar prej $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$, dhe gjashtë prej tyre ishin në ciklin e matjeve të vjeshtës. Përqindja e llogaritur 90.4 për PM_{10} , e cila përdoret për të vlerësuar cilësinë e ajrit gjatë matjeve periodike ($82.70 \mu\text{g}/\text{m}^3$), ishte mbi vlerën kufitare të përcaktuar.
- Përmbajtja e **benzo-a-pirenit** në grimcat e suspenduara PM_{10} në katër mostra sumare javore (28 matje) tregoi një vlerë mesatare prej $2,85 \text{ ng}/\text{m}^3$ krahasuar me vlerën e synuar të përshkruar prej $1 \text{ ng}/\text{m}^3$. Në ciklin e dytë, në matje të vjeshtës, përmbajtja e **benzo-a-pirenit** në kampionin sumar javor të PM_{10} ishte dukshëm më i lartë ($7.95 \text{ ng}/\text{m}^3$) krahasuar me vlerën e synuar prej $1.0 \text{ ng}/\text{m}^3$ të përcaktuar me synimin për të mbrojtur shëndetin e njeriut, ndërsa në matjet e treta, të ciklit dimëror, përmbajtja e **benzo-a-pirenit** dhe **metalet e rënda** në kampionin e përmbledhur javor të PM_{10} për disa arsye të panjohura nuk u analizua.
- Parametrat e tjerë të analizuar (**dioksidi i sqfurit (SO_2)**, **dioksidi i azotit (NO_2)**, **monoksidi i karbonit (CO)**, **ozoni (O_3)** dhe **metalet e rënda**) ishin nën vlerat e përcaktuara/të synuara kufitare.

Rezultatet e testimit të ajrit në territorin e Komunës së Zeta-Centar 2020/2021 (cikle matjeje katërbëdhjetë ditë)⁵⁶:

- 17 vlera mesatare ditore të grimcave të pezulluara PM_{10} në 56 ditë matje të vlefshme ishin **mbi** normën e përcaktuar prej $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$, 12 herë në ciklin e matjeve të vjeshtës dhe 5 herë në ciklin e matjeve dimërore. Përqindja e llogaritur 90.4 për PM_{10} , e cila përdoret për të vlerësuar cilësinë e ajrit gjatë matjeve periodike ($71.25 \mu\text{g}/\text{m}^3$), ishte **mbi** vlerën kufitare të përcaktuar.
- Përmbajtja e **benzo-a-pirenit** në grimcat e suspenduara PM_{10} në mostrat e sumare javore ka qenë **i lartë**, duke treguar një vlerë mesatare prej $3.32 \text{ ng}/\text{m}^3$ krahasuar me vlerën e synuar të përcaktuar prej $1 \text{ ng}/\text{m}^3$.
- Parametrat e tjerë të analizuar (**dioksidi i sqfurit (SO_2)**, **dioksidi i azotit (NO_2)**, **monoksidi i karbonit (CO)**, **ozoni (O_3)** dhe **metalet e rënda**) ishin nën vlerat e përcaktuara/të synuara kufitare.

Rezultatet e ekzaminimit të ajrit në territorin e komunës së Zetës-Vendbanimi Cem 2022/2023 (cikle matëse katërbëdhjetëditore)⁵⁷:

⁵⁵ Monitorimi i mjedisit -Sekretariati për planifikim hapësinor dhe zhvillim të qëndrueshëm të Kryeqytetit (<http://www.sekretarijat-za-plurzs.podgorica.me/monitoring-zivotne-sredine/>)

⁵⁶ Monitorimi i mjedisit -Sekretariati për planifikim hapësinor dhe zhvillim të qëndrueshëm të Kryeqytetit

⁵⁷ Monitorimi i mjedisit -Sekretariati për planifikim hapësinor dhe zhvillim të qëndrueshëm të Kryeqytetit (<http://www.sekretarijat-za-plurzs.podgorica.me/monitoring-zivotne-sredine/>)

- 16 vlera mesatare ditore të **grimcave të pezulluara PM₁₀** në 56 ditë matje të vlefshme ishin **mbi** normën e përcaktuar prej 50 µg/m³, një herë në verë, tre herë në vjeshtë dhe 12 herë në ciklin dimëror të matjes. Përçindja e llogaritur 90.4 për PM₁₀, e cila përdoret për të vlerësuar cilësinë e ajrit në matje periodike (73.81 µg/m³), ishte **mbi** vlerën kufitare të përcaktuar.
- Përqendrimi mesatar i tetë mostrave javore sumare të **benzo-a-pirenit** në grimcat e pezulluara **PM₁₀** është 3.96 ng/m³, që është **mbi** vlerën e përcaktuar të synuar prej 1 ng/m³.
- Parametrat e tjerë të analizuar (**dioksidi i sqfurit (SO₂)**, **dioksidi i azotit (NO₂)**, **monoksidi i karbonit (CO)**, **ozoni (O₃)** dhe **metalet e rënda**) ishin nën vlerat kufitare të përcaktuara /synuara.

Në bazë të monitorimit katërvjeçar në territorin e komunës së Tuzit (16 cikle sezonale), mund të vihet në përfundim se të gjitha materiet ndotëse të ekzaminuara, testimi i të cilave është përcaktuar me *Rregulloren në fuqi për përcaktimin e llojeve të ndotësve, vlerave kufitare dhe standardeve tjera të cilësisë së ajrit*⁵⁸, ishin nën vlerat kufitare të përcaktuara/synuara, me përjashtim të grimcave të pezulluara PM₁₀ dhe përmbajtjes së benzo-a-pirenit në grimcat PM₁₀, të cilat herë pas here shfaqnin vlera mbi vlerat kufitare të lejuara/synuara. Situatë e ngjashme është edhe me ekzaminimin e cilësisë së ajrit në territorin e komunës së Zetës në periudhën kur nuk është monitoruar cilësia e ajrit në territorin e komunës së Tuzit.

Në rezultatet e paraqitura të ekzaminimit të ajrit në periudhën nga viti 2014 deri në pjesën e parë të vitit 2023, mund të konstatohen si në vijim:

- Të gjitha vlerat mesatare të matura njëorëshe dhe vlerat mesatare ditore të **dioksidit të sqfurit (SO₂)** ishin nën vlerat kufitare të përcaktuara prej 350 µg/m³ për vlerat njëorëshe dhe 125 µg/m³ për vlerat mesatare ditore të përcaktuara.
- Të gjitha vlerat maksimale ditore tetëorëshe të matura të **monoksidit të karbonit (CO)** ishin nën vlerën kufitare të përcaktuar.
- Të gjitha vlerat e **dioksidit të azotit (NO₂)** të fituara gjatë periudhës matëse ishin nën vlerat kufitare të përcaktuara për vlerat mesatare njëorëshe (200 µg/m³), pra nën vlerën mesatare vjetore të përcaktuar (40 µg/m³).
- Të gjitha vlerat maksimale ditore tetëorëshe të matura të **ozonit (O₃)** ishin nën vlerën kufitare të përcaktuar (120 µg/m³).
- Rezultatet e analizës së grimcave të pezulluara PM₁₀ në përmbajtje të **metaleve të rënda** (plumb, kadmium, arsenik dhe nikël) gjatë gjithë periudhës së matjes ishin nën vlerat kufitare të përcaktuara.
- Përqendrimet mesatare ditore të **grimcave të pezulluara PM₁₀** gjatë periudhës së analizuar në territorin e komunës së Tuzit kanë qenë herë pas here mbi vlerën kufitare të përcaktuar prej 50 µg/m³, përkatësisht 8 ditë në sezonin e matjeve 2014/2015, 4 ditë në sezonin 2017/2018, dhe 5 ditë në sezonin e matjeve 2018/2019. Në sezonin e matjeve 2015/2016 nuk ka pasur devijime nga vlera ditore mesatare e përcaktuar.
- Në territorin e Komunës Zetë gjithashtu ka pasur rritje të herëpas-hershme të përqendrimit mesatar ditor të grimcave të pezulluara PM₁₀, përkatësisht 6 ditë në sezonin e matjeve 2019/2020, 17 ditë në sezonin 2020/2021 dhe 16 ditë në sezonin e matjeve 2022/2023.

⁵⁸ *Rregullorja për përcaktimin e llojeve të ndotësve, vlerave kufitare dhe standardeve tjera të cilësisë së ajrit* ("Fleta zyrtare e MZ", nr. 25/12)

- Vlerat mesatare vjetore të **benzo-a-pirenit** në grimcat e suspenduara PM₁₀ në territorin e komunës së Tuzit në sezonet matëse 2015/2016 dhe 2017/2018 ishin mbi vlerën e përcaktuar të synuar prej 1 ng/m³, ndërsa në sezonin 2014/2015 dhe sezonin 2018/2019 ishin nën vlerën e synuar prej 1 ng/m³.
- Në territorin e komunës së Zetës në sezonet matëse 2019/2020, 2020/2021 dhe 2022/2023, vlerat mesatare vjetore të **benzo-a-pirenit** në grimcat e pezulluara PM₁₀ ishin mbi vlerën e parashikuar të synuar prej 1 ng/m³.

Rritja e herë pas hershme e vlerave mesatare ditore për grimcat e pezulluara PM₁₀ dhe benzo-a-pirenit në to është kryesisht rezultat i djegies së lëndëve djegëse fosile (naftë, dru dhe qymyr). Duke marrë parasysh që numri më i madh i tejkalimeve mesatare ditore është regjistruar në ciklin dimëror të matjeve, kjo na tregon qartë se burimi i tyre janë kryesisht vatrat individuale të përdorura për ngrohjen e ambienteve, të kombinuara me emetimet nga oxhaqet e objekteve të hotelierisë (përgatitja e ushqimit zgarë me qymyr, furrat e bukës etj.). Kushtet e motit karakteristike të muajve të dimrit kontribuojnë në mbajtjen dhe rritjen e përqendrimit të grimcave të pezulluara, kur ka një ngadalësim dhe mungesë të qarkullimit vertikal të ajrit për shkak të rritjes së presionit atmosferik dhe inversioneve të temperaturës (sidomos inversioneve të natës).

Komunikacioni, si dhe shprehitë e popullatës lokale, mund të kontribuojnë gjithashtu në rritjen e përqendrimeve të këtyre ndotësve, në rend të pare me djegie të biomasës (degë, bar, gjethe, etj.) në ambiente të hapura dhe më pas edhe me zjarrvënie. Përveç sa më sipër, venddepozitimet e parregulluara të mbeturinave janë gjithashtu burime të rëndësishme të grimcave të pezulluara, veçanërisht nëse ato përmbajnë edhe mbeturina nga ndërtimi. Me ripezullim të pluhurit të rrugëve në ajër rritet edhe përqendrimi i grimcave që rrinë pezull, e cila si burim është veçanërisht e pranishme gjatë kryerjes së disa punimeve ndërtimore në rrugë.

Rekomandime për ruajtjen dhe përmirësimin e cilësisë së ajrit:

- ✓ Sjellja e Programit vjetor të monitorimit të ajrit në territorin e komunës dhe zbatimi i monitorimit;
- ✓ Modernizimi dhe përzgjedhja e karburanteve ekologjikisht më të pranueshëm për kofitor për ngrohje qendrore në institucionet publike dhe shtetërore;
- ✓ Ndihmë ekonomike dhe mbështetje për popullatën për zëvendësimin e stufave të vjetra të amortizuara me stufa më të reja, më miqësore me mjedisin (zëvendësimi i përdorimit të drurit dhe qymyrit me pelet);
- ✓ Nxitja e hotelierëve për të vendosur filtra ekologjikë në oxhaqe në objekte hotelierike (ushqim I shpejtë, furra buke, etj.);
- ✓ Edukimi i popullatës për ndikimin negativ të djegies së biomasës në natyrë, parandalimi, mbikëqyrja dhe zbatimi i politikave ndëshkuese;
- ✓ Nxitja e sipërmarrësve që të modernizojnë teknologjitë e vjetra të prodhimit me ato më moderne dhe futja e teknologjive më të mira të disponueshme për impiantet e reja;
- ✓ Heqja në kohë e venddeponimeve të parregulluara dhe ngritja e sistemeve mbrojtjeje dhe mbikëqyrjeje mbi zonat e rehabilituara;
- ✓ Nxitja e përdorimit të burimeve të rinovueshme të energjisë dhe rritja e efikasitetit energjetik në ndërtesat private dhe publike.

4.2 Uji

4.2.1 Ujërat sipërfaqësore dhe nëntokësore

Komuna e Tuzit posedon kushte të favorshme hidrologjike, dhe disponon territorialisht me burime të pasura ujore. Është e pasur me ujëra sipërfaqësore dhe nëntokësore, ndër të cilat më të rëndësishmet janë: Liqeni i Shkodrës (pjesë e liqenit që i përket komunës), lumi Cem, përroi i Urrela, një numër i caktuar përrenjëve të përkohshëm malor-fushor, një numër i konsiderueshëm i burimeve, etj. Zonat e mbrojtura janë Parku kombëtar i Liqenit të Shkodrës dhe kanioni i lumit Cem, i cili mbrohet me statusin e monumentit të natyrës.

Liqeni i Shkodrës mbulon një sipërfaqe prej përafërsisht 450 km² (gjatë nivelit më të lartë të ujit mbulon një sipërfaqe prej përafërsisht 540 km², ndërsa në nivelin më të ulët të ujit zë një sipërfaqe prej përafërsisht 370 km²). Liqeni është i karakterit ndërkombëtar, prej të cilit 2/3 i përket Malit të Zi, dhe 1/3 i përket Shqipërisë. Pjesa më e madhe e Liqenit të Shkodrës në Mal të Zi, nga pikëpamja territoriale, do duhet t'i takojë komunës së Tuzit.

Lumi Cem është 58.8 km i gjatë dhe buron në territorin e Shqipërisë. Ai përshkon Shqipërinë në një pjesë më të vogël, rreth 26.5 km, ndërsa gjatësia e rrjedhës ujore nëpër Mal të Zi është rreth 32 km. Lumi Cem i përket zonës së nënpellgut të lumit Buna, ndërsa në kategorinë e pellgjeve të vogla ujëmbledhëse i përket zonës së pellgut të vogël ujëmbledhës të lumit Moraçë, dhe si degë e majtë e tij derdhet në Liqenet e Shkodrës.

Prroi Urrela ka rrjedhje me ndërprerje, i cili është i pranishëm kryesisht në periudhën dimërore të vitit dhe pas reshjeve të dendura. Shtrati i tij shtrihet nga vendbanimi Mileshe, kalon nëpër vetë qendrën e komunës (në rrëzë të malit Deçiç bashkohet me burimin e Krevenicës) dhe me pjesën fundore derdhet në liqenin e Shkodrës.

Komuna e Tuzit është e pasur edhe me ujëra nëntokësor cilësor. Në territorin e komunës ekziston edhe një liqen i hapur nëntokësor me ujë të pijshëm - Krevenica (afër fshatit Vuksanlekaj), ndërsa në zonën e Liqenit të Shkodrës ka disa burime të rëndësishme të ujit të pijshëm cilësor, ndër të cilët më i njohuri është Vitoja.

Uji i pastër dhe me cilësi të lartë paraqet një pasuri natyrore, ka rëndësi jetike për jetën dhe funksionimin e njerëzve, bimëve dhe kafshëve. Ndotja e ujit ka një ndikim negativ në mjedis duke rrezikuar botën e gjallë, me ndryshime dhe humbje të përkohshme dhe të përhershme të biodiversitetit dhe habitateve natyrore.

Ligji për ujërat⁵⁹ ka bartur në legjislacionin malazez Direktivën e Parlamentit Evropian dhe të Këshillit, Direktivën kornizë për ujërat (2000/60/EC), e cila vendos një kornizë Evropiane për veprim në fushën e politikës ujore, me synimin më të rëndësishëm të parashikimit të një programi për monitorimin e vazhdueshëm të gjendjes së ujit.

⁵⁹ Ligji për ujërat („Fleta zyrtare e RMZ“, nr. 027/07 dhe „Fleta zyrtare e MZ“, nr. 073/10, 032/11, 047/11, 048/15 052/16, 055/16, 002/17, 080/17, 084/18)

Ekzaminimin dhe monitorimin e cilësisë së ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore e kryen organi i administratës shtetërore përgjegjës për punët hidrometeorologjike - Enti për hidrometeorologji dhe sizmologji të Malit të Zi, në përputhje me Rregulloren për mënyrën dhe afatet e përcaktimit të gjendjes së ujërave sipërfaqësore⁶⁰ dhe Rregulloren për mënyrën dhe afatet për përcaktimin e gjendjes së ujërave nëntokësore⁶¹, e sipas programit vjetor të monitorimit të ujërave të cilin e sjellë Qeveria e Malit të Zi.

Statusi i ujërave sipërfaqësore përcaktohet në bazë të rezultateve të monitorimit të kryer të gjendjes kimike dhe ekologjike, ndërsa statusi i ujërave nëntokësore përcaktohet në bazë të monitorimit të gjendjes kimike dhe sasore.

Në bazë të parametrave të vërtetuar, statusi i ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore klasifikohet si: shumë i mirë, i mirë, i moderuar, i dobët dhe shumë i dobët.

Monitorimi i ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore – viti 2019

Në vitin 2019, monitorimi i ujit u krye për herë të parë sipas udhëzimeve të Direktivës kornizë të ujit.

Programi i monitorimit të ujit për vitin 2019 përcaktoi një rrjet stacionesh për monitorimin e cilësisë së ujërave sipërfaqësore, i cili përfshinte 36 pika matëse, nga të cilat 10 janë rrjedha ujore me 15 pika matje, 3 liqene natyrore me 6 pika matje, 5 liqene artificiale me 5 pika matje, 5 ujëra të përzier me 5 pika matje dhe bregu i detit me 5 pika matje.

Cilësia e ujërave nëntokësore monitorohet nëpërmjet monitorimit të ujërave nëntokësore dhe akuiferëve të fushës së Zetës. Rrjeti i pikave matëse përbëhej nga 6 profile matëse, të cilat mbulojnë zonën e fushës së Zetës. Marrja e mostrave është kryer në puse private që nuk janë shpime piezometrike.

Trupat ujqor sipërfaqësorë të cilët pjesërisht i përkasin territorit të komunës së Tuzit dhe që në vitin 2019 kanë qenë pjesë e rrjetit të stacioneve për monitorimin e cilësisë së ujërave sipërfaqësore janë lumi Cem dhe Liqeni i Shkodrës.

Marrja e mostrave të ujit për të përcaktuar cilësinë e tij në lumin Cem është bërë në një vend në vendbanimin Dinoshë (tek ura), ndërsa kampionimi i ujit në Liqenin e Shkodrës është bërë në katër lokacione: Kamenik, Moraçnik, Qendra e Liqenit dhe Nënhelm (tabela 17).

Tabela 17. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes së ujërave sipërfaqësore sipas elementeve të cilësisë së parametrave të përgjithshëm fiziko – kimik dhe biologjik dhe gjendjes së përgjithshme ekologjike – viti 2019 (shkurtimisht)⁶²

⁶⁰ Rregullorja për mënyrën dhe afatet e përcaktimit të gjendjes së ujërave sipërfaqësore ("Fleta zyrtare e MZ", 25/2019)

⁶¹ Rregullorja për mënyrën dhe afatet e përcaktimit të gjendjes së ujërave sipërfaqësore ("Fleta zyrtare e MZ", 25/2019)

⁶² Informata mbi gjendjen e mjedisit për vitin 2019.–Agencia për mbrojtjen e mjedisit (2020)

Plani lokal i mbrojtjes së mjedisit i Komunës së Tuzit, 2024-2027

Emërtimi i trupave ujqor (TU)	TU Sipërfaqësor	Lloji i TU	Emërtimi i pikës matëse	Gjendja ekologjike e cilësisë së ujërave				
				Parametrat e përgjithshëm fiziko-kimik	Fitoplanktoni	Fitobentos	Makrozoobentos	Gjendja e përgjithshme ekologjike
Buna	Buna 1	R9	Fraskanjell	Mirë	Mirë	Moder.	Sh.dobët	Sh.dobët
	Buna 1	R9	Reç	Moder.	Sh.dobët	Moder.	Sh.dobët	Sh.dobët
Moraça	Moraça 5	R8	Nën Qendrën sportive	Moder.	Mirë	Dobët	Sh.dobët	Sh.dobët
	Moraça (ZPVT)	R8	Nën grykderdhjen e Cemit	Moder.	-	Dobët	Sh.dobët	Sh.dobët
	Moraça 7	R8	Mbi grykderdhjen – dega e majtë	Moder.	Mirë	Moder.	-	Moder.
Cemi	Cemi 1	R6	Dinosh	Mirë	-	Moder.	Dobët	Dobët
Zeta	Zeta 4	R8	Vranjske njive	Mirë	Mirë	Moder.	Sh.dobët	Sh.dobët
Gračanica	Gračanica 2 (ZPVT)	R2	Nën magazinën kryesore	Moder.	-	-	-	Moder.
Lim	Lim 3	R7	Nën z. industriale	Moder.	-	Dobët	Dobët	Dobët
	Lim 3	R7	Dobrakovo	Moder.	Moder.	Dobët	Moder.	Dobët
Lubovigja	Lubovigja 1	R2	Llekovina	Mirë	-	Moder.	Dobët	Dobët
Leshnica	Leshnica 1	R2	Mbi grykderdhjen në Lim	Moder.	-	Moder.	Dobët	Dobët
Ibri	Ibri 2	R4	Baq	Moder.	-	Dobët	Moder.	Dobët
Qehotina	Qehotina 5	R5	Nën kolektor	Moder.	Sh.dobët	Moder.	Sh.dobët	Sh.dobët
	Qehotina 6	R5	Gradac	Moder.	-	Mirë	Moder.	Moder.
L. Shasit	Tek restoranti	L4	Tek restoranti	Moder.	Dobët	Mesatar	-	Dobët
L. Shkodrës	Vuçko balti WB1	L4	Kamenik	Mirë	Moder.	-	-	Moder.
	Veriu WB2	L5	Moraçnik	Mirë	Dobët	-	-	Dobët
	Jugperëndim W3	L5	Nënhelm	Mirë	Mirë	-	-	Mirë
	Zona Pelag W4	L6	Qendër	Mirë	Sh.mirë	-	-	Mirë
Liqeni i Zi	Tek trapi lundrues	L1	Tek trapi lundrues	Mirë	Mirë	Dobët	-	Dobët

Monitorimi i cilësisë së ujit të lumit Cem gjatë vitit 2019 tregoi një gjendje të mirë për sa i përket parametrave fiziko-kimik, një gjendje të moderuar bazuar në fitobentos dhe një gjendje të dobët bazuar në testimin e makrozoobentos. Gjendja e përgjithshme ekologjike bazuar në parametrat e mëparshëm është vlerësuar si e dobët.

Gjendja e përgjithshme ekologjike e Liqenit të Shkodrës është vlerësuar si e mirë në pikat matëse Qendër dhe Nënhelm. Në lokacionin matës Kamenik, gjendja e përgjithshme ekologjike u vlerësua si e moderuar, ndërsa në pikën matëse Moraçnik, u vlerësua si e dobët.

Gjatë vitit 2019, u krye një monitorim mbikëqyrës i ujërave I (të para) i akuiferit në Fushën e Zetës dhe u morën kampione uji nga gjashtë puse nëntokësore. Në puset në territorin e komunës së Tuzit është ekzaminuar cilësia e ujit nga mostrat e marra nga puset në vendbanimin Vrane (shtëpia Majkiq) dhe puset në vendbanimin Dreshaj (shtëpia Dresheviq). Këto puse janë në pronësi private dhe uji është marrë me thitje duke vënë në funksion pompat e ujit.

Statusi I cilësisë së ujit të puseve është përcaktuar në bazë të vlerave mesatare të parametrave bazë fiziko-kimik të përcaktuara me *Rregulloren për mënyrën dhe afatet e përcaktimit të gjendjes së ujërave nëntokësore*⁶³.

Cilësia e ujit nga puset në vendbanimet Vrane dhe Dreshaj është vlerësuar si e dobët (tabela 18), ku shqetëson posaçërisht përmbajtja e lartë e nitrateve.

Tabela 18. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes së ujërave nëntokësor -2019⁶⁴

Puset nëntokësore	Lokacioni I posit nëntokësor	Gjendja e ujit – elementët e përgjithshëm fiziko-kimik të cilësisë
Farmac	Shtëpia Radunoviq	Dobët
Grbavci	Shtëpia Kallugjeroviq	Mirë
Gostil	Shtëpia Prençiq	Dobët
Vrane	ShtëpiaMajkiq	Dobët
Dreshaj	Shtëpia Dresheviq	Dobët
Cem	Shtëpia Marash	Mirë

Monitorimi i ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore – viti 2020

Në vitin 2020, në lumin Cem është bërë marrja e mostrave të ujit me qëllim të kontrollit të tij në dy vende, përkatësisht: pikën matëse në vendbanimin Dinoshë (tek ura) dhe pikën matëse në rrjedhën e sipërme të lumit.

Në Liqenin e Shkodrës, kampionimi i ujit për të kontrolluar cilësinë e tij është kryer në katër lokacione: Kamenik, Moraçnik, Qendër të Liqenit dhe Nënhelm, identikisht sikurse në vitin 2019, dhe rezultatet janë paraqitur në tabelën 19.

⁶³ Rregullorja mbi mënyrën dhe afatet e përcaktimit të gjendjes së ujërave nëntokësor ("Fleta zyrtare e MZ", 52/2019)

⁶⁴ Informata mbi gjendjen e mjedisit për vitin 2019–Agencia për mbrojtjen e mjedisit (2020)

Tabela 19. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes së ujërave sipërfaqësore sipas elementeve të cilësisë së parametrave të përgjithshëm fiziko – kimik dhe biologjik dhe gjendjes së përgjithshme ekologjike – viti 2020 (shkurtimisht)⁶⁵

Emërtimi i trupave ujqor (TU)	TU Sipërfaqësor	Lloji i TU	Emërtimi i pikës matëse	Gjendja ekologjike e cilësisë së ujërave						
				Parametrat e përgjithshëm fiziko-kimik	Fitoplanktoni	Fitobentos	Makrofitet	Makrozoobentos	Gjendja e përgjithshme ekologjike	
1	Buna	Buna 1	R9	Fraskanjell	Mirë	Mirë	Mirë	Moder.	Sh. dobët	Sh.dobët
		Buna 1	R9	Reç	Moder.	Moder.	Mirë	Moder.	Sh.dobët	Sh.dobët
2	Crmnica	Crmnica 1	R3	Rrjedha e sipërme-mbi stac.hekurudhor	Moder.	-	Sh.mirë	Sh.mirë	dobët	dobët
		Crmnica 1	R3	Virpazar	Moder.	-	Sh.mirë	Moder.	-	Moder.
3	Orahovshica	Orahovshica 1	R6	Mbi grykëderdhje	Moder.	-	Sh.mirë	-	Moder.	Moder.
4	Lumi Crnojeviq	Lumi Crnojeviq 1	R3	Brodaska njiva	Moder.	Sh.mirë	Mirë	-	Moder.	Moder.
5	Moraça	Moraça 4	R6	Zllatica	Moder.	-	Sh.mirë	-	Dobët	Dobët
		Moraça 5	R8	Nën Qendrën sportive	Moder.	-	Sh.mirë	-	Sh.dobët	Sh.dobët
		Moraça 6 – JMTV	R8	Nën grykëderdhje të cemit	Moder. P	-	Mirë pp	Dobët p	Dobët p	Dobët p
		Moraça 7	R8	Mbi grykëderdhje në L. Shkodërs	Moder.	Moder	Mirë	Dobët	-	Dobët
Cemi	Cemi 1 1	R6	Rrjedha e sipërme	Mirë	-	Sh.mirë	-	Dobët	Dobët	
	Cemi 1	R6	Dinoshë, tëposhtë urës	Moder.	-	Sh.mirë	-	Dobët	Dobët	
Mala Lumi	Mala Lumi 2	R6	Mbi grykëderdhje – Bioçë	Moder.	-	Sh.mirë	-	Dobët	Dobët	
Zeta	Zeta 1	R5	Ura Duklov, tëposhtë urës	Moder.	-	Mirë	Dobët	Moder.	Dobët	
	Zeta 4	R8	Danillovgrad, tëposhtë urës	Mirë	-	Mirë	Moder.	Dobët	Dobët	
	Zeta 4	R8	Vranjske njive, tëposhtë urës	Mirë	Moder.	Mirë	Dobët	Dobët	Dobët	
Graçanica	Graçanica 1	R2	Mbi monaster	Mirë	-	Sh.mirë	-	-	Mirë	
	Graçanica 2 JMVT	R5	Rubezha- nën depozitën e boksitit	Moder.P	-	-	-	-	Moder.P	
Lim	Lim 2	R4	Mbi Vinicke	Mirë	-	Mirë	-	Mirë	Mirë	
	Lim 3	R7	Nën Bijello Pole- mbi zona	Moder.	-	Mirë	-	Dobët	Dobët	
	Lim 3	R7	Dobrakovo	Moder.	Moder.	Mirë	-	Moder.	Moder.	
Bistrica e Bjellopoles	Bistrica e Bjellopoles	R5	Gubavaç	Mirë	-	Mirë	Sh.mirë	Moder.	Moder.	
Lubovigja	Lubovigja 1	R1	Kovren	Mirë	-	Mirë	-	Dobët	Dobët	
	Lubovigja 1	R1	Nën Pavino Pole	Moder.	-	Sh.mirë	Dobët	Dobët	dobët	
Leshnica	Leshnica – Popça 1	R2	Nën Petnjicë	Mirë	-	Moder	-	Moder.	Moder.	
	Leshnica 1	R2	Mbi grykëderdhje	Mirë	-	Mirë	Dobët	Mirë	Dobët	
Bistrica e Beranes	Bistrica e beranes 1	R2	Mbi Llushca, Peshca	Mirë	-	Moder.	-	Dobët	Dobët	
Zllorëçica	Zllorëçica 5	R5	Mbi grykëderdhjen në Lim	Mirë	-	Sh.mirë	Mirë	Moder.	Moder.	
Luça	Luça 2	R5	Nën Guçi – Ura	Sh. Mirë	-	Sh.mirë	Moder.	Dobët	Dobët	
Ibër	Ibër 1	R1	Mbi Rozhajë	Moder.	-	Mirë	-	Moder.	Moder.	
	Ibër 2	R4	Baq	Moder.	-	Sh.mirë	Dobët	Moder.	Dobët	
Tara	Tara 2	R4	Trebalevo	Mirë	-	Sh.mirë	Moder.	Dobët	Dobët	
	Tara 3	R4	Nën Mojkovc	Moder.	-	Sh.mirë	-	Moder.	Moder.	
Qehotina	Qehotina 2	R4	Nën Vrulle	Mirë	-	Mirë	-	Moder.	Moder.	
	Qehotina 3	R5	Rabitla	Moder.	Sh.mirë	Sh.mirë	Moder.	Moder.	Moder.	
	Qehotina 5	R5	Nën kolektor	Moder.	Sh.mirë	Mirë	Dobët	Dobët	Dobët	

⁶⁵ Gjendja e cilësisë së ujërave në Mal të Zi, viti 2020 – Enti për Hidrometeorologji dhe seizmologji (2021)

	Qehotina 6	R5	Gradac, tëposhtë urës	Moder.	Mirë	Mirë	Dobët	Moder.	Dobët
Voloder	Voloder 1	R1	Rrjedha e epërme	Sh.mirë	-	Moder.	Sh.mirë	Moder.	Moder.
L. Shasit	Tërë liqeni 1	L4	Tek resstoranti	Moder.	Sh.mirë	Sh.mirë	Dobët	-	Dobët
Lë Shkodrës	Balta Vuçko WB1	L4	Kamenik	Moder.	Moder.	Mirë	Dobët	-	Dobët
	Jugperëndim WB3	L5	Moraçnik	Mirë	Mirë	Sh.mirë	Moder.	-	Moder.
	Veriu WB2	L5	Nënhelm	Mirë	Mirë	Sh.mirë	Moder.	-	Moder.
	Zona Pelag W4	L6	Qendër	Moder.	Sh.dobët	-	-	-	Sh.dobët
Liqeni Zi	Krejt liqeni	L1	Tek trapi lundruës	Mirë	Moder.	Sh.mirë	Moder.	-	Moder.

Gjendja e përgjithshme ekologjike e ujit në lumin Cem pas monitorimit të kryer në vitin 2020 është vlerësuar si e dobët, në të dy pikat matëse ku është kryer kampionimi.

Gjendja e përgjithshme ekologjike e ujit në liqenin e Shkodrës, në pikën matëse Kamenik, është vlerësuar si e dobët, në pikën matëse Moraçnik dhe Nënhelm si e moderuar, ndërsa në pikën matëse Qendra e Liqenit është vlerësuar shumë e dobët.

Cilësia e ujërave nëntokësore në territorin e komunës së Tuzit në vitin 2020 është ekzaminuar me marrjen e mostrave të ujit nga dy puse private (tabela 20).

Gjendja e cilësisë së ujit të pusit në Dreshaj (shtëpia Dresheviq) nga aspekti i parametrave bazë fiziko-kimik është vlerësuar si i dobët (i moderuar). Nga aspekti i cilësisë mikrobiologjike, në ujë u konstatua prania e baktereve koliforme (134-317/100ml) dhe baktereve të gjalla (115-224/100ml), si dhe kishte baktere fekale (1-3/100ml).

Uji i pusit në Vranë (shtëpia Majkiq) ka shfaqur gjendje cilësore të dobët (të moderuar) në aspektin e parametrave bazë fiziko-kimik. Nga aspekti i cilësisë mikrobiologjike, në ujë u konstatua prania e baktereve koliforme (840-2100/100ml) dhe baktereve të gjalla (259-260/100ml), si dhe kishte baktere fekale (7-82/100ml).

Në të dy puset ishte posaçërisht shqetësuese përmbajtja e nitrateve, të cilat kishin vlera të larta, dhe shkak për këto vlera të larta të nitrateve dyshohet të jetë përdorimi jo-adekuat i plehrave artificial - shalitrës.

Tabela 20. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes së ujërave nëntokësore në bazë të parametrave fiziko-kimik- viti 2020⁶⁶

	Komuna	Pika matëse	Pus/akuifer	Gjendja e ujit-elementët e përgjithshëm fiziko-kimik të cilësisë
1	Ulqin	Gaç	Pus	Mirë
2	Tivar	Kajnak	Pus	Mirë
3		Velje Oko	Pus/Akuifer	Mirë
4	Budvë	Lumi Rezheviq	Akuifer	Mirë
5	Cetinë	Burimi Podgor	Akuifer	Mirë
6	Podgoricë	Bolje sestre	Akuifer	Mirë

⁶⁶ Gjendja e cilësisë së ujërave në Mal të Zi, viti 2020, Enti për hidrometeorologji dhe seizmologji, 2021

Plani lokal i mbrojtjes së mjedisit i Komunës së Tuzit, 2024-2027

7		Vrella Ribnicës	Akuifer	Dobët
8		Mareza	Akuifer	Mirë
9	Nikshiq	Vidrovan	Akuifer	Mirë
10	Shavnik	Gllava Shavnika	Akuifer	Mirë
11	Mojkove	Gojakoviq Vrella	Akuifer	Mirë
12	Bijello Pole	Vrella Bistrice	Akuifer	Mirë
13	Beranë	Manastirsko Vrello	Akuifer	Mirë
14	Guci	Burimet e Ali pashës	Akuifer	Mirë
15	Rozhajë	Vrella e Ibrit	Akuifer	Mirë
16	Pevlë	Breznica	Akuifer	Mirë
17		Zmajevac	Akuifer	Mirë
18	Podgoricë	Gostil	Pus	Dobët
19	Tuz	Vrane	Pus	Dobët
20		Dreshaj	Pus	Dobët

Monitorimi i ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore – viti 2021

Për marrjen e mostrave të ujit sipas Programit të monitorimit të ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore për vitin 2021, është përcaktuar një pikë matje në lumin Cem (në vendbanimin Dinoshë më poshtë se ura), ndërsa në Liqenin e Shkodrës janë përcaktuar katër pika matëse për marrjen e mostrave dhe testimin e cilësisë së ujit, në lokacione identike si dhe në vitin 2019 dhe 2020 (tabela 21).

Tabela 21. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes së ujërave sipërfaqësore sipas elementeve të cilësisë së parametrave të përgjithshëm fiziko – kimik dhe biologjik dhe gjendjes së përgjithshme ekologjike – viti 2021 (shkurtimisht)⁶⁷

Emërtimi i trupave ujor (TU)	TU Sipërfaqësor	Lloji i TU	Nr. rendor	Emërtimi i pikës matëse	Gjendja ekologjike e cilësisë së ujërave						Gjendja e përgjithshme ekologjike/potenciali pa bashkësinë makrozoobentons	
					Parametrat e përgjithshëm fiziko-kimik	Fitoplanktoni	Fitobentos	Makrofitë	Makrozoobentos	Gjendja e përgjithshme ekologjike/Potenciali në bazë të 5 elementeve		
1	Buna	Buna 1	R9	1	Reç	Mirë	Moder.	Sh.mirë	Dobët	Sh.dobët	Sh.dobët	Dobët
2	Moraça	Moraça 1	R1	2	Levishte-mbi urë	Mirë	-	Sh.mirë	Sh.mirë	Dobët	Dobët	Mirë
		Moraça 2	R5	3	Nën Monaster	Mirë	-	Sh.mirë	-	Moder.	Moder	Mirë
		Moraça 3	R5	4	Megjurjeje-Pernica	Mirë	-	Sh.mirë	-	Dobët	Dobët	Mirë
		Moraça 6 (JMVT)	R8	5	Nën grykëdredhje të Cemit	Moder.	Moder.	Sh.mirë	Dobët	Dobët	Dobët	Dobët
3	Cemi	Cemi1	R6	6	Dinoshë – tëposhtë urës	Mirë	-	Mirë	-	Sh.dobët	Sh.dobët	Mirë
4	Zeta	Zeta 4	R8	7	Vranjske njive	Mirë	Mirë	Mirë	Moder.	Dobët	Dobët	Moder.
5	Mrtvica	Mrtvica 2	R2	8	Rrjedha e mesme	Mirë	-	Sh.mirë	Sh.mirë	-	Mirë	Mirë
		Mrtvica 3	R5	9	Megjurjeje-mbi grykëdredhje	Sh.mirë	-	Sh.mirë	Sh.mirë	Dobët	Dobët	Sh.mirë
1	L. Shasit	L. Shasit 1	L3	29	Tek trapi lundruës	Moder.	Moder	Mirë	Moder.	-	Moder.	Moder
2	L Shkodrës	Balta Vuçko WB1	L4	30	Kamenik	Mirë	Moder.	Sh.mirë	Dobët	-	Dobët	Dobët
		Jugperëndim	L5	31	Moraçnik	Mirë	Moder.	Mirë	Moder.	-	Moder.	Moder.
		Zona Pelag W4	L5	32	Qendër	Mirë	Moder.	-	-	-	Moder.	Moder.
		Veri WB2	L5	33	Nënhelm	Mirë	Moder.	Sh.mirë	Mirë	-	Moder.	Moder
3	Liqeni i Zi	Liqeni i Zi 1	L1	34	Tek trapi lundruës	Mirë	Sh.dobët	Sh.mirë	Moder.	-	Sh.dobët	Sh.dobët
4	Liqeni i Plavës	Liqeni i Plavës	L1	35	Tek trapi lundruës	Mirë	Moder.	Mirë	Moder.	-	Moder.	Moder
5	Liqeni i Pivës	Lumi Piva JMVT	R7	36	Plluzhine	Mirë	Mirë	Moder.	-	-	Moder.	Moder.

Gjendja/potenciali i përgjithshëm ekologjik për lumin Cem bazuar në monitorimin e kryer në vitin 2021 është vlerësuar si shumë i dobët. Arsyeja e këtij vlerësimi të gjendjes/potencialit të përgjithshëm ekologjik është devijimi nga vlerat e referencës për parametrat e cilësisë biologjike, konkretisht bashkësia makrozoobentos. Mostrat e ujit treguan praninë e familjeve tolerante ndaj ndotjes organike, prani të ulët të llojeve të ndjeshme të grupeve të insekteve dhe përgjithësisht gjetën një numër të ulët të të gjitha llojeve në kampion.

Gjendja/potenciali i përgjithshëm ekologjik për Liqenin e Shkodrës u vlerësua si i moderuar për vendndodhjet Nënhelm, Qendra e Liqenit dhe Moraçnik, ndërsa për lokacionin Kamenik gjendja ekologjike u vlerësua si e dobët.

Monitorimi i ujërave nëntokësore në territorin e komunës së Tuzit në vitin 2021 është bërë në katër lokacione, përkatësisht: në pusin në Vranë (shtëpia Majkiq), në pusin në vendbanimin Dreshaj (shtëpia Dresheviq), në pusin i ri në Tërgajë dhe në pusin në vendbanimi Vuksanlekaj të cilin e përdor ujësjellësi i Podgoricës (tabela 22).

⁶⁷ Gjendja e cilësisë së ujërave në Mal të Zi, viti 2021 – Enti për Hidrometeorologji dhe seizmologji (2022)

Pusi në vendbanimin Dreshaj dhe pusi në vendbanimin Vrane janë pjesë e monitorimit të zonave të ndjeshme për shkak të rritjes së përmbajtjes së nitratit.

Tabela 22. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes kimike të ujërave nëntokësor në bazë të parametrave të përgjithshëm fiziko-kimik dhe substancave ndotëse, viti 2021 (shkurtimisht)⁶⁸

Komuna	Kodi i trupit ujqor të ujërave nëntokësor apo grupit të TU të ujërave nëntokësor	Emërtimi i TU të ujërave nëntokësor apo grupit të TU të ujërave nëntokësor	Nr. Rendor i pikës matëse	Emërtimi i pikës matëse	Gjendja e ujit-elementët e përgjithshëm fiziko-kimik të cilësisë dhe substancat ndotëse	
1	Ulqin	ME_A_GVTPV_I_2	Fusha e Ulqini	1	Shën Gjergji	Dobët
		ME_A_GVTPV_I_2	Fusha e Ulqini	2	Lisna bori	Mirë
		ME_A_GVTPV_K_3	Mozhura-Pashtroviq	3	Gaç	Mirë
2	Tivar	ME_A_GVTPV_K_3	Mozhura-Pashtroviq	4	Kajnak	Mirë
		ME_A_GVTPV_K_3	Mozhura-Pashtroviq	5	Popoviqi	Dobët
		ME_A_GVTPV_K_1	Skaji jugor i L. Shkodrës	6	Vele Oko	Mirë
		ME_A_GVTPV_C_8	Orahovshtica- Lumi Crnojeviq	7	Fusha Orahovo	Dobët
		ME_A_GVTPV_C_8	Orahovshtica- Lumi Crnojeviq	8	Sjenokos	Dobët
		ME_A_GVTPV_C_8	Orahovshtica- Lumi Crnojeviq	9	Podgorska Vrella	Dobët
3	Budvë	ME_A_GVTPV_K_3	Mozhura-Pashtroviq	10	Rezheviqa Lumi	Mirë
		ME_A_GVTPV_K_4	Grbal-Llushtica	11	Tek shkolla	Dobët
		ME_A_GVTPV_K_4	Grbal-Llushtica	12	Jaz	Dobët
4	Risan	ME_A_VTPV_K_6	Orijen	13	Shpella e Risanit	Dobët
5	Podgoricë	ME_A_GVTPV_K_9	Karuç-Sinjac	14	Golemadi	Dobët
		ME_A_GVTPV_K_9	Karuç-Sinjac	15	Kallugjerovo Oko	Mirë
		ME_A_GVTPV_K_9	Karuç-Sinjac	16	Bole sestre-pus i shpuar	Mirë
		ME_A_GVTPV_K_9	Karuç-Sinjac	17	Bole sestre-akuifer	Mirë
		ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	18	Plantacionet e vreshtave	Mirë
		ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	19	Grykderdhja e Cemit	Mirë
		ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	20	Fusha e Cemit	Mirë
		ME_A_GVTPV_I_16	Kuçi	21	Vrella e Ribnicës	Mirë
		ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	22	Zagoriç	Mirë
		ME_A_GVTPV_C_16	Kuçi	23	Bioça	Mirë
		ME_A_GVTPV_C_11	Prekornica-Bjellopavliq	24	Mareza	Mirë
		ME_A_GVTPV_K_12	Garaç	25	Vuçji studenac	Mirë
		ME_A_GVTPV_C_11	Prekornica-Bjellopavliq	26	Radovçe	Mirë
		ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	27	Gostil	Dobët
		6	Tuz	ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	28
ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës			29	Dreshaj	Dobët
ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës			30	Vuksanlekaj	Mirë
ME_A_GVTPV_C_16	Kuç			31	Tërgajë	Mirë

⁶⁸ Gjendja e cilësisë së ujërave në Mal të Zi, viti 2021 – Enti për hidrometeorologji dhe seizmologji (2022)

Monitorimi i kryer ka treguar se ujërat nëntokësore nga lokacionet Vuksanlekaj dhe Tërgajë janë të cilësisë së kënaqshme, statusi i të cilave është vlerësuar si i mirë, ndërsa ujërat nga lokacioni Vrane dhe Dreshaj janë vlerësuar si të dobët.

Ndotësit dhe përmbajtja e parametrave, për aq sa këto dy puse vlerësohen si të dobëta, janë kryesisht të njëjta me vitet e kaluara, ku vërehet veçanërisht përmbajtja e nitrateve, e cila ka shënuar rritje të vlerave.

Monitorimi i ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore – viti 2022

Për ujërat sipërfaqësore, gjatë vitit 2022, monitorimi i cilësisë së ujit është kryer në një pikë matje në lumin Cem (rrjedha e sipërme), ndërsa në liqenin e Shkodrës, monitorimi i cilësisë së ujit është kryer në katër lokacione, identike me tre vitet e mëparshme. (tabela 23).

Gjendja/potenciali i përgjithshëm ekologjik në bazë të monitorimit të kryer në lumin Cem u vlerësua si i dobët dhe arsyeja e kësaj gjendje është devijimi i parametrave biologjik (makrozoobentos) nga vlerat referente.

Për Liqenin e Shkodrës, gjendja/potenciali i përgjithshëm ekologjik u vlerësua si i moderuar për lokacionet Moraçnik dhe Vija i Nënhelmit, gjendja/potenciali i përgjithshëm ekologjik i dobët për vendndodhjen Balta Vuçko -Kamenik dhe gjendja/potenciali i përgjithshëm ekologjik i mirë për vendndodhjen matëse në Qendër të liqenit.

Tabela 23. Pasqyrimi i vlerësimit ES/EP dhe HS të ujërave sipërfaqësor, gjendjes totale dhe gjendjes sipas elementëve të parametrave të përgjithshëm fiziko-kimik të cilësisë, substancave ndotëse dhe prioritare dhe të parametrave biologjik – viti 2022 (shkurtimisht)⁶⁹

Viti 2022					Gjendja kimike dhe ekologjike e cilësisë së ujërave									ES/EP dhe HS total pa bashkësitë markozoobenton
Emërtimi i trupave ujqor (TU)	TU Sipërfaqësor	Lloji i TU	Nr. rendor	Emërtimi i pikës matëse	Substancat prioritare dhe ndotëse	Parametrat e përgjithshëm fiziko-kimik	Substancat specifike ndotëse	Fitoplanktoni	Fitobentos	Makrofitet	Makrozoobentos	ES/EP dhe HS total në bazë të 6		
1	Buna	1	R9	1	Reç	Sh.Mirë	Moder.		Sh.mirë	Dobët mod.	Mirë	Sh.dobët	Sh.dobët	Dobët
2	Crnica	1	R3	2	Rrjedha e epërme-mbi urën hekurudh.	-	Mirë	-	-	Sh.mirë	Sh.mirë	Moder.	Moder.	Mirë
3	Orahovshtica	1	R3	3	Rrjedha e mesme	-	Mirë	-	-	-	-	Moder.	Moder.	Mirë
4	R. Crmojeviq	1	R6	4	Brodskja Njiva	Sh.mirë	Mirë	Moder.	Moder.	Mirë	-	Mirë	Moder.	Moder.
5	Moraça	3	R5	5	Pernica	-	Mirë	-	-	Sh.mirë	-	Moder.	Moder.	Mirë
		5	R8	6	Nën Qendrën sportive	-	Mirë	-	-	Sh.mirë	-	Dobët	Dobët	Mirë
		7	R8	7	Rrjedha e poshtme	Sh.mirë	Moder.	Sh.mirë	Moder.	Sh.mirë	-	Dobët	Dobët	Moder.
6	Mrtvica	3	R5	8	Mbi grykëderdhje	-	Moder.	-	-	Mirë	-	Dobët	Dobët	Moder.
7	Mala Lumi	2	R6	9	Mbi grykëderdhje-Bioçë	-	Mirë	-	-	Mirë	-	Dobët	Dobët	Mirë
8	Cemi	1	R6	10	Rrjedha e epërme	-	Mirë	-	-	Mirë	-	Dobët	Dobët	Mirë
9	Zeta	1	R5	11	Ura Duklov, tëposhtë urës	Sh.mirë	Moder.	Moder.	-	Mirë	Dobët	Mirë	Dobët	Dobët
		4	R8	12	Vranjske Njive, tëposhtë urës	Sh.mirë	Moder.	Moder.	Moder.	Mirë	Moder.	Dobët	Dobët	Moder.
1	L. Shkodrës	WB1	L4	35	Balta Vuçko-Kamenik	-	Mirë	-	Dobët M	Mirë	Dobët	-	Dobët	Dobët
		WB3	L5	36	Moraçnik	-	Mirë	-	Moder.	Sh.mirë	Moder.	-	Moder.	Moder.
		WB2	L4	37	Vija e Nënhelmit	-	Moder.	-	Moder.	Sh.mirë	Moder.	-	Moder.	Moder.

⁶⁹ Gjendja e cilësisë së ujërave në Mal të Zi, viti 2022 – Enti për hidrometeorologji dhe seizmologji (2023)

Plani lokal i mbrojtjes së mjedisit i Komunës së Tuzit, 2024-2027

		WB4	L5	38	Qendra e Liqenit	-	Mirë	-	Mirë	-	-	-	Mirë	Mirë
2	L. Plavës	1	L1	39	Tek trapi lundruës	-	Mirë	-	Moder.	Sh.mirë	Moder.	-	Moder.	Moder.
3	Liqeni i Zi	1	L1	40	Tek trapi	-	Mirë	-	Dobët m.	Sh.mirë	Dobët	-	Dobët	Dobët

Monitorimi i ujërave nëntokësore në territorin e komunës së Tuzit gjatë vitit 2022 është realizuar në të njëjtën mënyrë, gjegjësisht në të njëjtat pika matëse si në vitin 2021. Pikat matëse kanë përfshirë një pus në vendbanimin Vrane (shtëpia Majkëq), pusin në vendbanimin Dreshaj (shtëpia Dreshaj), një pus në vendbanimin Vuksanlekaj (të cilin e përdor ujësjellësi i Podgoricës) dhe një pus i shpuar në Tërgajë (tabela 24).

Tabela 24. Pasqyrimi i vlerësimit të gjendjes kimike të ujërave nëntokësore në bazë të parametrave të përgjithshëm fiziko-kimik dhe substancave ndotëse, viti 2022(shkurtimisht)⁷⁰

Komuna	Kodi i trupit ujqor të ujërave nëntokësore apo grupit të TU të ujërave nëntokësore	Emërtimi i TU të ujërave nëntokësore apo grupit të TU të ujërave nëntokësore	Nr. Rendor i pikës matëse	Emërtimi i pikës matëse	Gjendja e ujtit-elementët e përgjithshëm fiziko-kimik të cilësisë dhe substancat ndotëse	
1	Ulqin	ME_A_GVTPV_I_2	Fusha e Ulqini	1	Shën Gjergji	Dobët
		ME_A_GVTPV_I_2	Fusha e Ulqini	2	Lisna bori	Dobët
		ME_A_GVTPV_K_3	Mozhura-Pashtroviq	3	Gaç	Mirë
2	Tivar	ME_A_GVTPV_K_3	Mozhura-Pashtroviq	4	Kajnak	Mirë
		ME_A_GVTPV_K_3	Mozhura-Pashtroviq	5	Popoviqi	Dobët
		ME_A_GVTPV_K_1	Skaji jugor i L. Shkodrës	6	Vele Oko	Mirë
		ME_A_GVTPV_C_8	Orahovshtica- Lumi Crnojeviq	7	Fusha Orahovo	Dobët
		ME_A_GVTPV_C_8	Orahovshtica- Lumi Crnojeviq	8	Sjenokos	Mirë
		ME_A_GVTPV_C_8	Orahovshtica- Lumi Crnojeviq	9	Podgorska Vrella	Mirë
3	Budvë	ME_A_GVTPV_K_3	Mozhura-Pashtroviq	10	Rezheviqa Lumi	Mirë
		ME_A_GVTPV_K_4	Grbal-Llushtica	11	Tek shkolla	Mirë
		ME_A_GVTPV_K_4	Grbal-Llushtica	12	Jaz	Dobët
4	Risan	ME_A_VTPV_K_6	Orijen	13	Shpella e Risanit	Dobët
5	Podgoricë	ME_A_GVTPV_K_9	Karuç-Sinjac	14	Golemadi	Dobët
		ME_A_GVTPV_K_9	Karuç-Sinjac	15	Kallugjerovo Oko	Mirë
		ME_A_GVTPV_K_9	Karuç-Sinjac	16	Bolje sestre-pus i shpuar	Mirë
		ME_A_GVTPV_K_9	Karuç-Sinjac	17	Bolje sestre-akuifer	Mirë
		ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	18	Plantacionet e vreshtave	Dobët
		ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	19	Grykderdhja e Cemit	Mirë
		ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	20	Fusha e Cemit	Mirë
		ME_A_GVTPV_I_16	Kuçi	21	Vrella e Ribnicës	Dobët
		ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	22	Zagoriç	Mirë
		ME_A_GVTPV_C_16	Kuçi	23	Bioça	Mirë
		ME_A_GVTPV_C_11	Prekornica-Bjellopavliq	24	Mareza	Mirë
		ME_A_GVTPV_K_12	Garaç	25	Vuçi studenac	Dobët
		ME_A_GVTPV_C_11	Prekornica-Bjellopavliq	26	Radovçe	Mirë
		ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	27	Gostil	Dobët
6	Tuz	ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	28	Vrane	Dobët
		ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	29	Dreshaj	Dobët
		ME_A_GVTPV_I_10	Fusha e Zetës	30	Vuksanlekaj	Mirë
		ME_A_GVTPV_C_16	Kuç	31	Tërgajë	Mirë

⁷⁰ Gjendja e cilësisë së ujërave në Mal të Zi, viti 2021 – Enti për hidrometeorologji dhe seizmologji (2022)

Ujërat nëntokësorë nga pikat matëse Vuksanlekaj dhe Tërgajë janë vlerësuar të mira, ndërsa ujërat nëntokësore nga pikat matëse Vrane dhe Dreshaj janë vlerësuar të dobëta. Në mostrat e ujit të ekzaminuara nga pusët në vendbanimet Dreshaj dhe Vrane, është konstatuar një përmbajtje e shtuar e nitrateve dhe fosfateve, gjë që tregon ndikimin e përdorimit të plehrave artificiale.

Monitorimi katërvjeçar i cilësisë së ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore në territorin e komunës së Tuzit përcaktoi gjendjen e përgjithshme ekologjike të këtyre ujërave, të cilat paraqesin pikënisje për përcaktimin dhe zbatimin e masave adekuate për përmirësimin e gjendjes së tyre.

Nga ujërat sipërfaqësore, lumi Cem shikuar gjatë gjithë periudhës së monitorimit ka shfaqur një gjendje të përgjithshme ekologjike të dobët/shumë të dobët. Arsyeja kryesore për vlerësimin e kësaj gjendje është devijimi dominues i parametrave biologjik nga vlerat referente të përdorura, konkretisht devijimi i parametrave të bashkësisë makrozoobentos dhe fitobentos. Çrregullimi i parametrave biologjik tregon se habitatet e tyre natyrore me shumë gjasa janë prishur nga ndryshimet natyrore të dinamikës së vetë rrjedhës dhe nga disa aktivitete antropogjene.

Liqeni i Shkodrës gjatë periudhës së analizuar tregoi vlerësime të ndryshme të gjendjes së përgjithshme ekologjike në lokacione të ndryshme. Duke qenë se sipërfaqja e liqenit mbulon lokalitetet e disa komunave, madje edhe territorin e shtetit fqinj, nuk është e mundur të specifikohen plotësisht aktivitetet dhe burimet e ndotjes që kontribuojnë në përkeqësimin e gjendjes së mirë ekologjike të ujit të Liqenit të Shkodrës.

Ujërat nëntokësore mostrat e të cilave janë marrë nga pusët në vendbanimin Vuksanlekaj dhe pusët shpuese në Tërgajë, gjatë dy viteve të monitorimit të analizuar treguan gjendje të mirë, përkundër ujit mostrat e të cilit janë marrë nga pusët në vendbanimet Dreshaj dhe Vrane, të cilat gjatë monitorimit katërvjeçar vazhdimisht treguan gjendje të dobët. Në gjendje të dobët të ujit nga këto pika matëse ka ndikuar rritja e përmbajtjes së nitrateve në to, gjë që tregon për përdorim joadekuat dhe të tepruar të plehrave artificiale.

Bujqësia ndikon ndjeshëm në cilësinë e ujit, veçanërisht duke marrë parasysh efektin e pesticideve dhe plehrave që përfundojnë të tretur në rrjedhat e lumenjve dhe në ujërat nëntokësore. Që pesticidet të jenë të përdorshme, duhet të përzihen me ujë, gjë që lehtëson shpërlarjen e tyre dhe lëvizjen e tyre nëpër tokë, duke ndotur kështu ujërat nëntokësore. Një kullim më i madh i pesticideve ndodh pikërisht kur ato përzihen me ujë, në ato raste lëvizin më lehtë nëpër tokë dhe kështu ndotin ujërat nëntokësore. Sasia e kullimit lidhet me disa karakteristika të tokës dhe pesticideve, shkallën e reshjeve si dhe të ujitjes.

Ndikim negativ në cilësinë e ujërave nëntokësore dhe sipërfaqësore ka edhe blegtoria. Ndotja e madhe e rrjedhave ujore me lëndë ushqyese vjen nga fermat e blegtorisë. Fermat blegtoriale shumë shpesh e hedhin plehun e stallës në gropa natyrore, bazene në tokë, laguna. Këto vend-deponime nuk kanë një shtresë mbrojtëse, kështu që substancat e dëmshme depërtojnë lehtësisht në ujërat nëntokësore. Plehrat e lëngëta të stallës më së shpeshti drejtohen, pa asnjë trajtim, në kanale kulluese dhe kur është e mundur, edhe në lumenj. Rritja e përqendrimit të lëndëve ushqyese nga fermat blegtoriale në rrjedhat ujore shkakton rritje të tepruar të algave. Algat shpejtë konsumojnë

oksigjenin, mbulojnë sipërfaqen e ujit dhe parandalojnë depërtimin e dritës. Vjen deri tek eutrofikimi i ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore dhe ndalon funksionimi normal i ekosistemit ujor.

Rekomandime për ruajtjen dhe përmirësimin e cilësisë së ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore:

- ✓ Edukimi i popullsisë lokale për rëndësinë e ruajtjes së resurseve ujore;
- ✓ Zbatimi i masave për parandalimin e depozitimit të paligjshëm të mbetjeve komunale dhe mbeturinave tjera në shtretërit e lumenjve dhe në brigjet e ujërave sipërfaqësore, në gropa natyrore, shpella etj., përmes të cilave përmbajtja e tyre mund të arrijë në ujërat nëntokësore;
- ✓ Zbatimi i masave për çrrënjosje të çdo forme të shfrytëzimit të rërës dhe zhavorrit nga shtretërit e lumenjve;
- ✓ Zbatimi i masave për parandalimin e erozionit dhe degradimit të brigjeve të ujtrave;
- ✓ Ndalimi i përdorimit të makinerive bujqësore dhe ndërtimore në ujërat sipërfaqësore dhe në tokat ujore;
- ✓ Përpilimi dhe zbatimi i planeve të veprimit dhe udhëzuesve për zbatimin e praktikave të mira bujqësore, të cilat përfshijnë masat që lidhen me përdorimin e qëndrueshëm të plehrave dhe produkteve për mbrojtjen e bimëve;
- ✓ Ngritja e një sistemi monitorimi dhe kontrolli të përdorimit të plehrave dhe produkteve për mbrojtjen e bimëve në afërsi të ujërave sipërfaqësore;
- ✓ Ndalimi i shkarkimit të drejtpërdrejtë të ujërave të zeza nga fermat në rrjedha ujore;
- ✓ Planifikimi dhe ndërtimi i sistemit të kanalizimit publik (rrjetit të kanalizimit) dhe sistemit për trajtim të ujërave të zeza (sipas Planit zhvillimor strategjik të Komunës së Tuzit për periudhën e ardhshme);
- ✓ Aplikimi i teknologjive më të mira të disponueshme për impiantet e reja;
- ✓ Fushatë edukative dhe nxitje e popullatës për instalimin dhe përdorimin e gropave septike konvencionale, ekologjikisht të pranueshme (që nuk e lëshojnë ujin), me detyrimin e vetëqeverisjes lokale të organizimit të një sistem për grumbullimin e përmbajtjeve të tyre dhe trajtim të mëtejshëm;
- ✓ Zbatimi i parimit “ndotësi paguan”;
- ✓ Përpilimi i një Plani monitorimi dhe përcjellje e vazhdueshme e gjendjes ekologjike të ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore brenda territorit të komunës;
- ✓ Sjellja e Planit operativ për zbatimin e masave në rast të ndotjes së jashtëzakonshme të ujërave lokale;
- ✓ Krijimi dhe ngritja e kadastrës ujore të ndotësve.

4.2.2 Uji i pijshëm

Me qellim të mbrojtjes së shëndetit të njerëzve nga efektet negative të kontaminimit, uji i pijshëm duhet të jetë i shëndetshëm dhe i pastër.

Siguria e ujit të pijshëm kushtëzohet nga një sërë faktorësh, ndër të cilët më kryesorët janë: cilësia e ujit në burim, efikasiteti i trajtimit dhe integriteti i sistemit të shpërndarjes.

Uji nga pikëpamja shëndetësore është i rregullt dhe i pastër nëse:

- nuk përmban mikroorganizma, parazitë dhe format e tyre zhvillimore ose substanca që, në numër ose përqendrim, mund të përbëjnë rrezik për shëndetin e njeriut;

- nuk përmban substanca të dëmshme në përqendrime që vetëm ose së bashku me substanca të tjera paraqesin rrezik për shëndetin e njeriut;
- plotëson vlerat e përcaktuara në aspektin e parametrave mikrobiologjik, kimik dhe tregues; dhe
- plotëson parametra shtesë që mund të përcaktohen vetëm për një pjesë të caktuar të territorit të Malit të Zi.

Të gjitha burimet, si dhe objektet publike për furnizim me ujë, duhet të mbrohen nga ndotja aksidentale ose e qëllimshme dhe ndikimet e tjera që mund të rrezikojnë rregullsinë në pikëpamje shëndetësore të ujit, në përputhje me rregulloret që rregullojnë ujërat.

Komuna e Tuzit në masë të madhe furnizohet me ujë përmes sistemit ujësjellës "Tuzi".

Kapaciteti total i instaluar është rreth 220 l/s, i cili furnizohet nëpërmjet tre stacioneve të pompimit:

- SP "Tuzi" 12 l/s

- SP "Mileshesh" 78 l/s (43 l/s, 20 l/s, 15 l/s)

- SP "Vuksanlekaj" 130 l/s (45 l/s, 85 l/s)

Sistemi ujësjellës "Tuzi" ka tre rezervuarë, përkatësisht: rezervuarin "Vuksanlekaj" (kapaciteti 800 m³), rezervuarin "Milesh" (kapaciteti 200 m³) dhe rezervuarin "Mali Lekaj" (kapaciteti 800 m³).

Kapaciteti i përgjithshëm i rezervuareve është 1800 m³.

Që nga viti 2011, si pjesë përbërëse e sistemit ujësjellës unik "Tuzi", ekziston edhe ujësjellësi "Malësia e Jugut", i cili përfshin tre bashkësi lokale: Sukruq, Vuksanlekaj dhe Vrane. Ujësjellësi Sistemi ujësjellës "Dinosha" furnizon konsumatorët në vendbanimin Dinoshë. Ka një pus me kapacitet 28 l/s. Ky sistem ka një rezervuar me kapacitet 400 m³.

Me shërbime të furnizimit publik me ujë në vitin 2022 në komunën e Tuzit janë përfshirë 4,275 shfrytëzues (4,093 persona fizik dhe 182 persona juridik). Të dhënat për sasinë e ujit të kapur nga burimet e ujit nuk janë të disponueshme. Gjatë vitit 2022, shfrytëzuesve u janë dorëzuar 1,058,615 m³ ujë të pijshëm, nga të cilët 957,151 m³ ujë janë dorëzuar për përdoruesit nga kategoria e personave fizik, dhe 101,464 m³ ujë për përdoruesit nga kategoria e personave juridik ⁷¹.

Meqenëse në kuadër të komunës ka vendbanime që nuk kanë të instaluar rrjet të ujësjellësit, për nevojat e popullatës së këtyre vendbanimeve uji i pijshëm sigurohet përmes cisternave (autoboteve) që janë pjesë e veprimtarisë së vetë komunës së Tuzit dhe realizohet përmes personit juridik "Vodovod i kanalizacija /Ujësjellësi dhe kanalizimi" Sh.p.k. Tuz.

Monitorimi i ujit bëhet si monitorim kontrollues (bazë-i rregullt) dhe rishikues (periodik). Për nevojat e ujësjellësit të komunës së Tuzit, monitorimin e ujit të pijshëm e kryen "Vodovod i Kanalizacija"(Ujësjellësi dhe kanalizimet) sh.p.k. Podgoricë, e cila të gjitha mostrat e ujit të papërpunuar nga burimi i ujit dhe ujit të klorur nga rrjeti i shpërndarjes i ekzaminon në laboratorin e saj të brendshëm të akredituar.

Cilësia e ujit vlerësohet në bazë të përputhshmërisë së rezultateve të fituara dhe PML-së së përcaktuar (përqendrimi maksimal i lejuar) të parametrave të cilësisë të ekzaminuar, në pajtim me

⁷¹ Raporti mbi aktivitetet në lidhje me veprimtarinë e rregulluar komunale në vitin 2022, REGAGEN, 2023

*Rregulloren për parametrat, verifikimin e përputhshmërisë, metodat, mënyrën, vëllimin e analizave dhe zbatimin e monitorimit të regullsisë së ujit për përdorim njerëzor*⁷².

Uji i pijshëm është një resurs shumë i ndjeshëm për sa i përket cilësisë. Cilësia e ujit mund të ndikohet nga faktorë natyror dhe antropogjen. Nga ndikimet natyrore, më të përfaqësuara janë ndryshimet në cilësinë e ujit pas reshjeve të mëdha, pas mbërritjes së kafshëve të egra të ngordhura në burime të ujit, etj. Ndikimi antropogjen manifestohet kryesisht nga përdorimi i tepruar i plehrave artificiale dhe produkteve për mbrojtjen e bimëve në tokat bujqësore, depozitimi joadekuat i mbetjeve organike nga fermat dhe stalla, depozitimi joadekuat i mbetjeve komunale dhe mbeturinave tjera pranë burimeve të ujit, neglizhenca dhe mosmirëmbajtja e burimeve të ujit, etj.

Rekomandime për ruajtjen dhe përmirësimin e cilësisë së ujit të pijshëm:

- ✓ Krijimi i zonave të mbrojtjes sanitare në burimet ujore në përputhje me Rregulloren për përcaktimin dhe mirëmbajtjen e zonave dhe brezave sanitare mbrojtës të burimeve ujore dhe kufizimeve në këto zona⁷³.
- ✓ Kryerja e kontrolleve dhe mirëmbajtjeve të rregullta të rrjetit të ujësjellësit;
- ✓ Kryerja e kontrolleve të rregullta të regullsisë së ujit të pijshëm;
- ✓ Ndërtimi i infrastrukturës së re ujore me qëllim të mbulimit më të mirë të të gjitha vendbanimeve me ujë të pijshëm;
- ✓ Zbatimi i masave për parandalimin e hedhjes së paligjshme të mbetjeve pranë burimeve ujore;
- ✓ Përpilimi dhe zbatimi i planeve të veprimit dhe udhëzuesve për zbatimin e praktikave të mira bujqësore, në të cilat janë të përfshira masat që lidhen me përdorimin e qëndrueshëm të plehrave dhe produkteve për mbrojtjen e bimëve;
- ✓ Kufizimi i përdorimit të plehrave dhe preparateve për mbrojtjen e bimëve në tokë pranë burimeve ujore;
- ✓ Inkurajimi i popullatës për instalimin dhe përdorimin e gropave septike konvencionale ekologjike të pranueshme (ujëmbajtëse), me detyrimin e vetëqeverisjes lokale të organizimit të një sistemi të grumbullimi të përmbajtjes së tyre dhe dërgimin për trajtim të mëtejshëm;
- ✓ Zgjidhja e problemit të ujërave të zeza komunale me ndërtimin e rrjetit të kanalizimit dhe impiantit të trajtimit të ujërave të zeza.

4.3 Toka

Toka (trualli) ka një rëndësi të madhe për jetën në Tokë, për mbijetesën e njeriut dhe zhvillimin e qytetërimit njerëzor. Ajo është burim energjie, mineraleve të shumta, makro dhe mikro elementëve të nevojshëm për rritjen dhe zhvillimin e pothuajse të gjitha qenieve të gjalla.

Tokave duhet t'i kushtohet më shumë vëmendje sepse ato janë një potencial shumë domethënës si resurs ekonomik i kësaj zone. Potenciali pedologjik i komunës së Tuzit lidhet me gurin karbonat, sepse ky gur paraqet bazën mbi të cilën janë krijuar lloje të ndryshme të dherave. Për këtë arsye, llojet e tokës në një masë më të madhe i kanë karakteristikat e këtilla. Këto janë toka karstike, të

⁷²Rregullorja për parametrat, verifikimin e përputhshmërisë, metodat, mënyrën, vëllimin e analizave dhe zbatimin e monitorimit të regullsisë së ujit për përdorim njerëzor ("Fleta zyrtare e MZ", nr. 064/18 datë 04.10.2018, 101/21 datë 23.09.2021)

⁷³Rregullorja për përcaktimin dhe mirëmbajtjen e zonave dhe brezave sanitare mbrojtës të burimeve ujore dhe kufizimeve në këto zona ("Fleta zyrtare e MZ", nr. 066/09 datë 02.10.2009);

cilat sipas karakteristikave të tyre pedologjike ndahen në disa lloje. Krahas këtyre tokave, në zonën e Tuzit shfaqen edhe toka karbonate aluviale, të cilat janë shumë të rëndësishme për zhvillimin e bujqësisë në këtë zonë.

Komuna e Tuzit i ka të gjitha parakushtet e nevojshme për zhvillimin e bujqësisë, e cila është një sektor kyç i ekonomisë dhe burimi më i rëndësishëm i të ardhurave, veçanërisht për popullsinë e zonave rurale.

Bujqësia është aktiviteti kryesor në komunën e Tuzit, është një ndotës i konsiderueshëm, dhe si i tillë ushtron presion të fortë mbi mjedisin si në aspektin mekanik (lërimi, vaditja - shfaqja e erozionit) ashtu edhe kimikisht (pesticidet, plehrat minerale). Problemet në mbrojtjen e mjedisit ndodhin për shkak të përdorimit të papërshtatshëm të preparateve kimike (plehrave dhe pesticideve) në prodhimtarinë bujqësore, të cilët përdoren në mënyrë joprofesionale nga fermerët dhe kështu sasi të mëdha të materieve ndotëse arrijnë në tokë, në ujëra sipërfaqësore dhe nëntokësore.

Aplikimi jo i duhur i plehrave minerale mund të ndikojë në pH reaktionin, strukturën dhe biogjenitetin e tokës ose eventualisht në grumbullimin e substancave të dëmshme në tokë dhe bimë. Plehrat më të përdorura kanë si bazë azotin, natrium dhe kalium, të cilët përfaqësojnë lëndët ushqyese bazë që përmirësojnë rritjen dhe zhvillimin e bimëve. Teprica e këtyre elementeve absorbohet në grimcat e tokës dhe duke u kulluar nga reshjet atmosferike ose nga ujitja, ato mund të arrijnë në ujërat sipërfaqësore dhe nëntokësore.

Përmbajtja radioaktive e plehrave ndryshon ndjeshëm dhe varet nga përqendrimi i tyre në mineralin amë dhe nga procesi i prodhimit të plehrave. Aty ku përdoren nivele të larta vjetore të plehrave fosforike, kjo mund të rezultojë në përqendrime të uranimit në tokë dhe ujërat e kullimit që janë disa herë më të larta se normalja.

Futja kryesore të metaleve të rënda (p.sh. plumbi, kadmiumi, arseniku, mërkuri) në sistemet bujqësore janë plehrat, mbetjet organike siç është plehu organik i stallës dhe mbetjet nga nënproduktet industriale. Plehrat inorganike posaçërisht paraqesin një rrugë të rëndësishme për hyrjen e metaleve të rënda në tokë. Disa teknika bujqësore, të tilla si vaditja, mund të çojnë në akumulimin e selenit i cili në mënyrë natyrore ndodhet në tokë, gjë që mund të shkaktojë që rezervuarët e ujit në rrjedhën e poshtme të përmbajnë përqendrime të selenit që janë toksike për kafshët e egra, bagëtinë dhe njerëzit.

Urbanizimi dhe shndërrimi i tokës bujqësore në atë ndërtimore, shkatërrimi i pyjeve, bujqësia intensive, industria etj., paraqesin shkaqet kryesore antropogjene të shkatërrimit dhe degradimit të tokës natyrore. Toka dhe ruajtja e saj është një faktor i rëndësishëm në mbrojtjen e mjedisit dhe zhvillimin e qëndrueshëm.

Një nga mekanizmat bazë të mbrojtjes së tokës është ekzaminimi i përmbajtjes dhe cilësisë së tokës - monitorimi. Monitorimi i gjendjes së tokës dhe ekzaminimi i përmbajtjes së substancave të rrezikshme dhe të dëmshme në tokë kryhet në përputhje me Ligjin për mjedisin⁷⁴, Ligjin për tokën

⁷⁴ Zakon o životnoj sredini ("Fleta zyrtare e MZ", br. 052/16, 073/19)

bujqësore⁷⁵ dhe Rregulloren për përqendrimet e lejuara të materieve të dëmshme dhe të rrezikshme në tokë dhe metodat për ekzaminimin e tyre⁷⁶, dhe harmonizohet gjithashtu me kërkesat e Konventës së Stokholmit për substancat ndotëse organike afatgjatë (POPs).

Monitorimi i gjendjes së tokës përfshin monitorimin e përmbytjes së elementeve kimike në tokë, përkatësisht: kadmium (Cd), plumb (Pb), merkur (Hg), arsenik (As), krom (Cr), nikel (Ni), fluor (F), bakër (Cu), molibden (Mo), bor (B), zink (Zn) dhe kobalt (Co). Monitorimi i ndotjes potenciale të tokës përfshin monitorimin e përmbytjes së materieve organike toksike dhe kancerogjene në tokë, pra të ndotësve organik afatgjatë (POPs). Në përputhje me kërkesat e Konventës së Stokholmit, është implementuar monitorimi i dy parametrave tjerë (POPs) organik: acidi sulfonik perfluorooktan (PFOS) dhe eteret difenil të polibrominuar (PBDE). Përveç tyre, sipas nevojës mund të monitorohet prania e bifenileve të poliklorinuara (kongjeneruesit e PCB), pesticideve klororganike, hidrokarbureve aromatike policiklike (PAH), si dhe komponimeve organotone (TBT, TMT), si dhe prania e mundshme e dioksinave/furaneve në tokë.

Meqenëse monitorimi i tokës kryhet në bazë të *Ligjit në fuqi për tokën bujqësore*, i cili rregullon tokën bujqësore, për tokë me destinim tjetër (tokë industriale, tokë për kënd lojrash për fëmijë, parqe, zona banimi, etj) nuk ka PML përkatëse të përshtatshme, të përcaktuara me ligj të substancave të rrezikshme dhe të dëmshme, gjë që e vështirëson monitorimin adekuat.

Në periudhën nga viti 2020, personi juridik i autorizuar kryen monitorimin e cilësisë së tokës në një numër të caktuar lokacionesh në territorin e Malit të Zi. Vendndodhja më e afërt me komunën e Tuzit nga e cila është marrë mostra e tokës me qëllim të ekzaminimit të përmbytjes së saj është në vendbanimin Omerbožaj, nga toka bujqësore afër landfillit të mbeturinave komunale "Livade". Rezultatet e monitorimit trevjeçar tregojnë rritje të vlerave të kromit, nikelit, borit dhe fluorit në këtë tokë dhe në bazë të formës në të cilën gjenden, e cila është konstatuar me ekzaminim, mund të vihet në përfundim se kanë prejardhje natyrore, gjeologjike. Nga substancat organike toksike dhe kancerogjene të analizuar, u detektua vetëm prania e hidrokarbureve aromatike policiklike (PAH), përqendrimi i të cilave është gjithmonë brenda PML-së së përcaktuar, ndërsa të gjitha kimikatet tjera POPs ishin nën kufirin e detektimit⁷⁷.

Monitorimi i lartpërmendur nuk paraqet një tregues adekuat të gjendjes së cilësisë së tokës në territorin e komunës së Tuzit, por paraqitet si i vetmi monitorim zyrtar i tokës që është kryer në lokacione në afërsi të kësaj komune.

Ndikimin më të madh në cilësinë e tokës në territorin e komunës së Tuzit mund ta ketë përdorimi jo i duhur i plehrave dhe mjeteve për mbrojtjen e bimëve në tokën bujqësore, djegia e biomasës në ambiente të hapura, asgjësimi i mbeturinave në mënyrë jo të duhur (të mbeturinave veçanërisht të rrezikshme në formën e vajrave dhe lubrifikantëve të përdorur, bojërave, llaqeve dhe kimikateve të tjera, etj.), aksidentet dhe havaritë në nënstacione elektrike, rrjedhjet e karburanteve dhe lubrifikantëve në transportin hekurudhor, etj.

⁷⁵ Ligji për token bujqësore ("Fleta zyrtare e RMZ", nr. 015/92, 059/92, 027/94, "Fleta zyrtare e MZ", nr. 073/10, 032/11)

⁷⁶ Rregullorja për përqendrimet e lejuara të materieve të dëmshme dhe të rrezikshme në tokë dhe metodat për ekzaminimin e tyre („Fleta zyrtare e RMZ“, br. 018/97)

⁷⁷ Informacion mbi gjendjen e mjedisit për vitin 2022. Agencia për mbrojtjen e mjedisit (2023)

Rekomandime për ruajtjen dhe përmirësimin e cilësisë së tokës:

- ✓ Hartimi dhe zbatimi i programit vjetor të ekzaminimit të përmbajtjes së substancave të rrezikshme dhe të dëmshme në tokë në territorin e komunës (monitorimi);
- ✓ Heqja në kohë dhe parandalimi i landfilleve të paligjshme dhe ngritja e një sistemi mbrojtjeje dhe mbikëqyrjeje mbi zonat e rehabilituara;
- ✓ Edukimi i popullsisë për ndikimin negativ të djegies së biomasës në natyrë;
- ✓ Parandalimi, mbikëqyrja dhe zbatimi i politikës ndëshkuese në fushën e parandalimit të djegies së biomasës në natyrë;
- ✓ Mbrojtja e tokës nga të gjitha format e erozionit, duke përfshirë uljen e presionit mbi tokë në aspektin e humbjeve fizike nga sfera e bujqësisë;
- ✓ Për të mbrojtur tokën nga kripëzimi, duhet zbatuar një mënyrë racionale ujitjeje, duhet të zvogëlohet kultivimi i tokës dhe të synohet që toka të mbahet me vegjetacion;
- ✓ Futja e përdorimit të biopesticideve të fituara nga materialet natyrore (kafshët, bimët, mikroorganizmat, mineralet e caktuara) si alternativë në krahasim me pesticidet tradicionale;
- ✓ Përpilimi dhe zbatimi i planeve të veprimit dhe udhëzuesve për zbatimin e praktikave të mira bujqësore, të cilat përfshijnë masat që lidhen me përdorimin e qëndrueshëm të plehrave dhe produkteve për mbrojtjen e bimëve;
- ✓ Organizimi i trajnimeve cilësore për bujqit në mënyrë që të përballen me problemet mjedisore, çka nënkupton edukimin për përdorimin efikas të resurseve, fokusimin në burimet e rinovueshme të energjisë, kalimin në ekonomi cirkulare, përmirësimin e biodiversitetit dhe reduktimin e llojeve të ndryshme të ndotjes;
- ✓ Regjistrimi i të gjitha nënstacioneve elektrike që përmbajnë vajra piralenik (PCB), dhe ekzaminimi i cilësisë së tokës në afërsi imediate të tyre;
- ✓ Zbatimi i parimit “ndotësi paguan”.

4.4 Biodiversiteti

4.4.1 Flora dhe vegjetacioni

Zona të cilës i përket Komuna e Tuzit ndodhet në zonën e vegjetacionit të shkozës (*Carpinion orientalis*, *Quercetalia pubescentis*) në të cilën ka një numër të konsiderueshëm komunitetesh bimore që përbëjnë specie autoktone dhe shumë specie të shumta aloktone (jovendase) që dominojnë në disa lokacione të caktuara. Falë kushteve të favorshme mikroklimatike, kjo zonë ka një periudhë vegjetative pothuajse të vazhdueshme, me praninë e një fondi të larmishëm specimesh bimore, pjesa më e madhe e të cilave i përkasin florës mesdhetare dhe submesdhetare. Diversiteti i madh i florës vaskulare të kësaj zone mund të shpjegohet me faktin se është një mjedis heterogjen që mundëson rritjen dhe mbijetesën e specieve me strategji të ndryshme mbijetese.

Fusha e Tuzit është pjesë e fushës shumë të gjerë karstike, Fushës së Cemit, ku janë identifikuar 1153 takson bimor (specie dhe nënspecie), nga të cilat 34 janë specie endemike ballkanike (4 janë të kufizuara në hapësirë të ish-Jugosllavisë). Bimësia (vegjetacioni) kryesore natyrore e Fushës së Cemit i përkiste bashkësisë pyjore *Quercetum trojanae*, i cili përveç dushkut maqedonas përfshinte edhe *Quercus pubescens*, *Quercus cerris*, *Pirus amygdaliformis*, *Amygdylus webbii*, *Fraxinus ornus*, *Punica granatum*, *Paliurus spina christi*, *Rubus ulmifolius*, *Crataegus monogyna*, *Phillyrea media*, *Clematis vitalba*, *Ruscus aculeatus*, *Rhamnus intermedius*, *Pistacia terebinthus*, *Juniperus*

oxycedrus dhe specie të tjera termofile. Sot në Fushën e Cemit është e pranishme bimësia e gurorëve submesdhetare (*Chrysopogoni-Satureion*), e cila përfaqëson fazën e degradimit të pyjeve të lartpërmendura, pyjeve të dikurshme termofile dhe gërmushore me lis(dushk) maqedonas, qarr, shkozë të zezë, bungbutë, shparth... Ky komunitet dominohet nga *Satureja montana* dhe *Poa bulbosa*. Lloje të tjera karakteristike janë: *Chrysopogon gryllus*, *Aegilops ovata*, *Teucrium capitatum*, *Anthemis arvensis*, *Micropus erectus*, *Erodium cicutarium*, *Centaurea splendens*, *Sanguisorba minor*, *Cerastium semidecandrum*, *Cynodon dactylon*, *Carlina vulgaris*, *Artemisia lobelii*, *Helichrysum italicum*, dhe të tjera⁷⁸.

4.4.2 Fauna

Sipas Studimit për Mbrojtjen e Kanionit të Lumit Cem⁷⁹, Studimit për mbrojtjen e Kanionit të Cemit⁸⁰, Planit të veprimit të biodiversitetit të Kryeqytetit Podgoricë⁸¹, llojet e gjitarëve që janë të pranishëm në territorin e Tuzit janë: lepuri (*Lepus europeus*), dhelpra (*Vulpes vulpes*), ujku (*Canis lupus*) (Aneksi IV i Direktivës së Habitatit), Shqarhi i artë (*Martes martes*), shqarhi i bardhë (*Martes foina*), vjedulla (*Meles meles*), iriq evropian (*Erinaceus europeus*), derri i egër (*Sus scrofa*), lakuriqi e natës (*Chiroptera*) (të gjitha llojet janë të mbrojtura me ligj në Mal të Zi), kurse në kanionin e lumit Cem lundërza (*Lutra lutra*) (Shtojca IV Direktiva e Habitatit).

Bazuar në të dhënat për praninë e shpendëve, Fusha e Cemit është kandidat për rrjetin e zonave të rëndësishme për qëndrimin e shpendëve në Mal të Zi (zonë IBA). Pjesa e poshtme e kanionit të Cemit, përgjatë bregut të ujit dhe rrugës së asfaltuar, në vende me bimësi tipike mesdhetare, dominojnë fiqtë, shega, shkoza, dushqet termofile dhe shelgjet mu pranë ujit, janë të pranishme habitate dhe vende çerdhesh për një numër të madh shpendësh, ku më të shumtët në numër janë: Gardalina (*Carduelis carduelis*), Vërdulli(*Carduelis chloris*), kanarina (*Serinus serinus*), borsi (*Fringilla coelebs*), Cërla verdhashe (*Emberiza cirulus*), bishtëbadha faqezezë (*Oenanthe hispanica*), larashi kurrizkuq (*Lanius collurio*), trishtili i kaltër (*Parus coeruleus*), trishtili i madh (*Parus major*), trishtili i murrmë (*Parus lugubris*), trishtili bishtgjatë (*Aegithalos caudatus*), mbretthi vetullbardhë (*Regulus regulus*), bilbilthi kokëzi (*Sylvia atricapilla*), bilbilthi gushëkuq (*Sylvia cantillans*), bilbilthi kokëzi gushëbardhë (*Sylvia melanocephala*), mëllenja (*Turdus merula*), bilbili (*Luscinia megarhynchos*), bishtatundësi i bardhë (*Motacilla alba*), bishtatundësi i verdhë (*Motacilla flava*), bengu (*Oriolus oriolus*) dhe mëllenja e ujit (*Cinclus cinclus*), dhe të tjerë⁸². Llojet e përmendura të shpendëve janë të mbrojtura me ligj në Mal të Zi.

Zvarranikët përfaqësohen sipas llojeve - *Podarcis muralis* (HD Shtojca IV), *Hemidactylus turcicus*, *Pseudopodus apodus* (HD Shtojca IV), gjarprinjtë - *Elaphe quatuorlineata* (HD Shtojca II, IV), *Zamenis longissima* (HD Aneksi IV), *Zamenis situla*, nepërka (*Vipera ammodytes*) (Shtojca IV HD) dhe shigjeta e shkurtër (*Hierophis gemonensis*) (legjislacioni kombëtar, Konventa e Bernës)

⁷⁸ S. Hadziablahović. The vascular flora of Ćemovsko polje (Montenegro). *Natura Montenegrina*, 2010.

⁷⁹ Studimi i mbrojtjes së kanionit të lumit Cem (draft), Qendra për mbrojtje dhe hulumtim të shpendëve të Malit të Zi, 2011

⁸⁰ Studimi i mbrojtjes për monument natyre „Kanioni I Cemit” (draft), Agjencinë për mbrojtje të mjedisit të Malit të Zi, 2015

⁸¹ Plani I veprimit të biodiversitetit të Kryeqytetit Podgoricë (draft), Kryeqyteti Podgoricë, 2017

⁸² Studimi i mbrojtjes së kanionit të lumit Cem (draft), Qendra për mbrojtje dhe hulumtim të shpendëve të Malit të Zi, 2011

dhe breshka e tokës (Testudo hermannii) (të gjitha llojet e listuara të zvarranikëve, përveç nepërkës, janë të mbrojtura në Mal të Zi).

Prej ujëtokësorëve, llojet më të numërta janë bretkosat nga gjinia Bufo.

Është prezente bretkosa barkverdhë (Bombina variegata) (Shtojca II HD). Është gjithashtu me rëndësi të theksohet prania e tritonit Triturus macedonicus (Shtojca IV HD)

Në lumin Cem u konstatua prania e 22 llojeve të peshqve, të cilët mund të klasifikohen në 8 familje. Ndër to, një vlerë të veçantë kanë llojet e salmonideve (troftës) të pranishme në të gjithë rrjedhën e lumit.

Ndër jovertebrorët e shumtë, më të shumtët në numër janë insektet, ndër to dominojnë Coleoptera, Heteroptera, Diptera, Lepidoptera. Përveç sa më sipër, sipas të dhënave të Agjencisë për mbrojtjen e mjedisit, pranë rrugës është evidentuar flutura Euphydryas aurinia, një specie me rëndësi për BE-në, e pranishme në HD, Listën e e kuqe të fluturave të Malit të Zi, nga viti 2023 është vlerësuar si specie e kërcënuar e rangut të specieve vulnerabël (VU). I njëjti status iu dha edhe fluturës së Pashkëve(flutura me ilikë) (Zerynthia polyxena), e cila u evidentua pranë burimit të Krevenicës, e cila është edhe specie e rëndësishme ndërkombëtare (HD EU). Gjithashtu, midis krahëfortëve, u regjistrua brisqari (Cerambyx cerdo) i pranishëm në HD EU Shtojcën II Shtojca IV.

4.4.3 Pyjet

Monitorimi i shëndetit të pyjeve përmes sistemit të mbrojtjes së pyjeve me qëllim të menaxhimit të qëndrueshëm të pyjeve shtetërore të menaxhuara nga Drejtoria për menaxhimin e pyjeve dhe vendeve të gjuetisë ka për qëllim parandalimin e prerjeve të paligjshme, mbrojtjen e pyjeve nga sëmundjet e bimëve dhe dëmtuesit, si dhe mbrojtjen e pyjeve nga zjarret.

Pjesa më e madhe e dëmeve në pyje ndodhin si pasojë e zjarreve dhe më pas vijnë dëmet që ndodhin si pasojë e prerjeve të paligjshme. Zjarret në pyje nuk janë regjistruar në zonën e komunës së Tuzit në periudhën 2019-2022. Për sa i përket prerjeve të paligjshme, sipas të dhënave të Drejtorisë së menaxhimit të pyjeve dhe vendeve të gjuetisë, ato janë regjistruar në Një Cem-Triesh dhe Një Deçiq-Bozhaj në vitet 2020, 2021 dhe 2022, me një masë totale drusore prej 35.22 m³.⁸³

Mbrojtja e pyjeve nga sëmundjet dhe dëmtuesit e bimëve kryhet në përputhje me rregulloret ligjore, planet vjetore dhe programin afatgjatë të bashkëpunimit ndërmjet Drejtorisë për menaxhimin e pyjeve dhe vendeve të gjuetisë me Fakultetin bio-teknik dhe Institutin për pylltari Sh.A. në Podgoricë. Nuk ka të dhëna për aktivitete të rëndësishme në fushën e mbrojtjes nga sëmundjet bimore të pyjeve në territorin e komunës së Tuzit në katër vitet e fundit.

Në raportet për gjendjen shëndetësore të pyjeve të Drejtorisë për menaxhimin e pyjeve dhe vendeve të gjuetisë konstatohet se stabiliteti dhe qëndrueshmëria afatgjatë e pyjeve në Mal të Zi nuk është i kërcënuar.

Rekomandime për përmirësimin e biodiversitetit:

⁸³ Drejtoria për menaxhim të pyjeve dhe vendeve të gjuetisë – Njësia rajonale Podgoricë (24.11.2023)

- Hartimi i një plani veprimi lokal për biodiversitetin, me të cilin do të mblidheshin të dhëna të sakta për biodiversitetin dhe do të përcaktoheshin masat për mbrojtjen e vlerave dhe zonave natyrore.
- Krijimi i bazës së të dhënave për biodiversitetin ku të gjitha të dhënat e konfirmuara dhe informacionet në dispozicion për territorin e komunës së Tuzit do të centralizohen, bashkohen në një pikë;
- Përfshirja e mbrojtjes së biodiversitetit gjatë krijimit të dokumenteve planifikuese, gjatë krijimit të planeve dhe programeve sektoriale dhe planeve të ardhshme (planifikimi urban, turizmi, trafiku, bujqësia, menaxhimi i ujit, menaxhimi i mbeturinave, masat parandaluese kundër rreziqeve);
- Rritja e ndërgjegjësimit për rëndësinë e biodiversitetit, duke aplikuar një gamë të gjerë aktivitetesh si fushata mediatike, krijimi i buletineve dhe materialeve informative dhe organizimi i programeve/ligjëratave edukative mbi biodiversitetin, mund të arrihen rezultate të duhura në ndërgjegjësimin dhe informimin e qytetarëve dhe përfshirjen e tyre më të gjerë në zgjidhjen efikase të problemeve të përbashkëta në këtë fushë;
- Prokurimi i strajcave të shpinës për shuarjen fillestare të zjarrit me ujë për nevojat e popullatës lokale në vendbanimet më të largëta;
- Forcimi i sistemit të mbrojtjes së pyjeve nga zjarri.

4.5 Gjelbërimi urban

Sipërfaqet e gjelbra të tejmbushura me bimësi janë pjesë e hapësirës së banimit. Në zonat urbane, këto janë hapësira ku përkujdeset gjelbërimi, zakonisht mbillet artificialisht dhe rregullohet sipas parimeve të caktuara. Gjelbërimi urban (qytetar) përbëhet kryesisht nga parqe, sheshe, rreshta drurësh, terrene me barë dhe vende të tjera për pushim dhe rekreacion në ambiente të hapura që janë të pasura me gjelbërim (kënd lojërash për fëmijë, shtigje ecjeje dhe vrapimi, etj.).

Rëndësia e gjelbërimit urban është e shumëfishtë:

- kryen funksionin biologjik të shkëmbimit të oksigjenit dhe dioksidit të karbonit
- rregullon temperaturën e ajrit
- rrit lagështinë e ajrit
- zbut ndikimin e zhurmës së rrugës
- mbron nga goditjet e erës
- thith pluhurin dhe blozën
- neutralizon aromat e pakëndshme
- mbron tokën nga erozioni etj.

Hapësirat e gjelbra publike në territorin e komunës së Tuzit janë:

- Parku në qendër të Tuzit (sipërfaqja 3500 m²)
- Parku pranë gjimnazit "25 Maji" (sipërfaqja 680 m²)
- Sipërfaqja e gjelbër tek QIK "Malësia" (sipërfaqe 3000 m²)
- Sipërfaqja e gjelbër tek QIK "Sukruq" (sipërfaqja 8,500 m²)
- Sipërfaqja e gjelbër tek objekti administrativ i komunës së Tuzit (sipërfaqja 2,950 m²)

Territori i përgjithshëm i mbuluar me sipërfaqe të gjelbra publike në territorin e komunës së Tuzit është 18.630 m². Programi i punës së ndërmarrjes kompetente për realizimin e veprimtarive komunale („Komunalno/Komunale“ sh.p.k.. Tuz) parasheh aktivitete për rregullimin, kujdesin dhe revitalizimin e materialit bimor në sipërfaqet e gjelbra publike, mirëmbajtjen e shtigjeve dhe rrugicave në parqe, kositjen e sipërfaqeve me bar, prerjen sezonale të drurëve dhe shkurreve, largimin dhe zëvendësimin e drurëve të sëmur që kanë humbur karakteristikat vitale dhe estetike, si dhe masat për mbrojtjen e bimëve të mbjella deri tani.

Hapësirat e gjelbra në zonat urbane janë shumë të kërcënuara nga ndikime dhe lloje të ndryshme ndotjesh. Jetëgjatësia e gjelbërimit në një mjedis urban është më e shkurtër se në një mjedis natyror dhe kjo ndikohet nga ndotja e ajrit, rrezatimi i nxehtësisë dytësore nga sipërfaqet artificiale urbane, zvogëlimi i ndriçimit nga dielli, toka urbane e pafavorshme, ndotja e ujit me vajra dhe derivate të naftës etj.

Drurët përgjatë trotuareve kërcënohen nga sipërfaqet e asfaltit dhe betonit që zakonisht shtrihen pothuajse deri te vetë trupi i bimës, për këtë arsye ato janë të privuara nga substancat e nevojshme organike dhe minerale të domosdoshme për rritjen dhe zhvillimin e tyre. Gjithashtu, këto drurë rrezikohen nga situatat aksidentale (aksidentet në komunikacion), parkimi joadekuat dhe i papërgjegjshëm i automjeteve, vandalizmi etj., dhe për pasojë zakonisht vjen deri tek dëmtimi në pjesët e poshtme të trungut, gjë që më vonë shkakton humbjen e karakteristikave vitale dhe tharjen e drurëve.

Rekomandime për përmirësimin dhe ruajtjen e gjelbërimit urban:

- ✓ Gjithmonë konsultohuni me ekspertët e arkitekturës së peizazhit kur planifikoni mbjelljen e drurëve dekorativ;
- ✓ Përdorni drurë që janë të qëndrueshëm në kushte urbane, që kanë rritje më të shpejtë dhe që janë më rezistente ndaj sëmundjeve të bimëve;
- ✓ Parashikoni mbjelljen e drurëve dekorativ përgjatë rrugëve kryesore, detyrimisht me një brez mbrojtës rreth çdo peme;
- ✓ Kryeni inspektime të rregullta të sipërfaqeve të gjelbra nga ekspertë, me qëllim zbulimin e ndryshimeve dhe sëmundjeve në gjelbërimin urban dhe reagimin në kohë sipas rekomandimeve profesionale;
- ✓ Mirëmbani rregullisht sipërfaqet publike ekzistuese të gjelbra dhe shtoni gjelbërim në oborre të institucioneve publike në territorin e komunës;
- ✓ Instaloni i një rrjeti hidrantësh në pjesën e të gjitha sipërfaqeve të mëdha të gjelbra publike;
- ✓ Në hapësira të gjelbra vendosni kosha për hedhjen e mbeturinave komunale, dhe vendosni mobilie për pushim (stola, ndenjësë, tabela shahu fikse etj.);
- ✓ Punoni Kadastrën e sipërfaqeve të gjelbra, e cila do të regjistrojë të gjitha hapësirat e gjelbra ekzistues.

5 MBINGARKESAT NË MJEDIS JETËSOR

5.1 Zhurma

Zhurma në mjedis është çdo tingull i padëshiruar ose i dëmshëm në ambient të hapur që shkaktohet nga aktiviteti njerëzor, përfshirë zhurmën që vjen nga trafiku rrugor, hekurudhor dhe ajror, si dhe zhurma nga impiantet industriale për të cilat është lëshuar një leje e integruar.

Sot zhurma është pjesë e pakëndshme e jetës moderne, jo vetëm në zonat urbane dhe industriale, por edhe në zonat rurale.

Zhurma ka efekt të dëmshëm tek njerëzit duke dëmtuar dëgjimin dhe aparatit e dëgjimit, dëmton sistemin nervor qendror, shkakton çrregullime psikologjike, ndikon negativisht në zërin dhe të folurit, sepse kërkon sforcim të aparatit të folurit për shkak të zhurmës përreth, ndikon në gjëndrat me sekretim të brendshëm, etj. Gjithashtu, zhurma ndikon negativisht në botën e kafshëve, në atë mënyrë që përveçse ndikon drejtpërdrejt në shëndetin e kafshëve, zhurma shqetëson edhe habitatet e tyre natyrore. Kjo vlen veçanërisht për kafshët që janë gjuetarë natyral dhe që përdorin dëgjimin në natyrë për të gjetur gjahun, si dhe kafshët që përdorin kryesisht shqisën e dëgjimit për mbrojtje duke zbuluar dhe detektuar rrezikun.

Konsiderohet se sot burimet më të mëdha të zhurmës janë trafiku, impiantet industriale, makinat e punës dhe makinat ndërtimore dhe pajisjet tjera teknike dhe teknologjike që përdoren në ambiente të hapura. Në bazë të *Ligjit për mbrojtjen nga zhurma në mjedis*⁸⁴, organet kompetente të qeverisjes lokale janë të detyruara të bëjnë zonimin akustik me qëllim të përcaktimit të zonave akustike në territorin e tyre, me qëllim të mbrojtjes së njerëzve nga zhurmat. Zonimi akustik kryhet për zonat e vendbanimeve që paraqesin një tërësi hapësinore-funksionale (ose disa vendbanime që përfaqësojnë një tërësi në kuptimin hapësinoro-funksional), zona të infrastrukturës së trafikut dhe zona për qëllime të veçanta dhe regjime të veçanta të përdorimit.

Komuna e Tuzit përcaktoi zonat akustike në territorin e saj me *Vendimin për përcaktimin e zonave akustike në territorin e komunës së Tuzit*⁸⁵ (hyri në fuqi më 12.10.2022) dhe përcaktoi nivelet e lejuara të zhurmës gjatë ditës, mbrëmjes dhe natës në to. Vlerat kufitare të zhurmës përcaktohen në bazë të *Rregullores për vlerat kufitare të zhurmës në mjedis, metodës së përcaktimit të treguesve të zhurmës dhe zonave akustike dhe metodave të vlerësimit të efekteve të dëmshme të zhurmës*⁸⁶.

Rekomandime për reduktimin e ndikimit negativ të zhurmës:

- ✓ Krijimi i Hartës strategjike të zhurmës dhe planit të veprimit në përputhje me Ligjin në fuqi për mbrojtjen nga zhurma në mjedisin jetësor;
- ✓ Zbatimi i monitorimit të zhurmave në territorin e komunës;
- ✓ Zbatimi i mbikëqyrjes inspektuese për respektimin e vlerave kufitare të zhurmës në zonat akustike;
- ✓ Gjelbërimi i brezit përgjatë linjave të komunikacionit me bimë të gjelbra mesatare dhe të larta;
- ✓ Rregullimi i komunikacionit në qendër të komunës përmes ndalimit të qarkullimit për kategori të caktuara të automjeteve në një pjesë të caktuar të ditës;

⁸⁴ Ligji për mbrojtjen nga zhurma në mjedis („Fleta zyrtare e MZ“ nr. 028/11, nr. 001/14 dhe nr. 002/18)

⁸⁵ Vendimi për përcaktimin e zonave akustike në territorin e komunës së Tuzit ("Fleta zyrtare e MZ – Rregulloret komunale", nr. 47/2022 datë 4.10.2022)

⁸⁶ Rregullorja për vlerat kufitare të zhurmës në mjedis, metodës së përcaktimit të treguesve të zhurmës dhe zonave akustike dhe metodave të vlerësimit të efekteve të dëmshme të zhurmës („Fleta zyrtare e MZ“ br. 060/11).

- ✓ Kufizimi i shpejtësisë së lëvizjes së automjeteve në qendër të komunës dhe zona të tjera të ndjeshme akustike;
- ✓ Nxitja e popullatës vendase për të përdorur biçikletat si mjet transporti për nevojat lokale.
- ✓ Vendosja e parkingjeve për biçikleta në një numër më të madh vendesh në të gjithë komunën;
- ✓ Instalimi i një matësi fiks të zhurmës në pjesën më të ndjeshme të komunës.

5.2 Mbetjet

Mbetje është çdo substancë ose objekt që pronari e ka hedhur, synon ta hedhë ose është i detyruar ta hedhë në përputhje me ligjin. Pjesa më e madhe e mbeturinave në territorin e komunës së Tuzit janë mbeturinat komunale, të cilat burojnë nga amvisëritë apo nga aktivitete tjera, por për nga vetitë e tyre janë të ngjashme me mbeturinat shtëpiake. Menaxhimi i mbetjeve kryhet në mënyrë që të mos ketë ndikim negativ në mjedis dhe shëndetin e njerëzve.

Në komunën e Tuzit, aktivitetet komunale i janë besuar shoqërisë me përgjegjësi të kufizuar “Kumunalno/Komunale”-Tuz, e cila merret me grumbullimin, transportimin dhe deponimin e mbetjeve komunale, mbetjeve me përmasa të mëdha dhe të biodegradueshme-të gjelbra. Përveç kësaj, “Kumunalno/Kumanale” sh.p.k. bën ngarkimin, transportin dhe depozitimin e mbetjeve të tjera jo të rrezikshme për nevojat e palëve të treta. Sa i përket pajisjeve, disponon dy automjete të dedikuara për ngarkimin dhe transportimin e mbeturinave komunale (kamione mbeturinash) të markave "Volvo" dhe "BMC Tugra", të cilat janë siguruar nga donacionet dhe disponon një kamion mbeturinash të markës "Mercedes Axor" e cila i është ceduar në përdorim me kontratë. Përveç sa më sipër, “Kumunalno/Kumanale” sh.p.k. gjithashtu ka një traktor me rimorkio, me ngarkuese dhe ka një kamion me shkarkim të automatizuar FAP.⁸⁷

5.2.1 Mbetjet komunale

Sipas të dhënave nga Censusi i vitit 2011, në territorin e komunës së Tuzit janë regjistruar 11.420 banorë, 2.748 amvisëri dhe 3.267 banesa. Shërbimet e grumbullimit të mbetjeve komunale mbulojnë 2800 amvisëri dhe 280 persona juridik.

Në territorin e komunës së Tuzit janë vendosur gjithsej 234 kontejnerë për deponimin e mbeturinave komunale, me vëllim 1.1 m³ dhe një kontejner me vëllim 5 m³. Janë vendosur 14 kosha betoni për deponimin e mbeturinave komunale, të cilët janë shpërndarë në hapësirën e parkut në qendër të Tuzit, tek Shtëpia Shëndetësore dhe tek QIK “Malësia”. Përveç kësaj, një numër i madh vendbanimesh, gjegjësisht amvisëritë e këtyre vendbanimeve kanë kosha personal për hedhjen e mbeturinave dhe në vendbanime të tilla nuk janë vendosur kontejnerë të përbashkët. Grumbullimi dhe largimi i mbeturinave nga kontejnerët dhe koshat bëhet në dy turne, gjë që mundëson ruajtjen adekuate të pastërtisë në komunë⁸⁸. Mbeturinat komunale nga vendbanimet largohen së paku dy herë në javë, sipas orarit të përcaktuar javor. Në vendbanimet: Drume, Triesh, Kshevë, Pas’shkale, Gurrec, Pikalë, Llofkë, Selisht të poshtëm, Selisht të epërm, Priftën, Bardhaj, Rudinë, Budxë, Stjepoh, Delaj, Bëkaj dhe Poprat, mbeturinat nuk grumbullohen dhe nuk largohen nga ana e komunës, por vetë qytetarët i çojnë mbeturinat der tek kontejnerët më të afërt buzë rrugës. Arsyeya

⁸⁷ Godišnji program obavljanja komunalnih djelatnosti d.o.o. „Komunalno/Komunale“ Tuzi za 2023. godinu

⁸⁸ Isto

është largësia dhe rruga joadekuate lokale në këto vendbanime nëpër të cilën automjeti i dedikuar për grumbullim të mbeturinave nuk mund të qarkullojë.

Sipas të dhënave që disponojmë, në vitin 2021 janë menaxhuar gjithsej rreth 3,842 ton mbeturina komunale në formën e mbeturinave të përziara komunale, ndërsa në vitin 2022 janë menaxhuar gjithsej rreth 3,743 ton mbeturina të këtij lloji.

Sipas informacioneve nga ndërmarrja kompetente komunale, në territorin e komunës së Tuzit janë identifikuar 18 lokacione ku deponohen mbeturinat në mënyrë të kundërligjshme, dhe për pasojë janë krijuar “venddeponime(landfille) ilegale” të mbeturinave. Këto venddeponime të mbeturinave ndodhen pranë stacionit policor, tek "Castelana", tek "Europakt", në vendbanimet Vllanë, Mileshe, Rakiq, Vulaj, Vuksanlekaj dhe në rrugën lokale Dushiq-Tuz. Poashtu, landfille të parregulluara të mbeturinave ndodhen në zonën e Parkut kombëtar të Liqenit të Shkodrës, përkatësisht dy deponi në vendbanimin Nënhelm, dy në vendbanimin Kodërbudan dhe një në vendbanimin Dreshaj. Përveç Liqenit të Shkodrës si zonë e mbrojtur, katër landfille ilegale ndodhen edhe në zonën e monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit”, dhe të katërta ndodhen në zonën e Bashkësisë lokale “Dinoshë”. Të gjitha këto landfille dominohen nga mbetje me përmasa të mëdha, mbetje nga ndërtimi dhe mbeturina të biodegradueshme. Përveç këtyre, mund të ketë edhe mbetje të rrezikshme që pjesërisht i përkasin mbetjeve nga ndërtimi, të cilat përbëhen nga pllaka të vjetra salonite (azbest), mbetje në formën e ambalazhave të vajit motorik, filtra vaji dhe leckat të zhytura me vaj nga punishtet lokale për riparim të automjeteve, ambalazhe nga bojëra, acide, hollues, etj.

Komuna e Tuzit nuk ka të dhëna të sakta për sasinë totale vjetore të mbeturinave me përmasa të mëdha të krijuara dhe të deponuara, mbeturinave të biodegradueshme, gomave dhe mbetjeve nga ndërtimi si llojet më të shpeshta të mbeturinave që mund të gjenden pranë kontejnerëve për depozitim të mbeturinave komunale dhe në "landfille ilegale", të parregulluara. Sipas vlerësimeve të autoriteteve kompetente, çdo vit hidhen rreth 900 m³ mbetje të përmasave të mëdha (mobilje të vjetra, kuti të mëdha kartoni, arka, lodra, pajisje të mëdha shtëpiake etj.), ndërsa rreth 1800 m³ mbetje nga ndërtimi (mbetje betoni, tulla, pllaka, gips, etj.).

Mbetjet e përmasave të mëdha të grumbulluara, mbetjet nga ndërtimi dhe mbetjet e biodegradueshme depozitohen në një gropë të dedikuar (fig. 4), e cila ndodhet pranë landfillit të mbeturinave komunale "Livade".

Fig. 4. Gropa për deponim të mbeturinave në afërsi të landfillit „Livade“ (arkiv privat)

5.2.2 Mbetjet mjekësore

Mbetjet mjekësore, si kategori e veçantë e mbeturinave, gjenerohen në territorin e komunës së Tuzit në kuadër të institucioneve shëndetësore publike dhe private. Institucioni shëndetësor Shtëpia e shëndetit e Kryeqytetit në kuadër të rrjetit të objekteve shëndetësore të kujdesit parësor shëndetësor në territorin e komunës së Podgoricës funksionon dhe ofron shërbime edhe për pacientët në objektin shëndetësor “Tuzi”.

Sipas të dhënave të Institucionit shëndetësor Shtëpia e shëndetit e Kryeqytetit, në objektin shëndetësor “Tuzi” prodhohen mesatarisht afër 400 kg mbetje mjekësore në vit, në formë të mbeturinave infektive të cilat rrjedhin nga ofrimi i kujdesit shëndetësor për pacientët (tabela 25).

Tabela 25. Sasia vjetore e mbeturinave mjekësore të prodhuara në objektin shëndetësor „Tuzi”⁸⁹

Viti	18 01 03*	
	18 01 01 objekte të mprehta	Mbeturina grumbullimi dhe depozitimi i të cilave iu nënshkrohet kërkesave të veçanta për parandalim të infeksioneve
2020	140,40 kg	261 kg
2021	81,60 kg	315,20 kg
2022	64,10 kg	291,50 kg

Menaxhimi i mbetjeve me origjinë nga objektet shëndetësore është përgjegjësi e udhëheqësisë së objekteve shëndetësore. Sipas ligjit në fuqi për menaxhimin e mbeturinave, varësisht nga sasia vjetore e mbeturinave të prodhuara, institucionet shëndetësore janë të detyruara të sjellin një plan për menaxhimin e mbeturinave, i cili do të rregullojë në mënyrë të detajuar sistemin e ndarjes, grumbullimit, magazinimit dhe dorëzimit të mbetjeve me grumbullues dhe përpunues të autorizuar të mbeturinave. Mbetjet e cekura në tabelën 12, institucioni shëndetësor Shtëpia e shëndetit e Kryeqytetit i dorëzon rregullisht kompanisë “EkoMedika” sh.p.k., e cila është e licencuar nga agjencia e autorizuar për grumbullimin dhe përpunimin e këtyre llojeve të mbetjeve.

5.2.3 Mbetjet radioaktive

Materialet radioaktive paraqesin rrezik potencial për njerëzit dhe mjedisin nëse nuk kontrollohen sipas rregullave të përcaktuara. Këto materiale emetojnë rrezatim jonizues i cili ndikon negativisht në botën e gjallë. Mbetjet radioaktive janë material që ka veti radioaktive dhe që nuk planifikohet të përdoret më tej.

Në territorin e komunës së Tuzit ruhet një sasi e caktuar e mbeturinave të cilat kanë veçori radioaktive. Këto lloj mbetjesh e kanë origjinën nga motorët e avionëve ushtarak që ndodheshin në tunelin e malit të Shipshanikut kur gjatë bombardimeve të NATO-s, u godit nga projektilet. Shpërthimi dhe zjarri që u krijua, shkaktuan rritjen e temperaturës në të cilën të gjitha pjesët metalike të avionit u shkrinë, përveç motorit dhe pjesëve përbërëse të tij. Duke qenë se aliazhi i materialeve nga të cilat janë punuar këta motorë përmban edhe një përqindje të caktuar të toriumit (4,7%), pikërisht ky material përbën burimin e radioaktivitetit. Meqenëse toriumi është pjesë e

⁸⁹ Institucioni shëndetësor Shtëpia e shëndetit e Kryeqytetit (Nëntor, 2023)

aliazhit nga i cili janë punuar montimet e motorit, nuk ishte e mundur të ndahej fizikisht dhe u paraqit e nevojshme të mblidheshin të gjitha mbetjet e ngurta pas shuarjes së zjarrit. Pas grumbullimit, mbeturinat e përmendura janë depozituara në oborrin e kazermës së atëhershme ushtarake në vendbanimin Shipshanik, e cila tani është në pronësi të kompanisë “13 Jul-Plantaže”(Plantacionet e vreshtave 13 Korriku”) Sh.A. Podgoricë.

Të dhënat për sasinë e mbetjeve radioaktive të depozituara nuk dihen.

Rekomandime për përmirësimin e sistemit të menaxhimit të mbetjeve:

- ✓ Miratimi i planit lokal për menaxhimin e mbeturinave komunale dhe mbeturinave jo të rrezikshme të ndërtimit në përputhje me Ligjin në fuqi për menaxhimin e mbeturinave;
- ✓ Zbatimi i masave që japin rezultate në pikëpamje të riciklimit të mbetjeve komunale;
- ✓ Krijimi i një sistemi infrastrukturor për ndarjen selektive të mbetjeve komunale (instalimi i kontejnerëve për fraksionet "e thata" dhe "të lagëta");
- ✓ Vendosja e kontejnerëve për mbetjet komunale në zona të komunës ku ata mungojnë;
- ✓ Identifikimi i të gjitha subjekteve afariste që prodhojnë mbeturina të rrezikshme dhe në bashkëpunim me Drejtorinë për punët inspektuese të kryhen kontrole;
- ✓ Përcaktimi i një lokaliteti në territorin e komunës dhe ndërtimi i një oborri riciklimi me stacion transferimi;
- ✓ Përcaktimi i një lokaliteti dhe krijimi i një sistemi përpunimi për mbetjet jo të rrezikshme të ndërtimit;
- ✓ Krijimi i një sistemi të menaxhimit të mbetjeve nga bimët dhe druri;
- ✓ Heqja në kohë e të gjitha “landfilleve ilegale” në territorin e komunës;
- ✓ Organizimi i sistemit të grumbullimit, transportit dhe sistemimit të mbetjeve me origjinë shtazore;
- ✓ Në bashkëpunim me organizatat joqeveritare lokale, të punohet në mënyrë aktive në edukimin e popullatës lokale me qëllim rritjen e vetëdijes për rëndësinë e deponimit të duhur të mbetjeve;
- ✓ Këmbëngulja në largimin e mbetjeve radioaktive për në një objekt magazinimi që plotëson kushtet e përcaktuara.

5.3 Ujërat e zeza

Lagjet ndotin ujërat sipërfaqësore dhe nëntokësore nëpërmjet shkarkimeve të tyre të kanalizimeve. Pjesa më e madhe e ujërave të zeza komunale përbëhet nga uji i përdorur në amvisëri. Ato karakterizohen nga një përbërje konstante në një rajon, si rezultat i standardit të jetesës dhe stilit të jetesës së popullsisë. Karakteristika kryesore e cilësisë së ujërave të zeza komunale është përmbajtja e substancave inorganike dhe organike. Ujërat e zeza komunale kryesisht përmbajnë: mbetje të mëdha (copa letre, peceta të lagështa, lëvozhgë frutash dhe perimesh etj.), yndyrna, detergjente, mbetje ushqimore etj.

Uji atmosferik nga vendbanimet është gjithashtu një burim që ndikon shumë në ngarkesën dhe ndotjen e segmenteve të caktuara të mjedisit. Uji atmosferik krijohet nga kullimi i reshjeve atmosferike nga hapësirat publike (rrugë, trotuare, parkingje, sheshe dhe hapësira të tjera publike).

Në territorin e komunës së Tuzit nuk është ndërtuar një kolektor unik (kanalizim) i cili do të grumbullonte ujërat e zeza nga vendbanimet dhe do t'i transportonte më tutje në impiantin e trajtimit të ujërave të zeza, por ujërat e zeza nga amvisëritë derdhen në gropa septike të veçanta private.

Mirëpo, gropat septike zakonisht nuk projektohen dhe nuk ndërtohen sipas standardeve në fuqi dhe nuk janë të punuar në formë të pishinës. Për të gjitha këto arsye, mund të supozohet se përmbajtja nga këto gropa septike depërton në tokë, duke sjellë një rrezik të lartë të ndotjes së ujërave nëntokësore dhe tokës përreth.

Përveç ujërave të zeza nga amvisëritë, ndikim të rëndësishëm në cilësinë e ujërave nëntokësore dhe tokës kanë edhe ujërat e zeza nga subjektet afariste që merren me prodhimtari të caktuar, si dhe ujërat e zeza nga fermat dhe vendet e tjera për mbarështimin e kafshëve.

Për shkak të kësaj që u cek më lartë, në periudhën e ardhshme është e nevojshme të kryhen veprime dhe aktivitete për të siguruar kushtet për realizimin e ndërtimit të sistemit publik të kanalizimit, i cili përbëhet nga një sistem kolektori dhe një impiant për trajtimin e ujërave të zeza në territor të komunës.

Sipas Planit të menaxhimit të ujërave të zeza komunale në Mal të Zi (2020-2035), për aglomeratin e Tuzit është planifikuar ndërtimi i një impianti për trajtimin e ujërave të zeza me një kapacitet përfundimtar prej 9,000 ES (banorë ekuivalent) me trajtim dytësor. Në kuadër të masave teknike të propozuara, vlerësohet se do të jetë e nevojshme të ndërtohen 29 km rrjet të kanalizimit.

Rekomandime për menaxhimin e duhur të ujërave të zeza:

- ✓ Inkurajimi i popullatës lokale për instalimin e gropave septike konvencionale (ekologjike);
- ✓ Organizimi i sistemit të zbrazjes së gropës septike nga vetëqeverisja lokale;
- ✓ Planifikimi dhe ndërtimi i sistemit publik të kanalizimit (rrjeti i kanalizimit) dhe sistemit të trajtimit të ujërave të zeza (sipas Planit zhvillimor strategjik të Komunës së Tuzit për periudhën e ardhshme);
- ✓ Ndërtimi i rrjetit të kanalizimit atmosferik;
- ✓ Vendbanimet me përqendrimin më të lartë të gropave septike duhet të jenë pjesë e detyrueshme e rrjetit të sistemit të ardhshëm kolektor;
- ✓ Në vendbanimet ku rrjedhjet nga gropat septike përfaqësojnë një rrezik potencial për burimet e ujit, instalimi i një sistemi kolektor duhet parë si prioritet;
- ✓ Identifikimi i të gjitha shkarkimeve të paligjshme të ujërave fekale dhe të zeza në recipient;
- ✓ Të gjitha impiantet prodhuese në territorin e komunës që shkarkojnë ujërat e ndotura duhet të jenë të lidhura me sistemin kolektor të ardhshëm, me detyrimin për të kryer paratrajtim të ujërave të zeza në përputhje me *Rregulloren në fuqi për cilësinë dhe kushtet sanitare-teknike të shkarkimit të ujërave të zeza, mënyrën dhe procedurën e ekzaminimit të cilësisë së ujërave të zeza dhe përmbajtjen e raportit për cilësinë e përcaktuar të ujërave të zeza.*⁹⁰

⁹⁰ Rregullorja për cilësinë dhe kushtet sanitare-teknike të shkarkimit të ujërave të zeza, mënyrën dhe procedurën e ekzaminimit të cilësisë së ujërave të zeza dhe përmbajtjen e raportit për cilësinë e përcaktuar të ujërave të zeza ("Fleta zyrtare e MZ", nr. 056/19).

5.4 Rrezatimi jonizues dhe jo-jonizues

5.4.1 Rrezatimi jonizues

Rrezatimi jonizues është rrezatim elektromagnetik ose grimcash që posedon energji të mjaftueshme për të jonizuar një atom ose molekulë me të cilën përplasat duke hequr elektronin nga orbita. Në këtë mënyrë mund të prodhojë çifte jonesh në materialin biologjik.

Burimet e rrezatimit jonizues mund të jenë natyrore, si rrezatimi kozmik dhe diellor, masa shkëmbore dhe gazi radon. Nga burimet antropogjene, burimet më të rëndësishme janë pajisjet mjekësore si aparaturat radiologjike dhe mbetjet bërthamore nga termocentralet bërthamore.

Kur bëhet fjalë për komunën e Tuzit, për sa i përket ndikimit të mundshëm negativ të rrezatimit jonizues në popullatë dhe mjedis, vëmendje e veçantë duhet t'i kushtohet gazit radioaktiv të radonit dhe mbetjeve radioaktive të depozituara në territorin e komunës.

Radoni është një gaz natyror i prodhuar nga zbërthimi radioaktiv i radiumit-226. Radoni nga trualli depërton në ndërtesa banimi dhe ndërtesa tjera. Përqendrimet e tij në ndërtesa, nëse ato nuk ajrosen mjaftueshëm, mund të jenë shumë të larta. Ky gaz konsiderohet faktori i dytë më i rëndësishëm i rrezikut për kancerin e mushkërive (menjëherë pas pirjes së duhanit).

Ndërtesat e vjetra, gjysëm-bodrumet dhe bodrumet e tyre janë veçanërisht të ndjeshme kur bëhet fjalë për gazin e radonit, sepse ato, për shkak të një stili të caktuar ndërtimi dhe çarjeve eventuale në themele për shkak të vjetërsisë së ndërtesës dhe ngjeshjes së tokës, lejojnë depërtimin e radonit me origjinë nga brendësia e tokës, i cili përqendrohet në ambientet e këtyre ndërtesave. Situata përkeqësohet edhe më shumë nga punimet për përshtatjen e ndërtesave të tilla, para së gjithash, zëvendësimi i dritareve dhe dyerve me të reja të cilat përputhen më mirë dhe nuk lejojnë qarkullimin e ajrit, prandaj ky gaz është veçanërisht i përqendruar në ndërtesa gjatë dimrit kur dhomat janë më pak të ajrosura. Për këtë arsye, është e nevojshme të matet përqendrimi i radonit, veçanërisht në ndërtesat publike dhe shtetërore, veçanërisht ato ku qëndrojnë më shumë njerëz, gjë që do të jepte një pasqyrë më të qartë të situatës kur bëhet fjalë për këtë gaz.

Në territorin e komunës së Tuzit ruhet një sasi e caktuar e mbetjeve radioaktive, të cilat burojnë nga periudha e ndërhyrjes ushtarake të NATO-s në territorin e RF të Jugosllavisë së atëhershme (viti 1999). Origjina e këtij lloji të mbetjeve është përshkruar më hollësisht në kapitullin e mëparshëm “Mbetjet”.

Këto mbetje janë magazinuar në një kontejner metalik të improvizuar (Fig. 5) në territorin e ish kompleksit ushtarak në vendbanimin Shipshanik, i cili tani është në pronësi të kompanisë "13 Jul-Plantaže" Sh.A. Podgoricë.

Fig. 5. Magazinimi i mbetjeve radioaktive në territorin e kompleksit të dikurshëm ushtarak në vendbanimin Shipshanik (arkiv privat)

Informacioni mbi mënyrën e grumbullimit dhe kondicionimit të tij (imobilizimit dhe paketimit) nuk është i njohur. Qendra e analizave ekotoksikologjike sh.p.k.. Podgoricë (CETI) kryen ekzaminime dozimetrike në dhe afër magazinës së përmendur. Sipas informacioneve të disponueshme, të gjitha ekzaminimet e kryera në këtë lokacion rezultuan se nuk ka asnjë arsye për të kufizuar apo ndaluar qëndrimin dhe punën pranë kësaj magazine.

Rekomandime për kufizimin dhe reduktimin e ndikimit negativ të rrezatimit jonizues:

- ✓ Ekzaminimi i përqendrimit të radonit në objektet publike dhe shtetërore në territorin e komunës;
- ✓ Zbatimi i masave që japin rezultate në drejtim të parandalimit të akumulimit dhe ulje të përqendrimit të radonit në objekte;
- ✓ Ekzaminimet e rregullta dozimetrike në vendndodhjen e magazinimit të mbetjeve radioaktive;
- ✓ Këmbëngulja në zhvendosjen e mbetjeve radioaktive nga magazina aktuale, në një magazinë që plotëson të gjitha kushtet e përcaktuara me Rregulloren për kushte të hollësishme për marrjen e lejes për menaxhimin e magazinave të mbetjeve radioaktive ("Fleta Zyrtare e MZ", nr. 056/11, datë 25.11.2011);
- ✓ Informimi i menaxhmentit të kompanisë "13 Jul-Plantaže" Sh.A. Podgoricë për karakteristikat e mbetjeve radioaktive të depozituara dhe këmbëngulja për vendosjen e mbrojtjes fizike dhe teknike në lokalitetin e magazinës.

5.4.2 Rrezatimi jo-jonizues

Rrezatim jo-jonizues paraqesin fushat elektromagnetike dhe valët elektromagnetike me frekuencë më të ulët se 300 GHz, rrezatimet optike dhe ultratingujt me frekuencë më të ulët se 500 MHz, të cilat në ndërveprim me substancë nuk krijojnë jone.

Burime të rrezatimit jo-jonizues janë pajisjet, instalimet ose objektet që lëshojnë një ose më shumë lloje të rrezatimit jo-jonizues.

Burimet më të shpeshta të rrezatimit jo-jonizues janë:

- Pajisjet dhe aparatet elektrike dhe elektronike në amvisëri (makinë larëse, tharëse flokësh, frigorifer, fshesë me korrent, televizor, kompjuter, tablet, lodra me radio kontroll, telefona celularë, ruterë WiFi dhe modeme...)
- Mjetet e transportit (automjetet, aeroplanët, trenat elektrik...),
- Elementet e sistemit elektroenergjetik (centralet elektrike, nënstacionet elektrike, linjat e tensionit të lartë...)
- Transmetuesit e komunikimit radio (transmetues të radiodifuzionit, stacionet bazë të rrjeteve celulare, stacionet e radarëve...)
- Pajisje mjekësore (lazerët, pajisjet për radioterapi, pajisje për rezonancë magnetike...)

Edhe pse ende nuk është studiuar mjaftueshëm, dihet se rrezatimi elektromagnetik ka efekt negativ në trupin e njeriut. Veprimi sistematik i këtij lloji të rrezatimit ka efekt negativ në sistemin nervor qendror, duke ndryshuar reflekset e kushtëzuara dhe duke zvogëluar aktivitetin.

Nga aspekti i ruajtjes së shëndetit të njeriut dhe mbrojtjes së mjedisit, vëmendje e veçantë duhet t'i kushtohet burimeve stacionare të këtij lloji të rrezatimit. Këta janë elementë të sistemit elektroenergjetik (nënstacionet elektrike, linjat e tensionit të lartë) dhe transmetuesit e komunikimeve radio si transmetuesit e radio-difuzionit, stacionet bazë të rrjeteve celulare, stacionet e radarit, etj. (Fig. 6).

Fig. 6. Burimi i rrezatimit jo-jonizues në lagjen Shipshanik (arkiv privat)

Rekomandime për kufizimin dhe reduktimin e ndikimit negativ të rrezatimit jo-jonizues:

- ✓ Listimi dhe regjistrimi i të gjitha burimeve të palëvizshme të rrezatimit jo-jonizues (nënstacionet elektrike, linjat e tensionit të lartë, transmetuesit e komunikimeve radio, etj.);
- ✓ Në bashkëpunim me agjencinë kompetent të kontrollohen të gjitha lejet e dhëna për shfrytëzimin e burimeve të rrezatimit jo-jonizues;
- ✓ Të shënohen siç duhet burimet e rrezatimit jo-jonizues (vendosja e shenjave adekuate paralajmëruese dhe të rrezikut);

- ✓ Kryerja e matjeve të para për të gjitha burimet e reja dhe matjet periodike të rrezatimit jonizues për burimet stacionare ekzistuese në përputhje me ligjin në fuqi.

6 ZONAT E MBROJTURA

Në territorin e komunës së Tuzit ekzistojnë dy zona të mbrojtura, përkatësisht: Parku kombëtar “Liqeni i Shkodrës” dhe Monumenti i natyrës “Kanioni i Cemit”.

6.1 Parku kombëtar „Liqeni i Shkodrës“

Zona e Liqenit të Shkodrës në pjesën që i përket Malit të Zi është shpallur Park kombëtar që në vitin 1983, për shkak të vlerave të veta natyrore, rëndësisë historike dhe kulturore. PK Liqeni i Shkodrës është klasifikuar si e mirë e natyrës e mbrojtur e kategorisë II të mbrojtjes sipas kategorizimit të IUCN -it, "E mirë e natyrës e mbrojtur, me rëndësi të madhe". Një pjesë e Liqenit të Shkodrës (20,000 ha) është shpallur zonë Ramsar në vitin 1995 dhe është përfshirë në Listën botërore të zonave ligatinore me rëndësi ndërkombëtare, veçanërisht si habitat për shpendët e ujit (Lista Ramsar). PK Liqeni i Shkodrës është identifikuar si zonë e rëndësishme për shpendët-IBA (Important Bird Areas), në të gjitha 40,000 ha të parkut që nga viti 1989, dhe zonë e rëndësishme për bimët-IPA (Important Plant Areas). Në zonën e PK Liqeni i Shkodrës, i cili i përket komunës së Tuzit, ekziston një rezervat i veçantë natyror, syri i Ploçs, bazuar në pasurinë dhe diversitetin e faunës së shpendëve, e cila ka edhe rëndësi ornitologjike (ngrehja e foleve të specieve koloniale).

Parku kombëtar “Liqeni i Shkodrës” përfshin pjesë të territoreve të komunave Tuz, Zetë, Cetinë dhe Tivar, brenda kufijve të përcaktuar me Ligjin për parqet kombëtare⁹¹. Në përfshirje të parkut kombëtar është vendbanimi Nënhelm, i cili i përket territorit të komunës së Tuzit, si dhe një grup vendbanimesh të mbështetura në parkun kombëtar, gjegjësisht në zonën e barrierës mbrojtëse: Vrane, Sukruq, Kodërbudan, Dreshaj dhe Drume.

Sipas të dhënave të PHDV për Parkun kombëtar të Liqenit të Shkodrës⁹², kufijtë e parkut kombëtar përfshijnë rreth 40,000 ha, gjegjësisht 25,400 ha sipërfaqe ujore (ujë të lirë dhe bimësi lundruese) dhe 14,600 ha tokë periferike dhe ligatina. Nga sipërfaqja e përgjithshme e parkut kombëtar, 7,800 ha janë zona të përmbytura gjatë gjithë kohës, 5,200 ha janë zona të përmbytura herë pas here, 12,500 ha janë male dhe terrene karstike shkëmbore në bregun jugor dhe ishuj shkëmbor, ndërsa 812 ha të sipërfaqes ka statusin e rezervateve ornitologjike të mbrojtura përherësisht.

Liqeni i Shkodrës në pjesën më të madhe të vet është kriptodepresion, i cili është krijuar si pasojë e lëvizjeve tektonike, kështu që disa pjesë të fundit të liqenit janë nën nivelin e detit. Pjesët e përshkruara të liqenit quhen burime subllakustike ose "sy" dhe janë rreth 30. "Syri" më i thellë është Raduš, thellësia e të cilit llogaritet afërsisht 60 m. Liqeni është rreth 43 km i gjatë, rreth 14 km i gjerë, dhe thellësia mesatare është rreth 5 metra. Gjatë muajve me shi vjen deri tek një rritje e ndjeshme e sipërfaqes së liqenit, dhe për pasojë ndodhin përmbytje të mëdha. Liqeni është i tipit të

⁹¹ Ligji për parqet kombëtare ("Fleta zyrtare e MZ", nr. 28/2014 dhe 39/2016.)

⁹² Plani hapësinor i zonës me destinim të veçantë për Parkun kombëtar Liqeni i Shkodrës ("Fleta zyrtare e RMZ " nr. 46/01)

rrjedhshëm, sasitë më të mëdha të ujit i merr nga lumi Moraça, ndërsa lumi Buena rrjedh nga liqeni dhe derdhet në detin Adriatik.

Liqeni i Shkodrës karakterizohet nga një pasuri e jashtëzakonshme ornitofaune dhe ihtiofaune, si dhe nga bimësia e dendur e tipit kënetor. Si një habitat i rëndësishëm i shpendëve ujorë, në vitin 1995 me Konventën Ramsar hyri në Listën botërore të ligatinave me rëndësi ndërkombëtare. Si rezervate speciale natyrore janë veçuar dhe mbrojtur Syri i Ploçës dhe Manastirska tapija.

Ekosistemi i Liqenit të Shkodrës është i tipit sub-mesdhetar, me mbizotërim të biotopeve të ujërave të ëmbla dhe kënetore, veçanërisht përgjatë bregut verior, por edhe me prani të shkurreve pyjore, garigash dhe shkëmbinjve në shpatet karstike jugore. Bashkësia e algave të Liqenit të Shkodrës karakterizohet nga një shumëllojshmëri e madhe e përfaqësuesve mikrofitikë dhe makrofitikë. Bimësia kënetore zë një hapësirë të madhe përgjatë bregut verior dhe gjireve. Ajo është ndërtuar nga bashkësi lundruese (zambakë uji i verdhë dhe i bardhë, kacirami) dhe bimë ujore emerze (kallamishte, xunkth, zhëvar, xana, gjineshtra, etj.). Llojet zhytëse shfaqen nën ujë, veçanërisht në fundet e cekëta dhe me baltë me rërë të liqenit. Pyjet që përmythen nga uji në sipërfaqet e përmytura të bregut verior janë shtëpia e llojeve të ndryshme të shelgjeve. Në disa lokalitete ndodhen disa drurë të dushkut endemik të Shkodrës, i mbrojtur si një specie e rrallë dhe e rrezikuar. Llojet endemike më të rëndësishme janë: rrënja bungu i lisit të Shkodrës, laburni, ramonda serbe, *Edraianthus graminifolius*, lulevjeshta, *Moltkia petraea*, luleene delikate, *Genista sericea*, Qnmybtësi huteri, shafrani dalmat dhe tomasini, tulipani i egër Grisebach, *Seseli globiferum*, etj⁹³.

Fauna e Liqenit të Shkodrës karakterizohet nga prania e një numri të madh të specieve shtazore relikte dhe endemike. Në liqenin e Shkodrës jetojnë 48 lloje peshqish, ndër të cilët më të shumtët janë: Gjuca, krapi, Brrcaku (Skorta e Prespës), blyshi, lloska, kubla e vogël, ngjala, qefulli i verës (gushtaku), levreku, sharroku, Barbuni, karasi. Liqeni i Shkodrës ka një herpetofaunë të larmishme. Liqeni është një habitat ideal për një numër të madh amfibësh. Faunën e zvarranikëve dhe zonës përreth e përbëjnë speciet e mëposhtme: nepërka, bolla e shtëpisë, gjarpri i barit, hardhuca gri, hardhuca e mureve, breshka e tokës, hardhuca karstike, hardhuca bregdetare, bullari, nepërka me brirë, e bukura e dheut (*salamandra salamandra*). Liqeni i Shkodrës është habitat i 280 llojeve të shpendëve. Shpendët më të rëndësishme janë shpendët kënetore: kredharaku i madh, pelikani kaçurrellë, Karabullaku i vogël, sorrë, çafka gri, çafka e vogël e bardhë dhe e verdhë, çafka e bardhë e madhe, kryekuqja e mjeme, rosa kërre, bajza, gicvilja, luftëtari, gjelëza e madhe bishtëzezë. Kojiku i madh, kalorësi (këmbëkuqja), shqipja e kënetave, bilbili i ujit, pulëbardha e argjendte, dallëndyshja e detit, dallëndyshja e detit gushëbardhë. Në liqenin e Shkodrës janë regjistruar pesëdhjetë lloje gjitarësh. Përfaqësues karakteristik ujor i gjitarëve është lundra, ndërsa prej gjitarëve që jetojnë në tokë janë: urithi i verbër, ketri, miu i fushës, ujku, dhelpra, qelbësi, nuselala, derri i egër. Llojet e mbrojtura të insekteve që banojnë në Liqenin e Shkodrës janë: milingona, kacadreni, brumbulli hundëbri, flutura bajrake, gjelamani.

Pellgu i Liqenit të Shkodrës karakterizohet nga një numër i madh shpellash, të cilat më së shpeshti gjenden në faqet malore dhe përgjatë skajeve të bazave të erozionit të dikurshëm dhe aktual, gjegjësisht në skaje të fushës së Zetës dhe Bjellopavliqit, fushës së Nikshiqit dhe përgjatë kanionit

⁹³ Parqet kombëtare të Malit të Zi ([NP Skadarsko jezero – Nacionalni Parkovi Crne Gore \(nparkovi.me\)](http://np.skadarsko.jezero-nacionalni-parkovi-crne-gore.nparkovi.me))

të Moraçës dhe degëve të këtij lumi. Brigjet e liqenit janë të pasura me gryka dhe ishuj të vegjël. Ka mbi pesëdhjetë ishuj shkëmborë, të ulët dhe të mbushur me bimësi, dhe disa u bënë ishuj vetëm në kohën e fundit kur uji i ndau nga toka. Ndër ishujt më të mëdhenj janë Beshka, Starçevo, Lesendro dhe Kom. Në rajonin e parkut kombëtar ka një numër të madh monumentesh kulturorohistorike.

Plani hapësinor me destinim të veçantë për PK Liqeni i Shkodrës është prurë në vitin 2001, gjegjësisht para Ligjit për mbrojtjen e natyrës, kështu që nuk i ka të përcaktuara zonat e mbrojtjes në përputhje me ligjin. Plani hapësinor me destinim të veçantë për PK Liqeni i Shkodrës që është në fuqi përcakton "zonat e kategorive të vlerave" të Parkut, jo "zonat dhe regjimet e mbrojtjes", siç përcaktohet me ligj. Përpos kësaj janë përcaktuar edhe dy zona mbrojtëse, në kundërshtim me Ligjin për mbrojtjen e natyrës i cili përcakton tri zona mbrojtëse. Gjithashtu, ky Plan hapësinor përcakton rezervatet e veçanta dhe të përgjithshme, gjë që është në kundërshtim me Ligjin për mbrojtjen e natyrës, i cili parasheh kategoritë "rezervati strikt" dhe "rezervati special". Drafti i planit të ri hapësinor me destinim të veçantë për PK Liqeni i Shkodrës është përgatitur në vitin 2018, por ende nuk është miratuar. Për menaxhim adekuat dhe efikas, është e nevojshme miratimi i një plani të ri hapësinor me destinim të veçantë për Parkun kombëtar Liqeni i Shkodrës, i cili do të përcaktojë karakterin e ardhshëm të hapësirës së parkut dhe do të përcaktojë zona të reja mbrojtëse⁹⁴.

Problemet aktuale të mbrojtjes së mjedisit të pellgut të liqenit kanë të bëjnë me përdorimin e plehrave minerale dhe pesticideve, gjuetinë dhe peshkimin e paligjshëm. U evidentuan problemet e depozitimit joadekuat të mbetjeve dhe shkarkimit të ujërave të zeza, si dhe presionet në zonë të shkaktuara nga ndërtimet pa leje.

Një nga problemet më të mëdha të kësaj zone është përdorimi i plehrave minerale dhe pesticideve në bujqësi, ku bujqësia është aktiviteti kryesor, dhe të cilat arrijnë në liqen përmes ujërave nëntokësore dhe në këtë mënyrë ndotin ujërat e liqenit të Shkodrës.

Sistemi i grumbullimit dhe largimit të mbeturinave është i organizuar në të gjitha vendbanimet që i përkasin komunës së Tuzit në zonën e PK "Liqeni i Shkodrës", me përjashtim të vendbanimit Drume, i cili për shkak të qasjes së vështirësuar të rrugëve, nuk mbulohet nga këto shërbime, kështu që banorët e atij vendbanimi detyrohen t'i çojnë mbeturinat në deponinë më të afërt. Mbulimi me kontejner në zonë nuk është i madh pasi është vendosur sistemi i grumbullimit të mbetjeve në kosha plastike me sistemin "nga shtëpia në shtëpi". Vendbanimet janë të mbuluara me gjithsej 25 kontejnerë të përbashkët. Në zonën e PK "Liqeni i Shkodrës" janë regjistruar katër vend-depozitime të parregulluara të mbeturinave, përkatësisht: dy në vendbanimin Nënhelm, një në vendbanimin Kodërbudan dhe një në vendbanimin Dreshaj.

Gjithashtu, një nga faktorët antropogjen të njohur është ndërtimi i objekteve infrastrukturore në këtë zonë, që paraqet presion mbi mjedisin. Nuk ka të dhëna zyrtare për numrin e saktë të ndërtimeve pa leje për vendbanimet në PK "Liqeni i Shkodrës", por ka informacione se numri i tyre është në rritje.

⁹⁴ Plani i menaxhimit për PK "Liqeni i Shkodrës" për 2021-2025. Parqet kombëtare të Malit të Zi. 2023

Peshkimi gjatë periudhës së ndalim-peshkimit, mjetet e paligjshme për peshkim dhe kapja e peshkut me përmasa të vogla paraqet kërcënimin më të madh për ihtiofaunën e liqenit. Gjatë vitit vërehen aktivitete të paligjshme në liqen, të cilat zhvillohen kryesisht gjatë të ashtuquajturave "ndalim-peshkimi". Aktivitete të tilla zhvillohen edhe në rezervatin Syri i Ploçës. Asnjëherë nuk janë përcaktuar kufij për rezervatin special Syri i Ploçës, me përjashtim të cekurit të madhësisë në hektar, që nuk do të thotë shumë kur bëhet fjalë për mbrojtjen e kësaj zone, sepse një numër i madh peshkatarësh lokal përdorin dalje dhe vija lundruese që vetë i kanë krijuar. Gjithashtu, gjatë ngritjes së hershme të foleve të disa specieve (pelikanit) në këtë lokalitet, në disa raste gjatë sezonit të folezimit, është vërejtur shqetësim i popullatës në platformat artificiale, që ka rezultuar në folezim të pasuksesshëm, për shkak se gjuetarët e paligjshëm përdornin mjete të palejuara për peshkim përreth platformave. Ekziston edhe konkurrenca në mes peshkatarëve dhe zogjve ihtiofag, në radhë të parë korbi i madh dhe i vogël i ujit, dhe pa asnjë bazë shkencore, peshkatarët këmbëngulin t'i vrasin sepse kanë një kapje më të vogël të peshqve për shkak të specieve të përmendura të shpendëve, dhe nga kjo rrjedh dukuria e vrasjes së këtyre specieve⁹⁵.

6.2 Monument i natyrës „Kanioni i Cemit“

Me Vendim të Kuvendit të Komunës së Tuzit⁹⁶, kanioni i lumit Cem është shpallur Monument i natyrës në vitin 2022, për shkak të vlerave të saja të jashtëzakonshme natyrore. Me këtë vendim, një pjesë e kanionit të Cemit është shpallur e mirë natyrore e mbrojtur me rëndësi lokale, e që klasifikohet në kategorinë II të të mirave natyrore të mbrojtura.

Monumenti i natyrës “Kanioni i Cemit” administrativisht përfshin: BL “Kshevë” (fshatrat: Kshevë, Pas’shkalë dhe Gurrec), BL “Dinoshë” (fshat: Dinoshë, Pllanicë dhe Haxhaj); BL “Rranxa e Sukës” (fshatrat: Pikal, Llofkë, Selisht i poshtëm, Selisht i epërm dhe Priftën); BL “Traboin” (fshatrat: Arrza, Bardhaj, Spija, Nabom, Helmicë dhe Traboin) dhe BL “Triesh” (fshat: Rudinë, Cem, Budxë, Stjepoh, Delaj, Bëkaj dhe Poprat).

Monumenti i natyrës “Kanioni i Cemit” ndodhet në pjesën lindore të territorit të Komunës së Tuzit që kufizohet me Republikën e Shqipërisë. Sipërfaqja e përgjithshme e zonës së mbrojtur është 2022.2 ha. Kufijtë e zonës së mbrojtur dhe zonave mbrojtëse janë përcaktuar me Vendimin për shpalljen e tyre. Gjatësia totale e kufirit të Monumentit të natyrës është afërsisht 28.97 km.

Baseni i lumit Cem në Mal të Zi përfshin 130 km² në hapësirën gjeografike midis masivit malor Bjeshkët e nëmuna dhe Fusha e Zetës. Gjatësia totale e lumit është 58.8 km, nga të cilat 32.3 km rrjedh nëpër Malit të Zi. Zona e kanionit të lumit Cem përfaqëson një nga vlerat e jashtëzakonshme natyrore të Basenit të lumit Moraça dhe Basenit të Liqenit të Shkodrës.

Kanioni i lumit Cem është identifikuar si zonë Emerald, pra një zonë me vlera të jashtëzakonshme natyrore, në të gjithë territorin e saj. Zona e kanionit të lumit Cem karakterizohet nga një shkallë e lartë e biodiversitetit - specieve dhe ekosistemeve - që reflektohet në praninë e një numri të madh

⁹⁵ Plani i menaxhimit të PK “Liqeni i Shkodrës” për 2021-2025, Parqet kombëtare të Malit të Zi, 2023

⁹⁶ Vendimi mbi shpalljen e Monumentit të natyrës "Kanioni i Cemit" ("Fleta zyrtare e MZ – Rregulloret komunale", nr. 31/2022)

të llojeve bimore endemike dhe reliktove dhe fitocenozave. Në kanion është regjistruar prania e specieve bimore veçanërisht të vlefshme, si *Edraianthus tenuifolius*, *Edraianthus tenuifolius*, *Edraianthus ginzbergeri*, *Ramonda serbica* dhe një numër i madh i llojeve të orkideve. Kanioni i Cemit është habitati i specieve bimore të rrallë *Adianto-Pinguiculetumhirti florae*. Komuniteti pyjor i zonës ka specie të vlefshme dendroflora. Në zonën e kanionit të Cemit janë identifikuar 28 lloje kërpudhash, të cilat i përkasin ndarjes Basidiomycota dhe kryesisht përfaqësojnë specie që janë karakteristike për habitatet termofile. Gjatë hulumtimit, për herë të parë në Mal të Zi janë identifikuar llojet: *Crinipellis tomentosa* dhe *Lactarius romagnesii*.

Në zonën e kanionit të Cemit, der më tani janë regjistruar një numër i madh i llojeve të shpendëve. Karakteristikë e zonës në fjalë është ichthyofauna (pjesëtar të familjeve Salmonidae, Czprinidae, Anguillidae dhe Poecilidae) dhe fauna e bazamentit - Benthos (Chironomidae, Ephemeroptera, Plecoptera, Trichoptera dhe Simulidae). Në kanionin e lumit Cem janë regjistruar 15 lloje të herpetofaunës (4 lloje amfibësh dhe 11 lloje zvarranikësh) dhe të gjitha janë në listat kombëtare ose ndërkombëtare të specieve të mbrojtura. Në kuadër të biodiversitetit të kanionit të Cemit, është e pranishme një faunë e pasur dhe e larmishme e gastropodëve (kërmijve). Hulumtimi identifikoi 20 lloje kërmijsh, tre prej të cilëve janë të mbrojtur nga legjislacioni kombëtar. Gjithashtu janë regjistruar një numër i madh i llojeve të insekteve në zonë, duke përfshirë taksonët të mbrojtura nga legjislacioni kombëtar. Konventa e Bernës mbron 4 lloje insektesh: *Lucanus cervus*, *Lzcaena dispar*, *Euplagia quadripunctaria* dhe *Eriogaster catax*. Nga speciet e gjitarëve që kanë status ndërkombëtar (Rezoluta 6 e Konventës së Bernës) në kanionin e lumit Cem jetojnë ujku (*Canis lupus*) dhe lundëra evropiane (*Lutra lutra*).

Në kuadër të Monumentit të natyrës "Kanioni i Cemit" janë përcaktuar tre zona mbrojtëse:

- **Zona I (e parë) e mbrojtjes** përfshin terrenin natyror të pandryshuar në anët e pjerrëta të kanionit që ndodhet midis kufirit (të jashtëm) të kësaj të mire natyrore të mbrojtur dhe zonave mbrojtëse II dhe III të vendosura në qendër që ndjekin rrjedhën ujore të lumit Cem dhe zonat që janë të nxëna nga vendbanimet, infrastruktura (rrugët dhe rruga Dinoshë - kufiri shtetëror me Shqipërinë), objektet ndërtimore dhe tokat bujqësore. Sipërfaqja totale e zonës së parë të mbrojtjes është 1803.2 ha. Brenda zonës së I të mbrojtjes, për shkak të rëndësisë së tij për mbrojtje, është lënë mënjanë një vend shkëmbi i lagësht ngjitur me rrugën poshtë lokalitetit Pyllëza, afër urës së Urës së Lemajes, ndërmjet pikave kufitare, ku është i përhapur komuniteti i rrallë bimor *Adianto-Pinguiculetumhirti florae*, për të cilin janë përcaktuar kushte të veçanta dhe masa të mbrojtjes.
- **Zona II (e dytë) e mbrojtjes** përfshin terrene pjesërisht të ndryshuara natyrore dhe gjysmë-natyrore ku zhvillohen procese natyrore të rëndësishme për funksionimin e rrjedhës ujore të Cemit dhe ruajtjen e zonës I të mbrojtjes nga aktivitetet njerëzore. Kjo zonë përfshin rrjedhën ujore të lumit Cem me bregun përkatës deri në kufirin me zonën III të mbrojtjes, si dhe hapësirat e lira rreth zonës III të mbrojtjes që kërkojnë një regjim më të rreptë përdorimi me qellim të mbrojtjes së integritetit të zonës I. Sipërfaqja e përgjithshme e zonës së dytë mbrojtëse është 101.2 ha.
- **Zona III (e tretë) e mbrojtjes** përfshin terrene të ndryshuara dukshëm të nxëna me infrastrukturë (rrugë dhe aksi rrugor Dinoshë - kufiri shtetëror me Shqipërinë), vendbanime,

objekte ndërtimore dhe tokë bujqësore. Sipërfaqja totale e zonës së tretë të mbrojtjes është 117.8 ha.

Për menaxher dhe menaxhim të zonës së mbrojtur të Monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit” deri në themelimin e një ndërmarrje afariste që do t'i besohet menaxhimi është caktuar Komuna Tuzit – Sekretariati për urbanizëm, i cili do të duhej të zbatojë të gjitha detyrimet në përputhje me ligjin, në bashkëpunim me shërbimet e Policisë komunale dhe Inspeksionit Komunal.

Organi kompetent i vetëqeverisjes lokale është i obliguar që të sjellë Planin e menaxhimit të monumenteve të natyrës “Kanioni i Cemit” për një periudhë pesëvjeçare. Detyrimi i përcaktuar i menaxherit të zonës i referohet para së gjithash: sjelljes së një plani vjetor të menaxhimit, sjelljes së një akti për rendim e brendshëm dhe shërbimet e mbrojtjes, organizimin e shërbimit të mbrojtjes, shënimin e të mirave të mbrojtura natyrore (kufijtë dhe regjimet e mbrojtjes), sigurimin e zbatimit të masave mbrojtëse dhe detyrimeve tjera në përputhje me ligjin.

Problemet aktuale të mbrojtjes së mjedisit të basenit lumor kanë të bëjnë me hedhjen e mbeturinave, shkarkimin e ujërave të zeza, përdorimin e pesticideve dhe plehrave artificiale dhe shfrytëzimin e paligjshëm të lëndëve të para minerale.

Në këtë zonë, infrastruktura komunale nuk është adekuate, kështu që ujërat e ndotura komunale hidhen në gropa septike që nuk plotësojnë standardet ekologjike, ndërsa disa objekte i derdhin ujërat e zeza direkt në shtratin e lumit.

Sistemi i grumbullimit të mbeturinave nuk është i organizuar në të gjithë zonën për shkak të distancës dhe pamundësisë së qasjes në disa rrugë. BL “Dinoshë” është plotësisht e mbuluar me rreth 30 kosha për deponimin e mbeturinave, BL “Trabion” është e mbuluar pothuajse e gjitha, përveç vendbanimit Bardhaj, me 8 kosha për shkak të numrit të vogël të banorëve, ndërsa në BL “Triesh” është i mbuluar vetëm vendbanimi “Cem i Trieshit”. Në vendbanimet tjera që i përkasin Monumentit të natyrës (Triesh, Kshevë, Pas’shkale, Gurrec, Pikalë, Llofkë, Selisht i poshtëm, Selisht i epërm, Priftën, Bardhaj, Rudinë, Budxë, Stjepoh, Delaj, Bëkaj dhe Poprat), mbetjet nuk grumbullohen dhe nuk largohen nga ndërmarrja komunale, por vetë banorët i çojnë mbeturinat në kontejnerët më të afërt pranë rrugës. Është i pranishëm fenomeni i krijimit spontan të venddepozitimeve të vogla të paorganizuara, hedhja e mbetjeve direkt në shtratin e lumit ose asgjësimi i mbetjeve me djegie. Në zonën e Monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit”, janë katër venddepozitime të parregulluara në BL “Dinoshë” (tek ura dhe pranë rrugës Pikalë – Dinoshë, pranë rrugës Dinoshë – Milesh, si dhe në livadh pranë landfillit).

Urbanizimi në rritje mund të ndikojë negativisht në biodiversitetin e zonës dhe është i pranishëm në një pjesë të kanionit që ndodhet pranë vetë lumit Cem. Procesi i ndërtimit intensiv, veçanërisht ndërtimi i paplanifikuar, ndikon në ndryshimet e cilësive natyrore dhe peizazhore të zonës, duke prishur ambientin dhe stabilitetin origjinal të ekosistemit. Nuk ka të dhëna të sakta të numrit të objekteve ilegale dhe objekteve të përkohshme ilegale që përdoren për qëllime hotelierie.

Një kërcënim i madh për habitatet natyrore dhe biodiversitetin e kësaj zone paraqesin zjarret, pasojat e të cilave janë regjistruar më herët në vendbanimet Pikalë, Priftën, Llofkë dhe Selisht. Zjarret paraqesin një prishës të madh të ekuilibrit natyror dhe kërcënim për entomofaunën. Në sipërfaqet e djegura, habitatet degradohen nga shkatërrimi i mbulesës bimore, prishet rregullimi i ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore dhe ndodhin rrëshqitje dhe erozion. Në periudhën 2019-2022 nuk janë regjistruar zjarre në pyje.

Shfrytëzimi i paligjshëm i zhavorrit dhe rërës është ende i pranishëm në zonë. Krahas ndikimit negativ të drejtpërdrejtë në biodiversitetin e shtratit të lumit, gjegjësisht në faunën ujore, eksploatimi i rërës dhe zhavorrit ndikon negativisht edhe në habitatet që ndodhen mu pranë vetë lumit. Në territorin e Monumentit të natyrës janë evidentuar lokalitete ku është vërejtur eksploatimi i paligjshëm i zhavorrit dhe rërës, përkatësisht: tek ura në Dinoshë, afër restorantit "Tvrđava", afër hyrjes në zonë të mbrojtur tek shtëpitë Bojaj, si dhe në rrugën për në kufi, pas urës në vendbanimin Cem Selishti.

Problemi i gjuetisë pa leje ka të bëjë kryesisht me speciet e peshkut, gjë që reflektohet në gjuetinë e specieve të mbrojtura me mjete të paligjshme, jashtë sezonit të gjuetisë. Nuk ekzistojnë të dhëna të sakta për vëllimin e gjuetisë së paligjshme dhe ndikimin e saj në gjendjen e specieve.

Rekomandime për përmirësimin dhe ruajtjen e gjendjes së zonave të mbrojtura:

- ✓ Sjellja e një Plani të ri hapësinor me destinim të veçantë për PK Liqeni i Shkodrës
- ✓ Rritja e ndërjegjësismit për rëndësinë e ruajtjes dhe përdorimit të qëndrueshëm të burimeve natyrore dhe vlerave të biodiversitetit, si dhe ndikimit të të gjitha presioneve në mjedis.
- ✓ Zhvillimi i kapaciteteve administrative dhe teknike të menaxhimit të zonës së mbrojtur të Monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit” në përputhje me kërkesat e përcaktuara (sjellje e akteve, sigurimi i hapësirës dhe përgatitja teknike, burimet njerëzore, organizimi i shërbimit të mbrojtjes, sigurimi i pajisjeve teknike)
- ✓ Sjellja e Planit të menaxhimit të monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit”
- ✓ Shënimi i të mirave natyrore të mbrojtura (kufijtë dhe regjimet e mbrojtjes)
- ✓ Ndërtimi i objekteve infrastrukturore dhe pasurimi i ofertës së Monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit”
- ✓ Nxitja e projekteve kërkimore-shkencore dhe përcaktimi i habitateve “Natura”
- ✓ Përcaktimi i masave konkrete të mbrojtjes dhe vendosja e monitorimit
- ✓ Ngritja e një sistemi efikas të mbrojtjes së pyjeve kundër zjarrit
- ✓ Ngritja e sistemit të mbrojtjes kundër gjuetisë së paligjshme
- ✓ Ndalimi i ndërtimit të paplanifikuar
- ✓ Vendosja e monitorimit dhe kontrollit të llojeve invazive
- ✓ Largimi i venddepozitimeve të paligjshme të mbetjeve dhe përmirësimi i shërbimeve të grumbullimit të mbetjeve
- ✓ Ndërtimi i infrastrukturës së nevojshme dhe ngritja e një sistemi adekuat të grumbullimit të ujërave të zeza
- ✓ Nxitja e zhvillimit të prodhimit organik
- ✓ Mbrojtja dhe promovimi i trashëgimisë kulturore
- ✓ Promovimi i përmbajtjeve sportive dhe rekreative.

7 NDRYSHIMET KLIMATIKE

Klima e komunës së Tuzit, e cila me territor të vet i përket zonës së Rrafshinës së Zetës, sipas klasifikimit të Keppen-it, klima përcaktohet si mesatarisht e ngrohtë me shi (Csa). Verat janë të nxehta dhe të thata, vjeshta është më e ngrohtë se pranvera dhe dimrat janë relativisht të butë dhe me shi. Rekordi pozitiv i temperaturës është 44,8⁰C dhe është matur në gusht të vitit 2007 në kryeqytetin Podgoricë, rreth 10 km larg Tuzit. Gjatë valës së të nxehtit të vitit 2003, në zonën e Rrafshinës së Zetës ka pas 122 ditë tropikale (në Podgoricë).

Temperatura mesatare mujore e ajrit në muajin më të nxehtë të korrikut në Tuz është 26.5 ⁰C, ndërsa në muajin më të ftohtë të janarit temperatura mesatare mujore është 4.9 ⁰C. Temperatura mesatare vjetore është 15.2 ⁰C.

Afërsia e liqenit të Shkodrës, afërsia me detin Adriatik, relievi, vegjetacioni, përbërja e tokës dhe qarkullimi atmosferik kanë një ndikim të madh në klimën e komunës së Tuzit.

Të gjithë parametrat që janë pjesë e monitorimit dhe vlerësimit të klimës tregojnë se klima e Malit të Zi po ndryshon si pasojë e ndryshimeve klimatike globale. Treguesit më të qartë të këtyre ndryshimeve janë: rritja e ndjeshme e temperaturës së ajrit, rritja e temperaturës së sipërfaqes së detit dhe e nivelit mesatar të detit, ndryshimet në motin ekstrem dhe ngjarjet klimatike.

Ngjarjet ekstreme të motit dhe klimës të vëzhguar deri në vitin 2019 për zonën e Luginës së Zetës tregojnë për:

- temperatura më të shpeshta jashtëzakonisht të larta maksimale dhe minimale, valë të nxehta më të shpeshta dhe më të gjata;
- numër më i madh i ditëve dhe netëve shumë të ngrohta;
- shfaqja më e shpeshtë e thatësirave të shoqëruara me temperatura të larta dhe zjarre në pyje;
- ndërprerja e periudhës së thatë nga reshjet e dendura;
- intensitet më i madh i reshjeve, i
- shfaqje më të shpeshta të stuhive (cikloneve) gjatë gjysmës së ftohtë të vitit.

Në bazë të hulumtimit të kryer për qëllimin e punimit të studimit “Analiza e kryeqytetit Podgoricë në ndryshimet klimatike”, gjatë të cilit janë mbledhur të dhëna për dëmet nga ndryshimet klimatike dhe ngjarjet ekstreme – rreziqet, mund të vihet në përfundim se rreziqet më të rëndësishme janë:

- Shira të dendur që çojnë në përmytje/përmytjet;
- valët e të nxehtit;
- thatësirat të ndjekura me zjarre në pyje;
- stuhitë;

- breshëri.

Sipas të dhënave nga Plani i qëndrueshëm i veprimit energjetiko-klimatik i Komunës së Tuzit (SECAP), valët e të nxehtit në zonën e Podgoricës, Tuzit dhe Gollubovcit janë regjistruar çdo vit në periudhën 2003-2007 dhe 2011-2014. Në ato periudha, janë matur edhe rekordet në temperaturën maksimale ditore në nivel shtetëror prej 42,2°C (gusht 2003), 44,8°C (gusht 2007) dhe 44°C (gusht 2012).

Vala e të nxehtit shkakton stres nxehtësie tek njerëzit dhe më të rrezikuarit janë të moshuarit, fëmijët dhe personat me probleme të caktuara shëndetësore.

Thatësira si një nga llojet e rrezikut është shënuar në disa raste në periudhën që nga viti 2000, ku në bazë të terminologjisë së miratuar e njëjta është konstatuar si thatësi bujqësore dhe hidrologjike.

Sipas të dhënave të disponueshme, thatësira karakterizoi vitet 2003, 2007, 2011 dhe 2012. Thatësitat shkaktuan kufizime në disponueshmërinë e ujit të pijshëm, ndërsa prodhimi bujqësor në vendbanimet periferike pësoi dëme të mëdha. Niveli i ujit në lumenj ka arritur minimumin. Përrenjtë më të vegjël janë tharë. Janë regjistruan dëmtime të biodiversitetit, është tharë bimësia që është më pak rezistente ndaj temperaturave të larta dhe ka nevojë më të madhe për ujë.

Periudha e thatësisë favorizon krijimin e kushteve për zjarre në shkallë të gjerë në pyje. Në territorin e Podgoricës, Tuzit dhe Gollubocit janë regjistruar disa zjarre të tilla, përkatësisht: me 04.08.2007, 24.08.2011, 16.07.2012, 24.07.2012. dhe 31.07.2013. Nga këto zjarre janë shkatërruar sipërfaqe të mëdha pyjore dhe prona private, si dhe kanë shkaktuar shtim të tymit dhe smogut në territoret e komunave të cekura. Në territorin e komunës së Tuzit, dëmi nga zjarri në vitin 2020 llogaritet në rreth 134.422 euro.

Situatat e rrezikshme në formën e shirave të dendur mund të shkaktojnë përmytje, gjë që është karakteristike për periudhat e pranverës dhe vjeshtës kur intensiteti i reshjeve është më i lartë. Përmytja më e madhe e regjistruar ndonjëherë në Mal të Zi ishte në fund të vitit 2010, kur mesatarisht ranë mbi 100 l/m² në ditë. Reshjet e dendura të shiut shkaktuan vërshimin e lumit Cem, përroit Urrela dhe liqenit të Shkodrës, uji i të cilit kërcënoi një numër të madh të familjeve në territorin e komunës së Tuzit (Fig. 7). Reshje të dendura janë regjistruar edhe në vitin 2012, 2013 dhe 2014, si dhe në 2020 dhe 2021.

Fig. 7. Amvisëritë e kërcënuara në rastin e nivelit ekstrem të lartë të Liqenit të Shkodrës në periudhën nga Dhjetori 2010 deri në Janar 2011⁹⁷

Bora si formë e reshjeve është një dukuri jashtëzakonisht e rrallë në territorin e Luginës së Zetës, kështu që paraqet kushte ekstreme të motit. Në këtë zonë, lartësia më e madhe e mbulesës së dëborës është shënuar në shkurt të vitit 2012, kur ishte 57 cm. Në atë periudhë u shpall gjendja e jashtëzakonshme në territorin e gjithë Malit të Zi, u ndërpre komunikacioni rrugor dhe ajror, u mbyllën shkollat dhe kopshtet, rrugët ishin të pakalueshme, u bë evakuimi i popullatës së rrezikuar dhe shpëtimi i të mirave materiale. Në shkurt të vitit 2014, lartësia e mbulesës së dëborës ishte 32 cm.

Erërat e stuhishme nuk janë fenomen i rrallë në territorin e Podgoricës, Tuzit dhe Gollubovcit. Erërat e tilla shkaktojnë dëme të mëdha materiale, duke rrezikuar të mirat bujqësore, bimësinë, objektet e banimit, e njëkohësisht mund të rrezikojnë jetën e njerëzve dhe kafshëve. Sipas të dhënave të disponueshme, në territorin e komunës së Tuzit, erërat e stuhishme në vitin 2020 kanë shkakuar dëme në serra në vlerë prej 41.105 euro, ndërsa në vitin 2021 ky dëm është vlerësuar në 20.813 euro.

Breshëri si fatkeqësi natyrore është një dukuri e shpeshtë në zonën e Luginës së Zetës. Kjo fatkeqësi meteorologjike shkakton dëme të mëdha prodhuesve bujqësor duke ju shkatërruar të mbjellat, serat dhe pajisjet tjera bujqësore. Gjithashtu, kjo fatkeqësi shkakton dëme në objekte të banimit dhe infrastrukturë, automjete, zona të gjelbra urbane etj.

Sipas analizave të mëparshme mund të konstatohet se zona e Luginës së Zetës është e ekspozuar ndaj ngjarjeve të rrezikshme ekstreme të motit dhe klimës, të cilat janë veçanërisht të pranishme në 20 vitet e fundit. Ndryshimet klimatike të vëzhguara kanë patur të tre aspektet e ndikimit, përkatësisht: në sistemet fizike (lumenj, liqeni i Shkodrës, shfaqjen e thatësirave dhe përmytjeve), në sistemet biologjike (zjarret në pyje, vegjetacion dhe peshq) dhe në aspektin njerëzor dhe të sistemeve menaxhuese (prodhimi i ushqimit, mjetet për qëndrueshmëri, shëndet dhe ekonomi).

Rekomandime për përshtatjen ndaj ndryshimeve klimatike⁹⁸:

✓ Rregullimi i shtratit të përroit Urrela nga burimi në Milesh deri në derdhje në liqenin e Shkodrës;

⁹⁷ Plani i qëndrueshëm i veprimit energjetiko-klimatik i Komunës së Tuzit (SECAP), 2021

⁹⁸ Plani i qëndrueshëm i veprimit energjetiko-klimatik i Komunës së Tuzit (SECAP), 2021

- ✓ Zhvillimi i një projekti për ndërtimin e rrjetit të ujës-jellës në mënyrë që të sigurohet uji i pijshëm për banorët e zonave rurale malore;
- ✓ Informimi dhe edukimi i bujqve për ndikimin negativ të ndryshimeve klimatike dhe rëndësinë dhe aplikimin e një sistemi mirë të zhvilluar për paralajmërim të hershëm për rreziqet hidrometeorologjike;
- ✓ Edukimi i bujqve për llojet e reja të kulturave rezistente ndaj klimës së të ardhmes;
- ✓ Mbjellja e pemëve për të reduktuar ekspozimin e lartë ndaj rrezatimit diellor;
- ✓ Pyllëzimi i sipërfaqeve pyjore të degraduara dhe të neglizhuara;
- ✓ Përgatitja e kadastrës së tokave bujqësore dhe planit të menaxhimit të asaj toke;
- ✓ Zbatimi i edukimit dhe informimit të publikut për rëndësinë e reduktimit të mbetjeve;
- ✓ Ndryshimi i destinimit të tokës përgjatë rrjedhave ujore me qëllim reduktimin e përmbajtjeve të objekteve. Rregullimi i ambienteve për rekreacion (shtigje për biçikleta, kënde lojërash);
- ✓ Menaxhimi i qëndrueshëm i sipërfaqeve të gjelbra publike;
- ✓ Të përpilohet Plani i menaxhimit dhe plani i destinimit të veçantë, si dhe të formohet një organ për menaxhimin e Monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit”;
- ✓ Kryerja e kontroleve energjetike të të gjitha objekteve publike dhe shtetërore në territorin e komunës dhe aktivitete për përmirësimin e efikasitetit energjetik të ndërtesave.

8 VIZIONI DHE SYNIMET E MBROJTJES SË MJEDISIT

Vizioni:

Zhvillimi qëndrueshëm i komunës së Tuzit me fokus në ruajtje dhe përmirësim të gjendjes së mjedisit dhe përshtatja në ndikim të ndryshimeve klimatike të bazuar në praktika bashkëkohore

Vizioni do të realizohet duke krijuar mekanizma për mbrojtjen e mjedisit, bazuar në zgjidhjet bashkëkohore në këtë fushë, me qëllim ruajtjen dhe përmirësimin e gjendjes së të gjitha segmenteve të mjedisit (ajër, ujë, tokë, biodiversitet). Një qasje e qëndrueshme e mbrojtjes së mjedisit nënkupton promovimin e ruajtjes së mjedisit, aplikimin e praktikave të qëndrueshme, përdorimin e burimeve të rinovueshme të energjisë dhe rritjen e efikasitetit energjetik, me përfshirjen e të gjithë aktorëve të rëndësishëm, me qëllim arritjen e mbështetjes më të gjerë shoqërore dhe arritjen e një ekuilibri midis aktiviteteve njerëzore dhe natyrës. Në këtë mënyrë synohet të përmirësohet cilësia e jetës së banorëve dhe të ruhet mjedisi për brezat e tanishëm dhe të ardhshme.

Vizioni do të arrihet duke arritur një sërë qëllimesh specifike të cilat paraqesin përgjigjen në pyetjet/problemet kyçe të identifikuar në kuadër të analizës së gjendjes në sektorë/fusha të caktuara. Në përputhje me dispozitat ligjore me të cilat përcaktohet përmbajtja e Planit lokal të mbrojtjes së mjedisit, synimet afatshkurtra (periudha deri në një vit) paraqesin krijimin e një baze dokumentacioni për aplikimin e masave konkrete në zonat e dhëna, ndërsa synimet afatgjata të mbrojtjes së mjedisit (periudha deri në fund të dokumentit të planifikimit) sipas zonave, është dhënë në vijim. Me plan të veprimit paraqiten masat për mbrojtjen e mjedisit dhe përshtatjen ndaj ndikimeve negative të ndryshimeve klimatike, subjektet për zbatimin e masave, afatet e zbatimit,

si dhe mjetet financiare të nevojshme për zbatimin e masave të përcaktuara dhe mënyra e sigurimit të mjeteve.

SS 1: Ngritja e monitorimit të cilësisë së ajrit dhe avancimi i cilësisë së ajrit

Treguesi	Vlera kalimtare 2022	Vlera e synuar 2027	Burimi i verifikimit
Numri i pikave të matjes për cilësi të ajrit	0	1	Komuna e Tuzit
Numri i ditëve në të cilat është tejkaluar vlera e lejuar e përqendrimit të të gjitha materieve ndotëse të matura	/	Në pajtim me rregullat në fuqi	Raporti mbi monitorimin vjetor të cilësisë së ajrit

SS 2: Përmirësimi i cilësisë së ujërave (sipërfaqësore, nëntokësore dhe uji për pirje)

Treguesi	Vlera fillestare 2022	Vlera e synuar 2027	Burimi i verifikimit
<i>Gjendja e ujërave nëntokësore</i>			
Fusha e Zetës- Vrane	Dobët	Mirë	Raporti i AMM
Fusha e Zetës- Dreshaj	Dobët	Mirë	Raporti i AMM
Fusha e Zetës- Vuksanlekaj	Mirë	Mirë	Raporti i AMM
Kuçi - Tërgajë	Mirë	Mirë	Raporti i AMM
<i>ES/EP dhe HS i ujërave sipërfaqësor</i>			
Cem:			Raporti i AMM
Në bazë të 6 parametrave	Dobët	Mirë	
Pa bashkësi makrozoobentone	Mirë	Mirë	
Liçeni i Shkodrës– Vija e Nënhelmit:			Raporti i AMM
Në bazë të 6 parametrave	Moderuar	Mirë	
Pa bashkësi makrozoobentone	Moderuar	Mirë	
<i>Cilësia e ujit për pirje</i>			
Numri i ditëve me ujë për pirje të parregullt	/	0	Ujësjiellës dhe kanalizime Tuz
Numri i shfrytëzuesve të furnizimit publik me ujë(persona fizik)	4.093	4.290	Ujësjiellës dhe kanalizime Tuz/ REGAGEN
Ngritja e zonës së mbrojtjes sanitare të burimeve të ujit	/	Ngritja e zonës së mbrojtjes sanitare në pajtim me elabortatet	Ujësjiellës dhe kanalizime Tuz

SS 3: Parandalimi i ndotjes së tokës që vjen nga bizneset apo banorët

Treguesi	Vlera fillestare	Vlera e synuar	Burimi i verifikimit
----------	------------------	----------------	----------------------

	2022	2027	
Numri i lokaliteteve të konfirmuara me tokë të ndotur	/	0	Raporti vjetor i monitorimit të cilësisë së tokës
Numri i lokaliteteve në të cilat është bërë rikultivimit/sanimi	/	Në të gjitha lokalitetet në të cilat me monitorim është vërtetuar kontaminimi	Raporti i rikultivimit/sanimi i kryer nga institucioni i autorizuar

SS 4: Ngritja e modelit të qëndrueshëm të menaxhimit dhe mbrojtjes së biodiversitetit

Treguesi	Vlera fillestare 2022	Vlera e synuar 2027	Burimi i verifikimit
Ngritja e bazës së të dhënave për biodiversitet për territorin e komunës së Tuzit	/	Është ngritur baza e të dhënave për biodiversitet	Komuna e Tuzit

SS 5: Rregullimi i sipërfaqeve komunale të gjelbra

Treguesi	Vlera fillestare 2022	Vlera e synuar 2027	Burimi i verifikimit
Numri i sipërfaqeve komunale të gjelbra të rregulluara	5	Numri i rritur i sipërfaqeve të gjelbra	Komuna e Tuzit/ Komunale

SS 6: Vendosja e monitorimit dhe zvogëlimit të ndikimit të zhurmës

Treguesi	Vlera fillestare 2022	Vlera e synuar 2027	Burimi i verifikimit
Numri i vendeve në të cilat matet niveli i zhurmës	0	1 fikse	Komuna e Tuzit
Niveli i zhurmës	/	Në pajtim me rregulloret	Raporti mbi matjet e nivelit të zhurmës

SS 7: Ngritja e sistemit funksional të menaxhimit të mbetjeve

Treguesi	Vlera fillestare 2022	Vlera e synuar 2027	Burimi i verifikimit
Numri i vend-depozitimeve të parregullta	18	3	Komuna e Tuzit/Komunale

Plani lokal i mbrojtjes së mjedisit i Komunës së Tuzit, 2024-2027

Sistem i rregulluar i grumbullimit selektiv të mbeturinave	/	Mbetjet e ambalazhave Mbetjet e reciklueshme Mbetjet biodegraduese/të gjelbra Tekstil Mbetje me përmasa të mëdha Mbetje nga ndërtimtaria	Komuna e Tuzit/Komunale
--	---	---	-------------------------

SS 8: Ngritja e sistemit funksional të mbrojtjes dhe menaxhimit të zonave të mbrojtura

Treguesi	Vlera fillestare 2022	Vlera e synuar 2027	Burimi i verifikimit
Ngritja e sistemit të menaxhimit me Monumentin e natyrës „Kanioni i Cemtit“	/	Është ngritur sistemi i menaxhimit të zonës së mbrojtur në kapacitet të plotë në pajtim me ligj.	Komuna e Tuzit
Numri i vend-depozitimeve ilegale			Komuna e Tuzit/ Komunale/ Menaxhuesit e zonave të mbrojtura
Liçeni i Shkodrës	4	0	
Kanioni i Cemtit	4	0	
Numri i objekteve të ndërtuara ilegalisht	/ (identifikimi i objekteve ilegale)	Është zvogëluar numri në raport me numrin e identifikuar më parë	Komuna e Tuzit/ Menaxhuesit e zonave të mbrojtura
Numri i aktiviteteve të gjuetisë ilegale	/ (ngritja e evidencës)	I zvogëluar në krahasim me evidencën fillestare	Komuna e Tuzit/ Menaxhuesit e zonave të mbrojtura

SS 9: Përshtatja në ndryshime klimatike, valorizimi i burimeve të rinovueshme të energjisë dhe EE

Treguesi	Vlera fillestare 2022	Vlera e synuar 2027	Burimi i verifikimit
Numri i intervenimeve rregulluese të kryera në rrjedha ujore	0	1	Komuna e Tuzit
Dëmet e vlerësuara të paraqitura nga rreziqet natyrore (EUR)	4.000.000	800.000	Komuna e Tuzit
Ndriçimi publik me EE të avancuar	/	30% (1500 nga gjithsej 4916 ndriçues)	Komuna e Tuzit
Numri i objekteve publike me EE të avancuar	/	2	Komuna e Tuzit

SS 10: Mbrojtja nga ndikimi i dëmshëm i rrezatimit

Treguesi	Vlera fillestare 2022	Vlera e synuar 2027	Burimi i verifikimit
----------	-----------------------	---------------------	----------------------

Plani lokal i mbrojtjes së mjedisit i Komunës së Tuzit, 2024-2027

Numri i objekteve publike në të cilat është ekzaminuar përqendrimi i radonit	/	10	Raporti mbi ekzaminimin e Radonit – Institucioni i autorizuar
Ekzaminimi i rrezatimit jonizues	1	1	Raporti mbi ekzaminimin e rrezatimit jonizues – Institucioni i autorizuar
Evidentimi dhe ekzaminimi i të gjitha burimeve të rrezatimit jo-jonizues	/	Të evidentuar dhe të ekzaminuar të gjitha burimet e rrezatimit jo-jonizues	Komuna e Tuzit, AMM, Inspekcioni përgjegjës, Institucioni i autorizuar për ekzaminim

9 PLANI I VEPRIMIT

SS 1: Ngritja e monitorimit të cilësisë së ajrit dhe avancimi i cilësisë së ajrit

Masa/Aktiviteti	Treguesi i rezultateve	Institucionet përgjegjëse	Periudha e zbatimit	Mjetet e nevojshme (EUR)	Burimet e financimit
1.2. Vendosja e monitorimit të cilësisë së ajrit					
1.2.1. Sjellja e Programit vjetor të monitorimit të ajrit	Programi i monitorimit të ajrit	Komuna e Tuzit	2025-2027 (Do të realizohet në pajtim me mjetet e disponueshme nga donatorët)	/	Komuna e Tuzit, Mjete nga donatorët
1.2.2. Kryerja e monitorimit të cilësisë së ajrit	Raporti mbi cilësinë e ajrit		2025-2027 (Do të realizohet në pajtim me mjetet e disponueshme nga donatorët)	30.000,00 (në vit)	Komuna e Tuzit, Mjete nga donatorët
1.3. Informimi dhe edukimi mbi rëndësinë dhe masat për avancim të cilësisë së ajrit					
1.3.1. Aktivitete edukative dhe informative mbi përkrahjet e disponueshme në të gjitha nivelet	Numri i informatave të publikuara	Komuna e Tuzit	2024-2027	/	Komuna e Tuzit

SS 2: Përmirësimi i cilësisë së ujit (sipërfaqësore, nëntokësore dhe ujit për pirje)

Masa/Aktiviteti	Treguesi i rezultateve	Institucionet përgjegjëse	Periodha e zbatimit	Mjetet e nevojshme (EUR)	Burimet e financimit
2.1 Përpilimi i planeve dhe dokumentacioneve tjera bazë					
2.1.1. Punimi i kadastrës dhe elaboratit të mbrojtjes së burimeve të ujit	I punuar kadastri i burimeve të ujit, I punuar elaborati i mbrojtjes së burimeve të ujit	Komuna e Tuzit, Ministria përgjegjëse, Ujësjetës dhe kanalizim Tuz	2024	30.000,00	Komuna e Tuzit, Buxheti i Malit të Zi, CG, Ujësjetës dhe kanalizim Tuz
2.1.2. Punimi i kadastrës së ndotësve të mjedisit	U punua kadastra e ndotësve me të dhëna mbi ndotësit e mjedisit	Komuna e Tuzit	2024-2025	5.000,00	Komuna e Tuzit, Donatorët
2.2. Punimi i infrastrukturës për furnizim me ujë dhe menaxhim të ujërave të zeza					
2.2.1. Ndërtimi i rrjetit të ujësjetës dhe kanalizimit me impiant për trajtim të ujërave të zeza	I ndërtuar rrjeti i ujësjetës, i ndërtuar rrjeti i kanalizimit, i ndërtuar PPOV	Komuna e Tuzit, ministria përgjegjëse	2025-2027	Gjithsej- 13.973.250,70 Ndihma teknike për përgatitje të projektit - 271.229,70 Ndihma teknike gjatë fazës së investimeve - 645.785 Rrjeti i kanalizimit dhe stacionet e pompave	Komuna e Tuzit, Buxheti i MZ, të tjera

				për kanalizim - 6.083.000 PPOV - 2.789.000 Furnizimi me ujë- 4.043.700 Komunikimet dhe vizibiliteti- 11.379 Shpenzimet e paparashikuara 129.157	
2.2.2. Ndërtimi i ujësjellësit për vendbanimin Pikalë	I ndërtuar ujësjellësi për 20 amvisëri	Komuna e Tuzit	2024-2027	100.000,00	Komuna e Tuzit
2.2.3. Ndërtimi i ujësjellësit për vendbanimin Kshevë	I ndërtuar ujësjellësi për 15 amvisëri	Komuna e Tuzit	2024-2027	150.000,00	Komuna e Tuzit
2.2.4. Vazhdimi i ujësjellësit për lagjen Hot	I ndërtuar ujësjellësi për 50 amvisëri	Komuna e Tuzit	2024-2027	200.000,00	Komuna e Tuzit
2.2.5. Rindërtimi i ujësjellësit Milesh i epërm, Milesh i poshtëm dhe Rrogath	I rindërtuar ujësjellësi dhe zëvendësuar gypat nga asbesti	Komuna e Tuzit	2025-2027	Do të jetë e njohur mbas punimit të dokumentacionit projektues	Komuna e Tuzit

SS 3: Parandalimi i ndotjes së tokës nga bizneset dhe banorët

Masa/Aktiviteti	Treguesi i rezultateve	Institucionet përgjegjëse	Periodha e zbatimit	Mjetet e nevojshme (EUR)	Burimet e financimit
3.1. Ngritja e monitorimit dhe ekzaminimeve					
3.1.1. Punimi i Programit vjetor i ekzaminimit të përmbajtjeve të materieve të rrezikshme dhe të dëmshme në tokë në territor të komunës	I punuar Programi i ekzaminimit të përmbajtjeve të materieve të rrezikshme dhe të dëmshme në tokë në territor të komunës	Komuna e Tuzit	2025-2027	/	Komuna e Tuzit
3.1.2. Kryerjaje monitorimit dhe ekzaminimit të cilësisë së tokës	Numri i lokaliteteve të identifikuara me tokë të ndotur	Komuna e Tuzit	2025-2027	Do të përcaktohet në bazë të numrit dhe llojit të ndotjeve në bazë të programeve vjetore	Komuna e Tuzit, Ndotësi
3.1.3. Evidentimi i të gjitha nënstacioneve elektrike të cilat përmbajnë vajëra piraleneik (PCB) dhe ekzaminimi i tokës në afërsi të tyre	Numri i nënstacioneve të cilat përmbajnë vajëra piraleneik (PCB) Numri i lokaliteteve në të cilat është kryer ekzaminimi	Komuna e Tuzit, EPCG, CEDIS	2025-2027	Do të përcaktohet në bazë të numrit të lokalitetve të ndotura	Komuna e Tuzit, EPCG, CEDIS
3.2. Sanimi i tokës së ndotur					

3.2.1. Rikultivimi/ Sanimi i tokës së lokaliteteve të ndotura	Numri i lokaliteteve në të cilat është kryer rikultivimi/sanimi	Komuna e Tuzit/ Institucioni i autorizuar	2025-2027	Do të përcaktohet në bazë të ndojteve të konstatuara të tokës	Komuna e Tuzit, Ndotësi
3.3. Edukimi dhe zbatimi i masave të mbrojtjes së tokës					
3.3.1. Edukimi mbi masat e mbrojtjes së tokës	Numri i prodhuesve bujqësor të përfshirë me edukim mbi masat e mbrojtjes së tokës	Komuna e Tuzit, Fakulteti i Bio- teknikës	2025-2027	6.000,00	Komuna e Tuzit
3.3.2. Punimi dhe zbatimi i planeve të veprimit dhe udhëzuesve për zbatim të PMB që ka të bëjë me përdorjen e qëndrueshme të plehrave dhe mjeteve për mbrojtje të bimëve	I punuar udhëzuesi Numri i bujqve të informuar. Numri i bujqve të cilët hyjnë në program të zbatimit të PMB Numri i kampionëve të ekzaminuar	Komuna e Tuzit, Ministria përgjegjëse, Fakulteti bio-teknik	2024-2027	15.000,00	Komuna e Tuzit, Ministria përgjegjëse
3.3.3. Përkrahja për prodhues bujqësor me pagesa të drejtpërdrejta për prodhimtari të veçuar(zbatimi i masave agro- ekologjike)	Numri i prodhuesve bujqësor të përfshirë me përkrahje dhe analizë të prodhimeve	Komuna e Tuzit, Ministria përgjegjëse, CETI	2025-2027	350.000,00	Komuna e Tuzit
3.3.4. Përkrahja për prodhues bujqësor të cilët rregullisht grumbullojnë	Numri i prodhuesve bujqësor të përfshirë me përkrahje	Komuna e Tuzit, Komunalno/Komunale përkrahje	2024-2027	30.000,00	Komuna e Tuzit

mbetjet(fletë të holla plastike, ambalazhe nga pesticidet, plehrat artificial, etj.)					
3.3.5. Përkrahja për prodhues bujqësor të cilët zbatojnë teknologjinë e prodhimtarisë organike	Numri i prodhuesve organik	Komuna e Tuzit, nadležno Ministarstvo	2027	9.000,00	Komuna e Tuzit

SS 4: Ngritja e modelit të qëndrueshëm të menaxhimit dhe mbrojtjes së biodiversitetit

Masa/Aktiviteti	Treguesi i rezultateve	Institucionet përgjegjëse	Periudha e zbatimit	Mjetet e nevojshme (EUR)	Burimet e financimit
4.1. Punimi i planeve dhe dokumenteve tjera bazë					
4.1.1. Punimi i Planit lokal të veprimit për biodiversitet	I punuar Plani lokal i veprimit për biodiversitet	Komuna e Tuzit	2025	20.000	Komuna e Tuzit, Donatorët
4.1.2. Punimi i bazës së të dhënave mbi biodiversitetin për territorin e komunës së Tuzit	E ngritur baza e të dhënave për biodiversitetin për territorin e komunës së Tuzit	Komuna e Tuzit	2025	/	Komuna e Tuzit
4.2. Rritja e ndërgjegjësimit për rëndësi të biodiversitetit informimit dhe edukimit					

4.2.1. Organizimi i punçtorit(trajnime) në temën e dobive nga biodiversiteti dhe nevoja për mbrojtje prioritare.	4 punëtori me palë të interesuara	Komuna e Tuzit	2024-2027	500,00	Komuna e Tuzit
--	-----------------------------------	----------------	-----------	--------	----------------

SS 5: Rregullimi i sipërfaqeve urbane të gjelbra

Masa/Aktiviteti	Treguesi i rezultateve	Institucionet përgjegjëse	Periudha e zbatimit	Mjetet e nevojshme (EUR)	Burimet e financimit
5.1.Punimi i dokumentacionit bazë					
5.1.1. Punimi i kadastrës të sipërfaqeve të gjelbra	E punuar kadastra e sipërfaqeve të gjelbra	Komuna e Tuzit	2025	10.000,00	Komuna e Tuzit, Donatorët
5.2. Rregullimi i sipërfaqeve të gjelbra të reja dhe përmirësimi i atyre ekzistuese					
5.2.1. Tuzi i gjelbër – ndërtojmë të ardhmen e gjelbër, projekti i gjelbërimit të pjesës urbane të Tuzit	I gjelbëruar brezi përgjatë pjesës së aksit rrugor ndërkombëtar të rindërtuar në gjatësi 270 m	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2024	33.218,28	Eko fondi, Komunalno/Komunale sh.p.k
5.2.2. Rindërtimi i parkut kryesor qendror (qendër)	- Zëvendësimi i pllakave të vjetra të prishura - rregullimi i shtigjeve brenda parkut	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2026	200.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale,

	Zëvendësimi i stolave të vjetra të prishura, Instalimi i shtyllave të reja dekorative për parking, zëvendësimi i shtyllave të ndriçimit				fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante
5.2.3. Instalimi i sistemit për ujitje në qendër të qytetit, nga paneli i reklamave deri tek ura	I instaluar sistemi për ujitje nga bilbordi tek parku i qytetit deri tek ura mbi përroin Urrela, të mbjella lule sezonale	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	Mbas përfundimit të rindërtimit të rrugës	20.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante
5.2.4. Gjelbërimi i pjesës së rrugës Dinoshë Konik nga ana e djathtë	Gjelbërimi i rrugës në gjatësi 3 km me drurë dhe infrastrukturë tjetër përcjellëse	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2026	80.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, të tjera
5.2.5. Rregullimi i gjelbërimit rreth gjimnazit, aksit rrugor Tuz-Mataguzh, bulevardi Tuz-Podgoricë, rruga kryesore shtetërore në drejtim të Shqipërisë	Drurë të mbjella me sistemin përcjellës të ujitjes, në lokalitete të caktuarai të mbjella bimësi e ulët dekorative dhe lule sezonale	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2024-2025	25.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante
5.2.6. Rregullimi i parqeve dhe vendpikniqeve natyrore	Parqe të rregulluara, vend-burime dhe vendpikniqe Tërgaja dhe Vitoja, kroi i Traboinit, Burimi	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2024-2025	50.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale,

	Krevenica, Ubla(pusi) e Mileshtit, ujëvara në Rakiq, vend-pikniku Zbel, burimi në Lekaj dhe kroi i Nënhelmit me vendosje të kosheve për mbeturina dhe vendosje të stolave për pushim dhe tryezave, si dhe shtyllave dekorative për ndriçim.				fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante
5.2.7. Rregullimi i qendrave rurale seoskih centara	Gjelbërimi dhe vendosja e stolave për pushim në qendra të fshatrave dhe vendtakimeve, poligoneve: Tojeq në Dinoshë, Piogragja në Vllanë, Lamë të Mileshtit, Lamë në Omerbozhaj.	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2024	15.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante
5.2.8. Instalimi i sistemit për ujitje tek QIK Malësia dhe shtimi i fondit bimor	Vendosja e sistemit për ujitje dhe shtimi i fondit bimor me drurë, me bimësi të ulët dhe lule sezonale.	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2025-2027	15.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante

5.2.9. Zëvendësimi i sistemit për ujitje të parkut tek ndërtesa e Komunës	I zëvendësuar sistemi për ujitje të parkut në tërësi	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2025-2027	10.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante
---	--	--	-----------	-----------	---

SS 6: Vendosja monitorimit dhe zvogëlimi i ndikimit të zhurmës

Masa/Aktiviteti	Treguesi i rezultateve	Institucionet përgjegjëse	Periudha e zbatimit	Mjetet e nevojshme (EUR)	Burimet e financimit
6.1. Punimi i dokumentacionit bazë					
6.1.1. Punimi i kartës strategjike të zhurmës	E punuar karta strategjike e zhurmës për komunë të Tuzit	Komuna e Tuzit	2024-2027 (do të realizohet në varësi nga mjetet e disponueshme nga donatorët)	/	Komuna e Tuzit,
6.1.2. Punimi i planit të veprimit të mbrojtjes nga zhurma	I punuar plani i veprimit të mbrojtjes nga zhurma	Komuna e Tuzit	2024-2027	/	Komuna e Tuzit
6.2. Masat për reduktim të ndikimit negativ të zhurmës					
Masat do të përkufizohen në bazë të Planit të veprimit					
6.3. Vendosja e monitorimit të zhurmës					
6.3.1. Vendosja e matësve stacionar të zhurmës në pjesën më të ndjeshme të komunës	Raporti mbi rezultatet e matjeve të zhurmës	Komuna e Tuzit	2025-2027	3.000,00	Komuna e Tuzit, Donatorët
6.3.2. Zbatimi i mbikëqyrjes inspektuese për	Raporti mbi mbikëqyrjen inspektuese mbi	Komuna e Tuzit, Policia Komunale	2024-2027	/	Komuna e Tuzit

rrespektim të vlerave kufitare të zhurmës në zonat akustike	rrespektimin e vlerave kufitare të zhurmës				
---	--	--	--	--	--

SS 7: Ngritja e sistemit funksional të menaxhimit të mbeturinave

Masa/Aktiviteti	Treguesi i rezultateve	Institucionet përgjegjëse	Periudha e zbatimit	Mjetet e nevojshme (EUR)	Burimet e financimit
7.1. Punimi i planeve dhe dokumentacionit tjetër bazë					
7.1.1. Punimi i Planit lokal të menaxhimit të mbetjeve komunale dhe jo të rrezikshme ndërtimore	I punuar Plani lokal i menaxhimit të mbetjeve komunale dhe jo të rrezikshme ndërtimore	Komuna e Tuzit	2024	10.000,00	Komuna e Tuzit, Donacione
7.2. Ndërtimi i infrastrukturës për grumbullim selektiv të mbetjeve					
7.2.1. Përzgjedhja e lokalitetit dhe ndërtimi i Oborrit riciklues	Oborri riciklues në të cilin mbetjet do të ndaheshin sipas llojit dhe kategorisë	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2026-2027	Do të përcaktohet në bazë të dokumentacionit projektues (cca 200.000,00)	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante
7.2.2. Studimi dhe rregullimi i lokalitetit për depozitim të mbetjeve ndërtimore jo të rrezikshme	I përcaktuar dhe i rregulluar lokaliteti për mbetjet ndërtimore jo të rrezikshme	Komunalno/Komunale sh.p.k. Tuz, Komuna e Tuzit	2025-2026	Do të përcaktohet në bazë të dokumentacionit projektues	Komuna e Tuzit, Donacione

7.3. Sigurimi dhe modernizimi i maqinerive, pajisjet dhe shërbimet e ndërmarrjeve publike					
7.3.1. Sigurimi i maqinerisë (traktor dhe mullçer (grimcues bimësie)) për Komunalno/Komunale sh.p.k.	I blerë 1 traktor dhe 1 mullçer për nevoja të Komunalno/Komunale sh.p.k.	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2024	53.732,80	Eko fond, Komunalno/Komunale sh.p.k.
7.3.2. Zhvillimi dhe shfrytëzimi i pajisjeve elektronike komunikuese efikase dhe të sistemeve të menaxhimit të mbetjeve	Aplikacioni celular NERA- përmban të gjitha informatat e nevojshme mbi infrastrukturën komunale në territor të qytetit (Kontejnerët sipërfaqësor dhe nëndhes, oborre ricikluese, etj.).	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	31.12.2023. - 31.01.2024.	9.920,00	Financuar nga BE në kuadër të IPA programit Mali i Zi – Kosova
7.3.3. Sigurimi dhe implementimi i pajisjeve adekuate për grumbullim selektiv të mbetjeve (kontejner) dhe të peshores elektronike	Të siguruar kontejnerët gjysmë-nëndhes për 5 lokalitete me nga 4 kontejner (5sete x 4 kontejner) dhe një peshore elektronike	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	31.01.2024.	Kontejnerët 81.320,50 Peshorja 30.500,00	Financuar nga BE në kuadër të IPA programit Mali i Zi – Kosova

<p>7.3.4. Sigurimi i maqinerisë (automjet mbeturinash për largim të mbeturinave nga kontejnerët nëntokësor dhe automjet mbeturinash për transport të mbeturinave të ndara(selekcionuara) për Komunalno/Komunale sh.p.k.</p>	<p>I siguruar automjeti për mbeturina për transport të mbeturinave nga kontejnerët nëntokësor dhe i automjetit për mbeturina për transport të mbeturinave të ndara</p>	<p>Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit</p>	<p>2025-2026</p>	<p>160.000,00</p>	<p>Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante</p>
<p>7.3.5. Sigurimi i maqinerisë (pastrues i rrugëve) për Komunalno/Komunale sh.p.k.</p>	<p>Blerja e pastruesit të rrugëve për pastrim periodik të rregullt të rrugëve në qytet dhe në periferi</p>	<p>Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit</p>	<p>2025-2027</p>	<p>40.000,00</p>	<p>Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante</p>
<p>7.3.6. Sigurimi i maqinerisë(grimcueses) për Komunalno/Komunale</p>	<p>Sigurimi i grimcueses e cila mund të lidhet në traktor qëmund të bëhet grimcimi i deghëve në terren</p>	<p>Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit</p>	<p>2024-2025</p>	<p>5.000,00</p>	<p>Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante</p>
<p>7.3.7. Sigurimi i maqinerisë(krah grumbullues(grajfer me rimorkio dhe pajisje tjera)) për Komunalno/Komunale</p>	<p>Blerja e grajferit me rimorkio dhe pajisje tjetër përkatëse</p>	<p>Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit</p>	<p>2025-2026</p>	<p>50.000,00</p>	<p>Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante</p>

7.3.8. Sigurimi i maqinerisë (triçikletës) për Komunalno/Komunale	Blerja e triçikletës për punonjësit në terren me qëllim të grumbullimit më të lehtë dhe më të shpejtë të mbetjeve të imëta pranë rrugës dhe për mirëmbajtje të parqeve.	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2024-2025	10.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante
7.3.9. Sigurimi i pajisjeve mbrojtëse për Komunalno/Komunale	Sigurimi i pajisjeve mbrojtëse dhe të punës për punëtor në terren, doreza, këpucë, çizme, mushama për shi, kombinezone, bluza për verë dhe dimër, syze mbrojtëse, maska mbrojtëse	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2024-2027	50.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante
7.3.10. Sigurimi i kovave plastike dhe kontejnerëve	Sigurimi i kovave plastike për amvisëri. Për depozitim të mbetjeve me përmasa të mëdha dhe të atyre bimore, sigurimi i rreth 20 kontejnerëve me kapacitet nga 3 deri 5 m ³		2024-2026	180.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante
7.4. Largimi dhe sanimi i vend-depozitimeve ilegale të					

<i>mbeturinave dhe të shtratit të lumenjëve</i>					
7.4.1. Pastrimi i vend-depozitimeve të parregulluara të mbetjeve dhe rregullimi i lokaliteteve	Pastruar 15 vend-depozitime të parregulluara të mbetjeve	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2024-2027	80.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante
7.4.2. Selektimi, pastrimi dhe gjelbërimi i 10 vend-depozitimeve të parregulluara	pastrimi i 10 vend-depozitimeve të parregulluara, gjelbërimi dhe vendosa e stolave dhe kosheve(kovave) për mbeturina.	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	31.01.2024. - 31.03.2024.	5.850,00	Financuar nga BE në kuadër të IPA programit Mali i Zi – Kosova
7.4.3. Pastrimi i shtratit të lumit Cem	Shtrati i lumit Cem i pastër	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2024-2027	20.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante
7.4.4. Pastrimi i shtratit të përroit Urrela	Shtrati i përroit Urrela i pastër	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	2024-2027	20.000,00	Eko fondi, buxheti i komunës së Tuzit, buxheti i Komunalno/Komunale, fondet e BE, thirrjet e ministrive relevante
<i>7.5. Promovimi cija i edukacija zinteresovanih strana u cilju podizanja svijesti o upravljanju otpadom</i>					

7.5.1. Seksione edukuese në shkollë fillore dhe të mesme mbi rëndësinë e depozitimit të mbeturinave/mbrojtjes së mjedisit	300 nxënës dhe mësimdhënës nga Tuzi është edukuar mbi rëndësinë e sistemimit të mbetjeve/mbrojtjes së mjedisit	Komuna e Tuzit	01.12.2023 - 15.06.2024.	3.600,00 euro mëditjet për ligjërues dhe për material pune 900,00 euro	Financuar nga BE në kuadër të IPA programit Mali i Zi – Kosova
7.5.2. Seksione edukuese për prodhues bujqësor	Bujqit janë edukuar mbi kompostimin dhe plehërimin e tokës me procese natyrore, duke shmangur kimikatet	Komuna e Tuzit	01.12.2023 - 31.01.2024.	1.200,00 euro mëditje për ligjërues dhe për material pune 320,00 euro	Financuar nga BE në kuadër të IPA programit Mali i Zi – Kosova
7.5.3. Fushatë efikase në lidhje me depozitimin e mbeturinave/mbrojtjen e mjedisit	Bilbord i marrë me qira, me QR kod të aplikacionit celular “NERA” përmes të cilit qytetarët informohen për veprimtaritë komunale dhe infrastrukturën. (kontejnerët)	Komunalno/Komunale sh.p.k., Komuna e Tuzit	01.10.2023.- 31.03.2023.	1.500,00	Financuar nga BE në kuadër të IPA programit Mali i Zi – Kosova

SS 8: Uspostavljanje funkcionalnog sistema zaštite i upravljanja zaštićenim područjima

Masa/Aktiviteti	Treguesi i rezultateve	Institucionet përgjegjëse	Periudha e zbatimit	Mjetet e nevojshme (EUR)	Burimet e financimit
8.1. Punimi i planeve dhe dokumentacionit tjtëer bazë					

8.1.1. Punimi i Planit të menaxhimit të monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit”	I miratuar Plani i menaxhimit të monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit”	Komuna e Tuzit	2024	/	Komuna e Tuzit
8.2. Ngritja e sistemit adekuat të menaxhimit me zonë të mbrojtur dhe rritja e kapaciteteve administrativo-teknike					
8.2.1. Krijimi i ndërmarrjes për menaxhim të zonës	sh.p.k. e formuar për menaxhim të Monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit”	Komuna e Tuzit	2025	70.000,00	Komuna e Tuzit
8.2.2. Shënimi i kufijve të Monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit”	Kufijtë e Monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit” të shënuar	Menaxhuesi i Monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit”	2025	4.000,00	Komuna e Tuzit, menaxhuesi
8.3. Sanimi i sipërfaqeve të degraduara me mbeturina, ndërtim ilegal, etj.					
8.3.1. Eliminimi i vend-depozitimeve ilegale në zonë të Monumentit të natyrës “Kanioni i Cemit”	Të eliminuara 4 vend-depozitime ilegale	Komunalno/Komunale, Menaxhuesi, Komuna e Tuzit	2024-2027	Përfshirë me veprimtarinë 7.4.1	Komunalno/Komunale, Menaxhuesi, Komuna

8.3.2. Eliminimi i vend-depozitimeve ilegale në territorin e PK “Liqeni i Shkodrës”	Të eliminuara 4 vend-depozitime ilegale	Komunalno/Komunale, Menaxhuesi, Komuna e Tuzit	2024-2027	Përfshirë me veprimtarinë 7.4.1	Komunalno/Komunale, Menaxhuesi, Komuna
8.3.3. Pastrimi i shtratit të lumit Cem	Shtrati i lumit Cem i pastër	Komunalno/Komunale, Menaxhuesi, Komuna e Tuzit	2024-2027	Përfshirë me veprimtarinë 7.4.2.	Komunalno/Komunale, Menaxhuesi, Komuna e Tuzit
8.3.4. Evidentimi i objekteve ilegale në territor të zonave të mbrojtura	Të evidentuara objektet ilegale	Komuna e Tuzit, PK Liqeni i Shkodrës, Menaxhuesi i MK Kanioni i Cemit	2024-2027	/	Komuna e Tuzit,
8.3.5. Ndalimi i ndërtimit dhe largimi i objekteve ilegale në territor të zonave të mbrojtura	Ndalimi i ndërtimit dhe heqja e objekteve ilegale	Komuna e Tuzit, NP Skadarsko jezero, Upravljáč SP Kanjon Cijevne	2024-2027	/	Komuna e Tuzit, Pronarët
8.4. Promovimi dhe edukimi mbi rëndësinë dhe mbrojtjen e zonave të mbrojtura					
8.4.1. Punëtori edukative mbi shkollat në zonat e mbrojtura	Më së paku një trajnim edukativ dhe 30 pjesëmarrës në vit	Komuna e Tuzit	2024-2027	/	Komuna e Tuzit

SS 9: Përshtatja në ndryshime klimatike, valorizimi i burimeve të rinovueshme të energjisë dhe EE

Masa/Aktiviteti	Treguesi i rezultateve	Institucionet përgjegjëse	Periudha e zbatimit	Mjetet e nevojshme (EUR)	Burimet e financimit
9.1. Rregullimi i shtratit të lumenjëve dhe mbrojtja nga ndikimi negativ i ujërave					
9.1.1. Ndryshimet dhe plotësimet e projektit të rregullimit të shtratit të përroit Urrela, nga burimi në Milesh deri në lagjen Vuksanlekaj dhe ndërtimi i shëtitores nga ura tek kisha katolike deri në mal të Shipshanikut	Projekti i rregullimit të shtratit të përroit Urrela	Komuna e Tuzit	2024	48.400,00	Eko fondi, Komuna e Tuzit
9.1.2. Rishikimi, ndryshimet dhe plotësimet e projektit të rregullimit të shtratit të përroit Urrela, nga burimi në Milesh deri në lagjen Vuksanlekaj dhe ndërtimi i shëtitores nga ura tek kisha katolike deri në mal të Shipshanikut	I reviduar Projekti i rregullimit të shtratit të përroit Urrela	Komuna e Tuzit	2024	707,85	Eko fondi, Komuna e Tuzit

9.1.3. Punimet në rregullimin e shtratit të përroit Urrela, nga burimi në Milesh deri në lagjen Vuksanlekaj dhe ndërtimi i shëtitores nga ura tek kisha katolike deri në mal të Shipshanikut	Të kryera punimet rregulluese, e punuar shëtitorja me gjatësi 1.500 m	Komuna e Tuzit	2025-2027	Do të përcaktohet mbas punimit të dokumentacionit projektues (cca 6.700.000,00 EUR)	Komuna e Tuzit, Buxheti i MZ
9.2. Mbështetje për zvogëlim të dëmeve potenciale nga rreziqet					
9.2.1. Subvencionimi për sigurim të mbjedhjeve dhe bagëtime tek shoqëritë e sigurimeve	Numri i ekonomive bujqësore që sigurojnë të mbjellat e veta dhe bagëtitë	Komuna e Tuzit	2024-2027	Do të përcaktohet me programin vjetor të mbështetjes	Komuna e Tuzit
9.3. Përmirësimi i EE të objekteve, ndriçimit publik dhe përdorja e BRE					
9.3.1. Strategjia e përbashkët/plani i veprimit	Analiza e gjendjes ekzistuese të EE në ndriçimin publik Zhvillimi i zgjidhjes së përbashkët (Praktika më e mirë) në sektor, përfshirë metodologjinë	Komuna e Tuzit dhe partnerët në projekt	Deri në fund të vitit 2024	Komuna e Tuzit 12.000,00	Programi Interreg EURO MED

	ndërkufitare për rritje të efikasitetit energjetik në ndriçimin publik				
9.3.2. Punimi i studimit të fizibilitetit	Të punohen 4 studime të zbatimit për implementimin potencial të këtyre zgjedhjeve në pilot shtetet e synuara (Shqipëria, Mali i Zi, Kroacia, Qipro)	Komuna e Tuzit dhe partnerët në projekt (Shqipëria, Mali i Zi, Kroacia, Qipro)	Deri në fund të katërmujorshit të tretë të vitit 2026	Komuna e Tuzit 25.000,00	Programi Interreg EURO MED
9.3.3. Implementimi i pilot aktiviteteve për testim të qasjes së re për EE të ndriçimit publik	Implementimi i pilot projektit në regjionin MED– zëvendësimi i 1500 ndriçuesve	Komuna e Tuzit dhe partnerët në projekt (Shqipëria, Mali i Zi, Kroacia, Qipro)	Deri në fund të katërmujorshit të tretë të vitit 2026	Komuna e Tuzit 298.000,00	Programi Interreg EURO MED
9.3.4. Sigurimi i softuerit për matje të kursimit të energjisë elektrike	Monitorimi i rezultateve/arritjeve në kuadër të pilot projektit për periudhën 6 muajore	Komuna e Tuzit dhe partnerët në projekt (Shqipëria, Mali i Zi, Kroacia, Qipro)	Deri në fund të katërmujorshit të tretë të vitit 2026	Komuna e Tuzit 12.700,00	Programi Interreg EURO MED
9.3.5. Sanimi i fasadës së QIK Malësia	- E sanuar fasada e QIK Malësia dhe e vendosur fasada demit.	Komuna e Tuzit	2025-2027	20.000,00	Komuna e Tuzit
9.3.6. Rindërtimi i shtëpisë së kulturës në Sukruq	- I rikonstruktuar objekti (rregulluar fasada dhe zëvendësuar dyert dhe dritaret)	Komuna e Tuzit	2025-2027	500.000,00	Komuna e Tuzit, Buxheti i MZ
9.4. Informimi dhe edukimi					

ndryshimet klimatike, burimet e rinovueshme të energjisë dhe EE					
9.4.1. Ngritja e vetëdijes mbi sjelljen e përgjegjshme të efiçencës energjetike	Organizimi i fushatës mbi promovimin e “praktikës më të mir” të EE për ndriçimin publik	Komuna e Tuzit dhe partnerët në projekt (Shqipëria, Mali i Zi, Kroacia, Qipro)	Deri në fund të katërmujorshit të tretë të vitit 2026		Programi Interreg EURO MED

SS 10: Mbrojtja nga ndikimi i dëmshëm i rrezatimit

Masa/Aktiviteti	Treguesi i rezultateve	Institucionet përgjegjëse	Periudha e zbatimit	Mjetet e nevojshme (EUR)	Burimet e financimit
10.1. Mbrojtja nga rrezatimi jonizues					
10.1.1. Ekzaminimi i përqendrimit të radonit në objektet publike	I ekzaminuar përqendrimi i radonit në ndërtesat publike	Komuna e Tuzit, Institucioni i autorizuar për kryerje të ekzaminimeve	2025-2027	91,00 Për vend matës	Komuna e Tuzit, institucionet jtera publike
10.1.2. Ekzaminimi i rrezatimit jonizues (mbetjet radioaktive)	I kryer Ekzaminimi	Komuna e Tuzit, AMM, Institucioni i autorizuar për kryerje të ekzaminimeve	2024-2027	/	AMM
10.2. Mbrojtja nga rrezatimi jo-jonizues					
10.2.1. Evidentimi i të gjitha burimeve të rrezatimit jo-jonizues	Të evidentuar të gjitha burimet e rrezatimit jo-jonizues	Komuna e Tuzit, AMM, inspeksioni kompetent	2024-2027	/	Komuna e Tuzit
10.2.2. Ekzaminimi i rrezatimit jo-jonizues	Të ekzaminuara të gjitha burimet e rrezatimit	Komuna e Tuzit, AMM, Institucioni i autorizuar për kryerje	2024-2027	500,00 Për vend matës	Pronarët e burimeve të rrezatimit

		të ekzaminimeve, Pronarët e burimeve të rrezatimit			
--	--	--	--	--	--

10 FINANCIMI

Mjetet financiare për realizimin e mbrojtjes së mjedisit, në përputhje me ligjet që rregullojnë mbrojtjen e mjedisit, sigurohen nga: buxheti i Komunës; buxheti i Malit të Zi; fonde nga Fondi për mbrojtjen e mjedisit (Eko-fondi); kredi, donacione dhe ndihma; instrumentet, programet dhe fondet e Bashkimit Evropian, Kombeve të Bashkuara dhe organizatave ndërkombëtare; investimet e huaja të destinuara për mbrojtjen e mjedisit dhe burime të tjera.

Financimi i aktiviteteve të planifikuara me Planin lokal të mbrojtjes së mjedisit për periudhën në vijim do të kushtëzohet nga disponueshmëria e mjeteve vetanake, mjeteve buxhetore në nivel kombëtar, por edhe nga kapaciteti absorbues i qeverisjes lokale për realizimin me sukses të projekteve nga IPA dhe fondet e tjera, veçanërisht për realizimin e projekteve me vlerë më të lartë investimi. Në pajtim me sa më sipër, Komuna e Tuzit do të punojë për rritjen e kapaciteteve administrative dhe krijimin e partneriteteve me qëllim tërheqjen e fondeve për zbatimin e masave të planifikuara.

Burimet vetanake të financimit i referohen mjeteve të Buxhetit të Komunës, ndërmarrjeve lokale Vodovod i kanalizimit/Ujësjellësi dhe kanalizimi sh.p.k.. dhe Komunalno/Komunale sh.p.k., si dhe fondeve të menaxhimit të Monumentit të natyrës "Kanioni i Cemit".

Mjetet nga buxheti i shtetit i referohen mjeteve nga buxheti kapital dhe programe të tjera të ministrive kompetente, të parapara për realizimin e veprimtarive nga fusha e mjedisit jetësor, të cilat mund të përdoren në zbatimin e masave të planifikuara. Parakusht për përdorimin e këtyre mjeteve është plotësimi i të gjitha kushteve të nevojshme për financimin e projekteve nga buxheti i shtetit, në përputhje me kriteret e parapara, në bazë të të cilave përcaktohet lista e projekteve prioritare për financim nga buxheti kapital. Përzgjedhja e projekteve bëhet në bazë të shkallës së "pjekurisë", dhe si kushte kryesore janë ekzistimi i një projekti kryesor të punuar dhe të rishikuar dhe të jetë zgjidhur shpronësimi.

Fondi për mbrojtjen e mjedisit (Eko-fondi) siguron mjete financiare të destinuara për: mbrojtjen, ruajtjen dhe përmirësimin e cilësisë së mjedisit dhe klimës, natyrës, ajrit, ujit, detit, tokës, pyjeve dhe burimeve gjeologjike; nxitjen e përdorimit të qëndrueshëm të burimeve natyrore; mbrojtjen nga ndikimi negativ i ndryshimeve klimatike; menaxhimin e mbetjeve, sanimi e deponive të mbeturinave, inkurajimin e shmangies dhe reduktimit të gjenerimit të mbeturinave, përpunimin e mbetjeve dhe shfrytëzimin e vetive të vlefshme të mbetjeve; nxitjen e prodhimit më të pastër, gjegjësisht shmangien dhe reduktimin e gjenerimit të mbetjeve dhe emetimeve në procesin e prodhimit; mbrojtjen dhe ruajtjen e biodiversitetit, gjeodiversitetit dhe diversitetit mjedisor; nxitjen e efikasitetit energjetik në të gjithë sektorët e konsumit të energjisë; inkurajimin e përdorimit më të madh të burimeve të ripërtëritshme të energjisë për konsum vetanak; nxitjen e trafikut më të pastër dhe përdorimin e lëndëve djegëse alternative në trafik; nxitjen e turizmit me karbon të ulët; nxitjen e studimeve, programeve, projekteve dhe aktiviteteve të tjera edukative promovuese, kërkimore dhe zhvillimore në fushën e mbrojtjes së mjedisit, eficiencës energjetike dhe përdorimit të burimeve të rinovueshme të energjisë.

Mjetet e Eko-Fondit u ndahen përfituesve në formën e: granteve, subvencioneve, kredive, donacioneve dhe asistencës, në bazë të një konkursi publik të shpallur nga Eko-Fondi.

Programet e reja të Instrumentit të Asistencës së para-aderimit në BE (IPA III) për periudhën 2021-2027 do të bazohen, ndër të tjera, në ofrimin e mbështetjes financiare në fushat: 1) agjenda e gjelbër dhe lidhja e qëndrueshme (prioriteti tematik - mjedisi dhe ndryshimet klimatike) dhe 2) bashkëpunimi territorial dhe ndërkufitar (prioriteti tematik – nxitja e mbrojtjes së mjedisit dhe përshtatjes dhe zbutjes së ndryshimeve klimatike, parandalimit dhe menaxhimit të rrezikut). Në kuadër të perspektivës financiare 2021-2027, Komuna e Tuzit do të jetë në gjendje të marrë pjesë në shtatë programe ndërkufitare dhe transnacionale, qëllimet e të cilave janë të fokusuara në mjedis dhe ndryshime klimatike:

- tre programe transnacionale (programi Adriatik-Jon, Danub dhe Mesdhe)
- dy programe trepalëshe (Kroaci-Bosnjë-Hercegovinë-Mal i Zi dhe Itali-Shqipëri-Mal i Zi)
- dy programe dypalëshe (Mal i Zi-Shqipëri dhe Mal i Zi-Kosovë)

Fondi investues-zhvillimor(FIZh) i Malit të Zi ofron mbështetje kreditore për komunat dhe ndërmarrjet për të cilat komuna është themeluese, me qëllim investimin në projekte të furnizimit me ujë, kanalizimeve, shërbimeve komunale dhe projekte të tjera që përmirësojnë mbrojtjen e mjedisit, përmirësojnë efikasitetin energjetik dhe afirmojnë burimet e rinovueshme të energjisë. Financimi FIZ është deri në 50% të vlerës totale të investimit, kurse për projektet që realizohen në komuna të cilat janë nën nivelin mesatar të zhvillimit, miratohen stimuj në formën e uljes së normës së interesit.

Fondet kreditore nga bankat zhvillimore të Bankës Evropiane për rindërtim dhe zhvillim (EBRD), Bankës Gjermane për zhvillim KfW dhe të tjera, janë të destinuara për projekte më të mëdha investimi. Një nga prioritetet strategjike të EBRD për periudhën 2021–2026 është thellimi i tranzicionit kah ekonomia e gjelbër në Mal të Zi përmes energjisë më të pastër dhe shërbimeve më të qëndrueshme në nivel lokal me synimin: rritjen e kapaciteteve të energjisë së rinovueshme, rritjen e efikasitetit energjetik dhe të burimeve dhe rezistencën klimatike, si dhe performancën e përmirësuar, ofrimin e shërbimeve dhe infrastrukturës komunale lokale të qëndrueshme.

Korniza investuese për Ballkanin perëndimor (WBIF) është një nismë e përbashkët e qeverive të vendeve përfituese, BE-së, donatorëve dypalësh dhe institucioneve financiare ndërkombëtare. WBIF ofron bashkëpunim teknik dhe grante për projekte të përbashkëta dhe investime të përbashkëta që janë të disponueshme për investime prioritare në projekte dhe që lidhen me transportin, energjinë, mbrojtjen e mjedisit, sektorët dixhital, social dhe privat.

Format e mundshme të financimit si partneriteti publik-privat dhe modelet ESCO nuk janë përdorur në një masë të konsiderueshme deri më tani. PPP paraqet një marrëdhënie afatgjatë ndërmjet një partneri publik dhe atij privat bazuar në ndarjen e të drejtave, detyrimeve dhe rreziqeve për kryerjen e punëve publike ose shërbimeve publike. PPP përdoret si një metodë alternative e financimit nga mjetet publike për zhvillimin ose përmirësimin e infrastrukturës

ose shërbimeve publike, më së shpeshti kur huamarrja publike është e kufizuar. Modeli ESCO si mekanizëm i partneritetit publik-privat përdoret më së shpeshti në fushën e efijencës energjetike, ku partneri privat i siguron financat dhe garanton kursime të energjisë nga të cilat i paguhet një tarifë, duke marrë përsipër rrezikun për zbatimin e projektit..

Burimet e financimit mund të jenë donacione nga individë ose organizata. Donacionet potenciale mund të jenë nga ambasadat e vendeve të huaja në Mal të Zi ose agjencitë e zhvillimit që kanë programe të destinuara për mbrojtjen dhe ruajtjen e mjedisit, zonave të mbrojtura, burimeve të energjisë ose natyrës.

Për zbatimin e Planit lokal për mbrojtjen e mjedisit të komunës së Tuzit, për periudhë katërvjeçare, është e nevojshme të sigurohen 24.085.530.13 euro. Vlera e parashikuar i referohet aktiviteteve për të cilat ka qenë e mundur të parashikohen shumat e përafërta të fondeve të nevojshme në momentin e përgatitjes së planit, ndërsa shumat e sakta do të dihen pas përgatitjes së dokumentacionit projektues. Për projekte të caktuara ekziston probabiliteti që zbatimi të fillojë në periudhën e planifikimit, dhe që aktivitetet të vazhdojnë edhe pas përfundimit të planit..

Tabela 26. Vlerësimi i mjeteve të nevojshme sipas synimeve

Synimet	Mjetet e nevojshme (EUR)
SS 1: Ngritja e monitorimit t[cilësisës së ajrit dhe përmirësimi i cilësisë së ajrit	30.000,00
SS 2: Përmirësimi i cilësisë së ujërave (sipërfaqësore, nëntokësore dhe uji për pirje)	14.458.250,7
SS 3: Parandalimi i ndotjes së tokës që vjen nga bizneset apo banorët	410.000,00
SS 4: Ngritja e modelit të qëndrueshëm të menaxhimit dhe mbrojtjes së biodiversitetit	20.500,00
SS 5: Rregullimi i sipërfaqeve komunale të gjelbra	458.218,28
SS 6: Ngritja e monitorimit dhe zvogëlimit të ndikimit të zhurmës	3.000,00
SS 7: Ngritja e sistemit funksional të menaxhimit të mbetjeve	1.013.843,30
SS 8: Ngritja e sistemit funksional të mbrojtjes dhe menaxhimit të zonave të mbrojtura	74.000,00
SS 9: Përshtatja në ndryshime klimatike, valorizimi i burimeve të rinovueshme të energjisë dhe EE	7.616.807,85
SS 10: Mbrojtja nga ndikimi i dëmshëm i rrezatimit	910,00

11 SUBJEKTET PËR ZBATIM TË PLANIT

Në bazë të aktiviteteve të planifikuara, janë përcaktuar bartësit dhe partnerët e mundshëm të zbatimit të aktiviteteve/projekteve. Rolin kryesor në realizimin e aktiviteteve të planifikuara, në përputhje me kompetencat e përcaktuara me Vendimin për organizimin dhe mënyrën e punës së qeverisjes lokale të Komunës së Tuzit⁹⁹ dhe Statutet e ndërmarrjeve lokale komunale e kanë sekretariatet lokale dhe ndërmarrjet komunale.

Sekretariati për urbanizëm, ndër të tjera, kryen këto detyra: monitorimin dhe zbatimin e ligjeve dhe rregulloreve të miratuara në bazë të ligjeve nga fusha e mbrojtjes së mjedisit dhe ligjeve të tjera dhe të veçanta që rregullojnë segmente të caktuara të mjedisit; përgatitjen dhe zbatimin e rregulloreve komunale në zonat për të cilat organi është formuar (shpallja e zonave të mbrojtura natyrore, përcaktimi i zonave akustike, kompensimi për mbrojtjen dhe përmirësimin e mjedisit, dhënien e kushteve ujore dhe pëlqimeve ujore, etj.); përgatitjen dhe zbatimin e programit lokal për mbrojtjen e mjedisit, strategjisë për përshtatje ndaj ndryshimeve klimatike, mbrojtje të biodiversitetit, mbrojtje nga zhurma, programi i monitorimit të segmentit mjedisor, hartës strategjike të zhurmës, planit lokal energjetik, planit për përmirësimin e efikasitetit energjetik për nevojat komunale, etj.); si dhe mbikëqyrjen administrative, detyrat e realizimit të drejtave të themeluesit në shoqërinë afariste të cilës do t'i besohet menaxhimi i Monumentit të natyrës "Kanioni i Cemit".

Sekretariati për bujqësi dhe zhvillim rural ndër të tjera kryen detyrat: monitorimin dhe zbatimin e ligjeve dhe rregulloreve të miratuara në bazë të ligjeve nga fusha e bujqësisë dhe zhvillimit rural; punimin dhe zbatimin e programeve vendore dhe planeve nxitëse për zhvillimin e bujqësisë dhe atë rural, planin lokal të zhvillimit të qëndrueshëm etj.; vendimmarrja mbi ndryshimin e përkohshëm dhe të përhershëm të destinimit të përdorimit të tokës bujqësore për qëllime jobujqësore; regjistrimin e vend-depozitimeve të parregulluara dhe detyra të tjera nga kjo fushë; themelimi dhe mbajtja e kadastrës së ndotësve, etj.

Sekretariati për zhvillim dhe projekte ndër të tjera kryen detyrat: monitorimin dhe zbatimin e ligjeve dhe rregulloreve të miratuara në bazë të ligjeve në fushën e zhvillimit rajonal, veprimtarive komunale, etj.; përgatit programe dhe realizon projekte të zhvillimit ekonomik lokal dhe kujdeset për përmirësimin e kuadrit të përgjithshëm për të ushtruar biznes dhe zhvillim të komunës. Sekretariati përgatit projekte dhe aplikon me të njëjtat për marrjen e fondeve nga fondet paraaderuese dhe fondet e tjera të Bashkimit Evropian dhe i zbaton ato; bashkëpunon me organizata ndërkombëtare me qëllim të ofrimit të ndihmës në zbatimin e planeve, programeve zhvillimore dhe projekteve konkrete; propozon zhvillimin dhe zbatimin e projekteve nga fondet ndërkombëtare dhe kombëtare që janë me interes për zhvillimin e komunës; kryen detyra administrative dhe detyra të menaxhimit financiar të zbatimit të projekteve, raporton dhe monitoron zbatimin e projekteve në bashkëpunim me sekretariatet dhe shërbimet tjera kompetente.

⁹⁹ Vendimin për organizimin dhe mënyrën e punës së qeverisjes lokale të Komunës së Tuzit ("Fleta zyrtare e MZ – Rregulloret komunale", nr. 22/2023 dhe 24/2023

Vodovod i kanalizacija/Ujësjellës dhe Kanalizime sh.p.k. Tuz i është besuar grumbullimi, pastrimi dhe shpërndarja e ujit, largimi i ujërave të zeza, ndërtimi i tubacioneve, instalimi i sistemeve të ujësjellësit dhe kanalizimeve, veprimtarive inxhinierike dhe ekzaminimeve dhe analizave teknike të ujit¹⁰⁰.

Komunalno/Kumanale sh.p.k. Tuz i është besuar kryerja e aktiviteteve komunale: grumbullimi i mbetjeve të parrezikshme; mirëmbajtja dhe pastrimi i hapësirave publike; grumbullimi, transporti dhe deponimi i mbeturinave komunale për nevojat e përdoruesve; grumbullimi dhe shitja e lëndëve dytësore; mirëmbajtja e ndriçimit publik; rregullimi dhe mirëmbajtja e mjedisit; mirëmbajtja, kujdesi dhe rinovimi i fondit të bimësisë; mirëmbajtja, mobilimi dhe pastrimi i parqeve dhe zonave të gjelbra publike; mirëmbajtja dhe pastrimi i zonave rekreative, plazheve të hapura dhe brigjeve të lumenjve; marrja e masave për mbrojtjen e gjelbërimit publik nga insektet, sëmundjet e bimëve dhe fatkeqësitë natyrore; kultivimi dhe prodhimi i materialit fidanor, të paktën deri në nivelin e riprodhimit për veprimtarinë bazë; pastrimi i brigjeve të rrjedhave ujore dhe kanaleve të hapura; mirëmbajtja dhe rregullimi i varrezave; kujdesi dhe trajtimi i kafshëve shtëpiake të braktisura; kujdesi për kafshët e braktisura ose të humbura dhe mbajtja e strehimoreve për kujdesin e tyre; grumbullimi, transporti i bagëtive nga hapësirat publike dhe asgjësimi i mushkonjave dhe brejtësve, si dhe veprimtari të tjera, të përcaktuara me Statut, të cilat nuk kanë karakter të interesit publik¹⁰¹.

Në procesin e realizimit të aktiviteteve do të përfshihen edhe organet tjera të administratës në pajtim me kompetencat e tyre, Shërbimi i Policisë komunale dhe Shërbimi i Inspektimit Komunal, si dhe Shërbimi i mbrojtjes dhe shpëtimit.

Krahas subjekteve të cekura në nivel lokal, e rëndësishë së veçantë është partneriteti me ministritë, organet e administratës shtetërore, agjencitë shtetërore dhe fondet në fushën e mbrojtjes së mjedisit. Gjithashtu, është i nevojshëm bashkëpunimi me organizata dhe institucione në fusha që nuk janë në kompetencën e qeverisjes lokale, por që janë të rëndësishme për mbrojtjen e mjedisit në nivel lokal. Duke u nisur nga kërkesat e mbrojtjes së mjedisit dhe nga fakti se Kapitulli 27. Mjedisi dhe ndryshimet klimatike paraqesin një nga kapitujt më kompleks, më impenjativ dhe më të shtrenjtë të negociatave nga njëra anë, si dhe kapacitetet e kufizuara të Komunës së Tuzit, si komunë relativisht e re, nga ana tjetër, krahas mjeteve financiare do të jetë e nevojshme të sigurohet edhe mbështetja teknike për realizimin e aktiviteteve të planifikuara. Në periudhën në vijim, qeverisja lokale do të përpiqet të vendosë bashkëpunim me organizatat ndërkombëtare, institucionet dhe organizatat vendase, sektorin civil, bizneset dhe ekspertët në ngritjen e kapaciteteve dhe zbatimin e aktiviteteve të parapara me plan.

¹⁰⁰ Statuti i Shoqërisë me përgjegjësi të kufizuara „Vodovod i kanalizacija/ Ujësjellësi dhe kanalizimi“ Tuz (2021)

¹⁰¹ Statuti i Shoqërisë me përgjegjësi të kufizuara „Komunalno/Komunale“ Tuz (2021)

12 MONITORIMI DHE RAPORTIMI

Parakusht për realizim të suksesshëm dhe zbatimin konsistent të aktiviteteve është ekzistimi i një mekanizmi efektiv për monitorimin e zbatimit, i cili duhet të sigurojë informacion të besueshëm dhe në kohë për zbatimin e aktiviteteve me qëllim të veprimeve korrigjuese në rast të devijimit nga plani.

Monitorimi i zbatimit të Planit lokal për mbrojtjen e mjedisit të Komunës së Tuzit 2024-2027 do t'i besohet Ekipit koordinues për monitorimin e zbatimit dhe raportim (Ekipi koordinues) i cili do të formohet në bazë të vendimit të kryetarit të Komunës së Tuzit, brenda 30 ditëve nga data e miratimit të planit. Ekipi koordinues do të përbëhet nga përfaqësues, zakonisht menaxherë, të institucioneve/organizatave që do të jenë përgjegjëse për zbatimin e aktiviteteve. Ekipi koordinues do të kryesohet nga një përfaqësues i Sekretariatit (përgjegjës për mjedisin) dhe do të takohet të paktën dy herë në vit.

Në kuadër të kompetencave për monitorimin e zbatimit të PLMM, detyra e Ekipit koordinues do të jetë:

- koordinimi i aktiviteteve të subjekteve përgjegjëse për zbatimin e aktiviteteve;
- monitorimi i dinamikës dhe afateve të zbatimit, aktivitetet korrigjuese në rast të devijimeve të konsiderueshme nga plani dhe vlerësimi i rezultateve të arritura në implementim;
- vlerësimi i përdorimit dhe shpenzimit efikas të fondeve të ndara për realizimin e aktiviteteve;
- përgatitja e raporteve vjetore dhe përfundimtare me pasqyrë të gjendjes, vlerësimin dhe propozimin e masave për avancim.

Organizimi dhe mënyra e punës do të specifikohen më hollësisht me Rregulloren për punën e Ekipit koordinues, e cila do të miratohet në seancën konstituive.

Plani i veprimit ka përcaktuar synimet me masat dhe aktivitetet, bartësit dhe partnerët, afatet, treguesi, si dhe shumat dhe burimet e mjeteve financiare. Sekretariati (përgjegjës për mjedisin), me mbështetjen e Ekipit koordinues, do të raportojë për zbatimin e PLMM në formë të raporteve vjetore dhe përfundimtare. Raporti vjetor i realizimit të PLMM paraqet informacion që duhet të përmbajë të dhëna për treguesit procesor (faza e projektit), financiar (fondet e shpenzuara) dhe treguesit fizik (indiktorët), si dhe konkluzionet dhe rekomandimet për periudhën e ardhshme. Raporti përfundimtar i realizimit, i cili përgatitet pas përfundimit të planit katërvjeçar, përveç informacioneve të lartpërmendura, duhet të përmbajë edhe një përmbledhje se sa janë arritur synimet përcaktuara.

Tabela 27. Raportimi mbi realizimin e aktiviteteve të planifikuara

Synimi:						
Masa:						
Aktiviteti	Treguesi	Statusi i realizimit	Institucionet përgjegjëse	Periudha e zbatimit	Mjetet e shpenzuara	Komente

--	--	--	--	--	--	--

Tabela 28. Raportimi mbi mjetet e shpenzuara

Synimi:						
Masa:						
Aktiviteti	Mjetet e planifikuara	Mjetet e shpenzuara	Burimet e financimit			
			Buxheti i komunës	Buxheti shtetëror	Mjtete e BE	Burime tjera

Duke qenë se zbatimi i PLMM kërkon përfshirjen e një numri të madh të subjekteve për realizimin e aktiviteteve, qofshin ata bartës apo partnerë të tyre, është obligim i të gjithëve që të paraqesin informacion për aktivitetet e realizuara në kuadër të Planit të veprimit. Kjo është e nevojshme për mbledhjen në kohë të të dhënave për përgatitjen e raportit vjetor dhe përfundimtar të realizimit, por edhe për identifikimin e sfidave që mund të paraqiten gjatë zbatimit të aktiviteteve të planifikuara.

Raporti vjetor dhe përfundimtar i dorëzohet kryetarit dhe Kuvendit të Komunës së Tuzit. Me qëllim të sigurimit të transparencës së procesit të zbatimit dhe njoftimit të publikut, raportet do të publikohen në faqen e internetit të komunës.

Komuna e Tuzit do të rishikojë Planin e veprimit, nëse do të paraqitet nevoja e justifikuar për një gjë të tillë, veçanërisht pas përgatitjes së dokumenteve planifikuese për zona të veçanta.

13 ANEKSET

Aneksi 1: Numri i banorëve sipas vendbanimeve në territor të komunës së Tuzit (1948-2011)

	Emri i vendbanimit	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2003	2011
1	Arrza	120	104	116	155	156	182	165	29
2	Bardhaj	114	111	146	156	123	209	80	57
3	Bëkaj	62	69	61	78	44	29	10	-
4	Budxë	120	129	119	148	161	109	38	25
5	Cem	173	186	196	214	134	190	285	63
6	Delaj	60	67	74	122	165	137	65	23
7	Dinoshë	272	377	457	575	669	785	963	500
8	Millesh i poshtëm	195	226	302	373	450	361	504	512
9	Dreshaj	33	45	63	111	133	175	159	176
10	Drume	440	510	580	663	768	663	538	164
11	Dushiq	183	277	219	497	432	314	422	188
12	Millesh i epërm	351	313	381	431	552	708	1000	742
13	Gurrec	171	141	187	190	133	144	85	46
14	Helmicë	123	135	158	211	207	217	196	51
15	Kodërbudan	78	96	128	92	110	247	385	233
16	Koqë	416	471	446	536	386	237	126	54
17	Kshevë	387	486	687	640	360	304	249	164
18	Lofkë	245	200	212	255	232	169	92	43
19	Muzheçk	65	53	84	95	100	63	19	15
20	Nabom	73	75	79	82	88	110	72	46
21	Nikmarash	80	77	73	90	55	26	13	10
22	Omerbozhaj	54	60	112	184	250	353	134	193
23	Pikalë	236	268	287	296	273	189	119	54
24	Nënhelm	100	121	162	216	268	279	303	253
25	Poprat	174	204	151	146	163	157	127	33
26	Priftën	115	131	131	102	13	4	2	-
27	Rakiq	52	56	72	82	108	99	200	279
28	Rudinë	205	214	219	278	270	225	57	10
29	Selishtë	228	253	260	292	184	157	81	47
30	Skorraq	260	264	302	359	375	392	347	137
31	Spijë	182	185	160	150	108	129	237	39
32	Stjepoh	168	178	189	231	285	169	77	24
33	Sukruq	260	264	302	414	544	779	853	661
34	Traboin	100	122	143	138	175	164	125	48
35	Tuz qytet	1118	1286	1606	2059	2720	2886	5012	4748
36	Vllanë	245	208	289	348	441	459	651	474
37	Vrane	582	522	738	671	903	1069	1041	1012
38	Vuksanlekaj	240	266	343	427	539	570	542	267
	GJITHSEJ:	7912	8750	10234	12107	13077	13759	15374	11420

Burimi: Monstat

Aneksi 2: Numri i amvisërive sipas vendbanimeve në territor të komunës së Tuzit (1948-2011)

	Emri i vendbanimit	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2003	2011
1	Arrza	25	21	23	20	15	16	10	Z
2	Bardhaj	22	18	18	20	12	14	7	9
3	Bëkaj	9	11	9	12	7	4	2	Z
4	Budxë	22	20	19	25	17	18	9	6
5	Cem	33	36	32	30	22	19	18	12
6	Delaj	11	12	13	17	18	16	14	6
7	Dinoshë	53	77	85	82	97	107	107	161
8	Milesh i poshtëm	40	34	44	53	69	64	86	136
9	Dreshaj	5	7	13	15	15	30	27	37
10	Drume	76	77	82	94	78	74	48	39
11	Dushiq	34	36	34	74	54	39	41	48
12	Milesh i epërm	46	45	72	60	75	102	143	187
13	Gurrec	36	28	31	31	21	23	8	15
14	Helmicë	24	22	20	32	23	22	9	9
15	Kodërbudan	11	15	26	11	13	31	54	43
16	Koqë	69	78	75	81	58	41	23	11
17	Kshevë	75	78	85	87	50	49	36	37
18	Lofkë	49	36	32	36	32	22	14	12
19	Muzheçk	11	11	16	11	11	5	3	Z
20	Nabom	15	13	12	15	14	15	10	11
21	Nikmarash	13	13	13	17	9	3	2	Z
22	Omerbozhaj	9	10	24	30	36	45	24	49
23	Pikalë	38	40	40	39	34	30	18	17
24	Nënhelm	14	14	26	25	31	43	48	50
25	Poprat	28	37	25	21	20	19	17	10
26	Priftën	17	24	18	15	4	3	1	-
27	Rakiq	10	10	15	17	21	18	31	60
28	Rudinë	41	37	38	44	32	23	6	Z
29	Selishtë	43	43	45	45	29	24	9	12
30	Skorraq	44	44	40	39	48	40	20	35
31	Spijë	30	28	27	20	15	14	16	10
32	Stjepoh	29	29	33	38	33	22	13	8
33	Sukruq	44	44	40	61	76	82	85	122
34	Traboin	13	14	20	27	23	18	11	14
35	Tuz qytet	244	262	326	385	469	537	827	1161
36	Vllanë	38	32	51	55	72	81	99	120
37	Vrane	90	79	108	108	148	194	172	239
38	Vuksanlekaj	38	39	63	56	63	86	53	62
	GJITHSEJ:	1449	1474	1693	1848	1864	1993	2121	2748

Burimi: Monstat